

Христина Рой

Пробудження

СВІТЛО
НА СХОДІ
Київ
2009

УДК 821.162.4-31+27-29

ББК 84.4СЛОВ6-44

Р 65

Р 65 Рой Х.

Пробудження. — К.: «Світло на Сході», 2009.

Повість словацької письменниці Христини Рой (1860—1937) розповідає про події з життя словацького села початку ХХ століття. Після отримання словаками певних політичних свобод Біблія стає доступною кожній людині. Письменниця на тлі зворушливих життєвих історій змальовує внутрішнє пробудження своїх героїв, які вперше почули живе Слово Боже.

ISBN 966-8501-06-3 © «Світло на Сході», 2003, 2009

Розділ 1

Урочисто, повільно й сумно плив вечірній дзвін над тихим селом, що лежало серед квітучих садків казкової краси.

Був суботній вечір. З будинку на розі, оточеного високим парканом, вийшли дві жінки з серпами та мішками для трави. Було видно, що вони квапилися заготовити на неділю ще трохи зеленого корму для худоби. Бадьоро крокуючи, жінки завернули за ріг і попрямували повз сусідський будинок, повз широко розчинені ворота, через які було видно велике подвір'я з господарськими будівлями. Біля комори сидів чоловік і гострив косу. Старша з жінок привіталася з ним.

— Доброго вечора, Матіясе. Вже готуєшся до понеділка?

Чоловік підвів голову, подякував за привітання й ствердно відповів. Жінки пішли далі.

— Тітонько, — озвалася молодша жінка, коли вони проминули ворота, — чому ви цього сусіда завжди так щиро вітаєте? Він ваш родич?

Вона озирнулась і подивилась на чоловіка, який вже підвівся й тепер, спершись на косу, дивився їм у слід. Він, звичайно, був вартий того, щоб надвечірнє сонце освітлювало його! Високий, стрункий, він стояв наче самотнє дерево посеред луки. Ковзнувши поглядом по його обличчю, молода жінка відчула

співчуття до нього і їй на думку мимоволі спали слова пісні:

*Сонце за гори високі сідає,
А щастя у нас не було та й немає...*

Цій людині було ледве за сорок, і біляві кучері ще вилися над його високим чолом. На обличчі лежала печатка миру — того стану, коли душевні бурі вже далеко позаду, але скорботний життєвий досвід залишив також свою незгладиму печальну ознаку: уста були міцно стулені, а запалі сині очі дивилися стомлено й відчужено.

— Ні, Доро, він не з нашого роду, — відповіла старша жінка й також озирнулася, — але ми разом росли. Матіяс Янковський лише на чотири роки старший від мене. Наші хати й садки зовсім поряд. Дітьми ми гралися разом, потім разом ходили до школи, і не раз в ожеледицю він ніс мене на собі, щоб я не послизнулась і не забилася. Люди вважали, що колись із нас вийде гарна пара... І його мати також цього бажала. Але саме через неї я й не хотіла йти в їхній дім, хоча хлопець мені дуже подобався. Так, гарний сусід — що близький родич, і сусідські діти — що брати та сестри.

Але, як то кажуть, від долі не втечеш. Поки Матіяс був у війську, повернувся, відслуживши свій термін, твій дядько Мартин — він нам доводиться дальнім родичем. Мої батьки тоді вже були німецькі,

а розраховувати вони могли лише на мене та мого брата Єгора. Дружина Єгора померла, залишивши двох маленьких діточок. Брат і сам був такий слабкий, що ледве обробляв власну землю. Одне слово, моїм батькам був потрібен зять. Ми з Мартином подобалися одне одному, і незабаром справили весілля. Люди казали, що ми гарна пара. Коли повернувся Матіяс, він порадив за нас, як брат, і сповістив мені по секрету, що в нього також є наречена на тому боці Вагу. Сказав, що вона сирота і з дев'яти років її виховує хрещена, бездітна вдова. Я спитала в Матіяса, чи вродлива в нього наречена, і він указав на яблуню, яка в цей час саме стояла уквітчана: «Моя Марійка як цей яблуневий квіт». І вона справді була такою. У цьому пересвідчилося все село, коли він за кілька тижнів привів дружину в свою хату. Ото вже доладна пара була: він — молодий красень, якого всі любили, бо допомагав кожному чим тільки міг, і до того ж справний хазяїн, а поряд із ним — вона, гарна, мов квітка. Однак моя мати й інші жінки жаліли молодицю, кажучи, що не солодке життя чекає на неї в такої свекрухи, як мати Матіяса.

Перші місяці проминули благополучно. Стара Янковська пишалася багатим приданим, яке дали за невісткою. Вона вихвалялася перед сусідами, що в Ганни Скале, хрещеної матері Марійки, гарний будинок і багато землі і що все це успадкує Марійка,

бо хрещена любить її, наче рідне дитя, і дбає про неї, як про зіницю ока.

Але раптом, одного чудового дня, стало відомо, що Ганна Скале виходить заміж! Ото вже всі здивувалися, ото вже розмов було на селі! Матіяс і Марійка відбули на весілля, а стара залишилася вдома наче громом побита. Вона була дуже пихатою, і люди вважали, що це справедливе покарання за її вихвалання. Матіяс не користолюбний, і шлюбом теці не переймався. Моя мати спитала в нього тоді, чому це Ганна Скале під старість заміж виходить. Матіяс відповів, що вона жінка в розквіті, а вийшла за бездітного вдівця, свого дальнього родича. У них була спільна спадщина. Розподіл майна обіцяв бути довгим і важким, а судитися вони не хотіли, і тепер, коли одружилися, справа вирішилася мирним шляхом. Він — літня вже й доброї вдачі людина, в усякому разі, вони будуть опікуватись одне одним. Матіяс був радий за них, а ще більше — його Марійка, адже тепер її хрещена вже не була такою самотньою.

Проте відтоді стара Янковська й дивитися не хотіла на свою невістку і, розлючена балачками жінок, прокляла свою сваху разом із Марійкою. Та понад усе вона була сердита на свого сина — за те, що він був таким дурнем і зв'язав себе одруженням «із цією жебрачкою». Її лайці кінця й краю не було, і Матіяс, бажаючи заспокоїти матір, на гроші, які взяв за Марійкою, купив пару коней, щоб із лісу

возити колоди на фабрику. За це добряче платили, і стара заспокоїлася, бо Матіяс віддавав їй усе, що заробляв, а вона клала гроші в банк на власний рахунок. Синові ж доводилося розриватися на шматки: хазяйство й побічна робота висмоктували всі сили. А через те що Матіяс завжди був відсутній, уся робота по господарству лягла на плечі жінок. Марійка працювала за двох, аби догодити свекрусі. Вона була молода, тендітна й до такої роботи не призвичаєна. У своїй хрещеної вона займалася лише хатніми справами, а тут їй доводилося надриватися понад силу. До того ж стара, коли сина не було вдома, куховарила недбало, й вони харчувалися здебільшого картоплею, хлібом та молоком.

Ми зустрічалися з нею щодня й розмовляли біля криниці, але Марійка ніколи й жодного слова не сказала проти свекрухи. Я часто просила Мартина допомогти їй витягти з криниці відро з водою — не легка це справа, а їй треба було стільки худоби напоїти!

Через жадобу старої бідолашний Матіяс мучився на своїй роботі, а Марійка — вдома, хоча вони й не бідували: єдина сестра Матіяса давно була одружена й свою частку спадку отримала повністю, а маєток у них був такий самий, як і в нас.

Повір мені, я не могла більше мовчки спостерігати, як стара ганяла Марійку з однієї роботи на іншу. Якось, коли Матіяс прийшов до нас позичити

косу, я йому розповіла, як ведеться його бідолашній дружині в свекрухи, коли його самого немає вдома: стара не наймає наймитів і сварить Марійку, коли та не може впоратися з роботою, і так зранку й до пізньої ночі, у неділю й у будні. Підійшла моя мати й іще додала: розповіла, що свекруха невістці навіть їжі вдосталь не дає.

— Яка користь, синку, буде тобі від грошей, — сказала вона йому, — якщо ти дозволиш замордувати дружину? Вона не скаржиться ні тобі, ні іншим, але ми й так усе бачимо. Ти, Матіясе, краще дбай про власне господарство, щоб одного разу не довелося тобі пошкодувати про те, що для тебе гроші стали важливіші за власну красуню-дружину!

Бідолашний Матіяс! Який сумний пішов він від нас!

— Тітонько Сусанно, а чи це допомогло? — перервала молода жінка мовчанку, що запала. — Чи покинув він возити ліс?

— Не одразу. У Матіяса був контракт, і він не міг порушити його. А коли термін договору минув, було вже запізно.

— Запізно? Як це? Ах, тітонько, нумо присядемо, відпочинемо трохи, а потім швиденько почнемо косити. Перш ніж пастух пожене череду додому, ми й упораємося.

— Присісти, звичайно, можна, для суботнього дня ми чимало зробили. Але ще довго доведеться

розповідати сумну історію наших сусідів. Може, іншим разом побалакаємо, коли в нас часу буде більше?..

— Часто я потім думала, — продовжила свою розповідь тітка, — краще б я тоді мовчала! Однак тепер уже нічим не зарадиш. Господь всемогутній знає, що ми турбувалися за бідолашну Марійку. Вона була сиротою, а з нею обходилися несправедливо.

Жінка витерла сльози.

— А сусід поговорив зі своєю сварливою матір'ю?

— Він лише ввічливо, як і годиться шанобливому синові, попросив її не обтяжувати дружину надміру важкою роботою, а натомість узяти наймита, і їжу готувати кращу. Марійка, мовляв, має поганий вигляд, і він непокоїться, що вона може занедужати, бо не звикла до важкої праці. Стара на його прохання відповіла, що він може посадити свою дружину під скляний ковпак, а їй така лялька не потрібна.

— Я раніше й без неї раду давала, коли ти був у війську. Але, скажу тобі, для такої пані куховарити не буду. Комора відчинена, нехай варить та пече, що забажає.

Марно син просив її, даремно Марійка виправдовувалась, казала, що нікому не скаржилася, що працює з охотою! Стара їй не повірила й не захотіла відступити від своїх слів.

По деякому часі мати Матіяса вирядилася в дальнє село до своєї тяжко хворої сестри й повернулася тільки після її похорону, надвечір, напередодні від'їзду Матіяса.

Майже три тижні Марійка з чоловіком змогли, нарешті, пожити спокійно самі. Вона готувала їжу й носила йому в поле. Він дозволяв їй поратися лише з хатніми справами. За цей час Марійка знову розквітла, очі в неї засвітилися, на обличчі заграла посмішка. Я забігала до неї по-сусідськи, перекинутися двома-трьома слівцями. Якось, коли ми з матір'ю в'язали снопи в полі, я сказала, що ці двоє, мабуть, не менш щасливі, ніж Адам із Євою в райському саду. Всі сусіди тішилися з цього тихого, та, на жаль, недовгого щастя.

Закінчилося воно з поверненням старої. Марійка приготувала гарну вечерю, але мати до неї навіть не доторкнулася й дала слово, що з рук невістки ніколи нічого не візьме. Зажурений Матіяс наступного ранку поїхав. Марійка проводжала чоловіка й утішала його обіцянкою, що вони з матір'ю обов'язково помиряться. До кладовища молоді їхали разом. Там, під ялинками, вони ще трохи постояли й гірко поплакали. Коли він, рушивши, озирнувся, вона стояла на тому ж самому місці, дивилася йому вслід і, посміхаючись, махала хустинкою. Та невдовзі коні завернули за скелю й Марійка зникла з очей. Проте коханий образ залишився в нього в серці, він

узяв його з собою, і образ цей і сьогодні з ним, варто лише заплющити очі. Ну а тепер, Доро, до роботи! Далі розповім тобі іншим разом. Історія ця довга.

Жінки підвелися, і незабаром вони вже крокували додому з великими оберемками накошеної трави. Люди наздоганяли їх або йшли їм назустріч; і з кожним вони віталися так, наче всі вони були родичами. Так буває в селі, де люди з ранніх літ знають одне одного. А є поміж них і такі, яких вітають особливо тепло, з якими охоче зупиняються побалакати. До них належали й наші знайомі: Сусанна Ужєрова й Дора Милова, яка всього лише кілька тижнів тому побралася з племінником Сусанни. Жінки поспішали, бо ще здалеку було чути дзвін бубонців і ляскання батога. Поверталася додому сільська череда, ворота на всіх подвір'ях відчинялися навстіж.

Сонце сховалося за гори. Спускався вечір.

Розділ 2

Тітонько, а чи не піти нам після обіду на луку? Вчора ви казали, що хочете на неї подивитися! — запропонувала Дора, коли вони в неділю поверталися з церкви.

— Я не проти, — посміхнулася Сусанна, — адже я знаю, на що ти чекаєш.

— Мені хочеться скоріше почути кінець історії. Проповідь у мене сьогодні повз вуха пройшла:

тільки-но побачила в церкві нашого сусіда, так лише про Марійку й думала.

— І я також! Усю минулу ніч про них думала. І все так ясно бачилося, хоча й проминуло вісімнадцять років. Ми підемо з тобою по зілля, тільки без Йосика, при ньому я не хочу розповідати.

— Отже, одразу після обідні й підемо, еге ж, тітонько?

— Можеш прямо з церкви йти. Зустрінемося в гаечку. Якщо ми разом підемо селом, то напевне зупинимося з кимсь побалакати, і я не встигну розповісти тобі цю сумну історію. Ти ще трохи можеш побути зі своїми, поки я приготую підвечірок і скажу бабусі, куди збираюся піти.

Лише біля четвертої години дня жінкам нарешті вдалося впоратися з хатніми справами.

Для бесіди вони обрали чудове місце, де капустяні городи межували з лукою, зарослою дикими яблунями та грушами. Лука ця відділяла лани від соснового лісу. Зелені сосни духмяніли, і на їхньому темному тлі ясно виділялися біло-рожеві квіти яблунь і груш. З луки було видно все село Зоровце з його невеличкою красивою церквою. Жінки, що сиділи під квітучими деревами, почувались немов у раю.

Але який же той рай, коли на землі було ще стільки горя й несправедливості, взяти хоча б ту історію, яку розповідала Сусанна Ужєрова своїй племінниці.

— Того разу, коли Матіяс від'їжджав з дому, мій син Мишко був хворий, тож я не змогла проститися з сусідом. По якомусь часі моя мати помітила, що в Янковських підозріло тихо. Вона подумала, що Марійки не видно на подвір'ї через те, що стара найняла наймичку (якою вона буцімто була дуже задоволена). Отже, вирішили ми, настанови сина все ж таки допомогли. Через хворобу дитини я не виходила з хати й пішла до церкви лише через три тижні. Там я одразу помітила, що сусідка на нас гнівається. На мене вона не дивилася й на наше з Мартином привітання не відповіла. Може, вона здогадалася, що саме ми поскаржилися на неї Матіясу. Нам це було неприємно, бо ми з сусідами завжди жили в мирі та злагоді. А стара Янковська була такою людиною, що коли вже на когось розсердиться, то нізащо не подарує образи. Я знала, що тепер мені з Марійкою зустрічатися не можна, щоб стара, побачивши нас разом, не подумала, що ми з нею плітками займаємося. Але Марійка й сама уникала мене, тож я з нею не зустрічалася. Одного разу, через два тижні, йдучи з церкви я почула, як дружина гробаря сказала:

— Молода Янковська все ж таки дуже слабка. Не сьогодні взавтра їй родити, а як вона, бідолашна, це витримає?! Коли Матіяс привів її, вона була як квітка. А тепер?!

— Твоя правда, — відповіла дружина старости, — мені її, бідолашну, так шкода, і я все думаю,

хто її буде доглядати? Стара кілька тижнів із нею не розмовляє. Син, кажуть, докоряв матері за погане ставлення до дружини, і відтоді вона сердита на цілий світ.

Я швидко обернулася туди, куди дивилися жінки. Неподалік, по інший бік дороги, йшла Марійка. Тільки не на яблуневий цвіт була вона тепер схожа. Личко в неї витягнулося, рум'янець зі щік зник, темні очі запали. Такими блідими й гарними малюють ангелів, які, як відомо, не від цього світу. Її колись легка хода стала важкою й повільною, як у людини, смертельно втомленої життям. Мені захотілося наздогнати Марійку, але біля неї зупинилося кілька жінок, і я хутенько побігла додому, аби виплакати. Наступного дня до нас за чимось завітала наймичка, вже літня жінка. Виявилося, їй просто захотілося вилити свою душу перед моєю матір'ю.

— Я посварилася зі старою, — розповідала жінка, — вона здатна занастити людину. Вона вважає, що з кожним може так поводитись, як із своєю невісткою. Якби Матіяс знав, що вона чинить із нею! От приїде, я вже йому все розповім — як вона Марійку кривдить!

— А ми думали, що в них тепер мир і спокій у хаті, коли не чути сварки старої, — здивовано сказала моя матір.

— Так, мир і спокій, як на кладовищі, де всі мовчать. Якщо Марійка виходить з кімнати й вітається,

їй не відповідають. Стара не примушує її працювати, невістка сама повинна шукати собі в хаті роботу. Вона їй дозволяє лише прати, та й тоді свою білизну відбирає. Хліб пече лише для себе та для наймитів, а невістці доводиться самій пекти для себе. Але пече вона мало. Якось Марійка взяла борошна на дві паляниці, аби одну послати чоловікові, то стара зразу зчинила галас, що, мовляв, незрозуміло, куди дівається борошно: тільки нещодавно була ціла торба, а тепер лише половина залишилася. «Це, — кричала вона, — через те, що ніщо не замкнено! Кожна циганка може в хаті взяти що завгодно!» Відтоді невістка хліб уже не пече, варить для себе саму картоплю. Молока в них вдосталь, але ним розпоряджається лише стара. Вона продає свіже й кисле молоко, сир, масло, яєчка та птицю. Хоча в них усього вдосталь, Марійка сама для себе нічого не бере, а стара їй нічого не пропонує. У невістки була курка, привезена нею з дому, яка добре неслася, і бідолашна жінка могла іноді зварити собі яєчко. Але потім ця курка вивела курчат, і стара почала сердитися, що вони в її курей увесь корм з'їдають. Лиха баба курчат цих увесь час ганяла й двох забила віником, тож Марійка всіх інших продала, щоб не дратувати матір. Бачили б ви стару після цього! Вона репетувала, що жебраки повинні собі на хліб колосся в полі збирати! Чим бідолашна жінка живиться, не знаю. Хоча по ній усе видно. Вона цілими

днями шиє що-небудь для свого чоловіка. Нещодавно старій підлатала фартух, так та його зразу віддала першій ліпшій жебрачці. Мабуть, хтось розповів про це Матіясу. Синові знову довелося серйозно поговорити з матір'ю, і тепер вона безжально знущається з невістки, вважаючи, що це вона поскаржилася на неї. Добре, що термін контракту Матіяса незабаром закінчиться, може, він тоді нарешті залишиться вдома й захистить свою дружину. Тільки б не запізнився!

Розмова з цією жінкою дуже нас засмутила.

— Ой, мамо, ми ж їй лише добра зичили, а накоїли стільки лиха, — плакала я, коли наймичка пішла.

— Так, багато лиха, дитино моя! Та хто б міг подумати, що наша сусідка така лиха баба?

У вівторок о третій ночі я встала до Михасика й запалила світло. Раптом хтось постукав у вікно. Я відчинила: переді мною стояла Марійка. «Сусанно, — сказала вона, — я чула, що у вас багато прання. Ви підете полоскати на річку? Будь ласка, візьміть і мого кошика з собою, у мене так багато білизни!»

Раніше ми часто разом прали й по черзі возили білизну на річку, де її за гарної погоди й сушили. «Ой, Марійко, — засмутилась я, — в нас велике прання буде лише наступного тижня. А сьогодні ми випрали деякі дрібниці й пополоскали все біля криниці.

Але ти почекай, я зараз зберуся й допоможу тобі віднести твою білизну. Може, наздоженемо Симонових, у них, я чула, сьогодні велике прання. Я лише попрошу матір доглянути дитину».

— Ти підеш зі мною? — вигукнула вона зраділо. — Дуже тобі дякую!

Я побігла до матері, і за півгодини ми з Марійкою вже були за селом. Симонових ми наздогнали ще біля школи й відправили з ними всю білизну, тож дорогою ми йшли порожнем. «Візьми з собою більше молока, хліба та сиру, — порадила мені матір. — Марійка, напевне, ще не їла і з собою нічого не взяла». Я так і зробила. Тепла ніч запрошувала до душевної бесіди. Я була рада, що ми нарешті знову могли бути разом. Тут, цієї тихої ночі, під зоряним небом, я зізналася перед Марійкою, що це ми розповіли Матіясу про її лихо і, не бажаючи того, спричинили їй стільки лиха. І попросила в неї вибачення. Праві люди, коли стверджують, що добрими намірами дорогу до пекла вимощено.

«Виходить, це ти йому все розповіла, Сусанно? — перепитала вона сумно. — Я знаю, що ти це зробила з любові до мене, і вдячна тобі за співчуття, хоча мені так погано живеться, що гірше й бути вже не може. Але якби не ти, не було б і тих щасливих тижнів із Матіясом, коли я почувалася немов у раю, бо ми були з ним разом. У мою смертну годину я буду втішатися цими світлими спогадами й дякувати

тобі за допомогу. Хоча це щастя було коротке, відібрати його в мене ніхто не зможе. Прошу тебе, Сусанко, ніколи не кажи Матіясові, як поводитися зі мною свекруха. Йому буде боляче це чути, а користі від того не буде жодної — ні мені, ні йому. Ах, мені хотілося б захистити його від будь-якого болю, тому що я кохаю його так сильно, що словами й не скажеш. Але й він мене кохає, і це моя єдина радість на світі. Я теж часто думаю, що не треба б йому возити колоди, але він хоче втихомирити свою матір, аби вона не докоряла мені моєю бідністю. Адже він уже багато заробив і поклав у банк кілька сотень. Проте матір це не заспокоїло й не примирило зі мною! Якби ми з Матіясом разом працювали вдома, то з Божим благословенням багато чого б досягли, адже ми ще такі молоді! Але ми прогавили щасливу нагоду бути разом!»

Я бачила, що Марійка дуже втомилася, і ми присіли перепочити. Побачивши в моєму кошику хліб, сир і молоко, вона зі сльозами зізналась мені, що від учорашнього обіду нічого не їла. Ми почали їсти. Їла вона небагато, лише молоко пила в великим задоволенням. Коли біля Вагу ми розпрощалися, я примусила її забрати залишки їжі. У нас було окреме місце, де ми зазвичай прали. Праворуч і ліворуч на куцах ми розвішували більш тонкі речі, як ми це й досі робимо. Я допомогла їй впоратися з пранням, потім зібралася додому. Марійка подякувала ще

моїй матері: «Нехай Господь віддячить вам за вашу доброту!» Я й зараз бачу її бліде вродливе обличчя, її очі, повні сліз. Таким стоїть її образ переді мною, але на землі я її ніколи вже не бачила.

— Як це, ви її більше не бачили, тітонько? Що ж із нею сталося?

— Ах, Доро, якби я знала! Про правду ми довідаємося лише біля престолу Божого, де все таємне стане явним — добре й лихе. Надвечір Симонови привезли білизну Марійки: повний кіш сухих речей і другий з мокрою постільною білизною, і сказали, що Марійка залишилася біля річки ще дещо пополоскати, мабуть, дитяче, те, що вона приготувала для майбутньої дитини. Наступного ранку я чула в сусідів стурбовану й голосну розмову: стара когось виряджала на річку. Я зрозуміла, що йдеться про Марійку, і підійшла до паркана. Що сталося? Марійка не повернулася додому. Я подумала, що вона через утому десь лягла на березі та й задрімала. Наші поспішили до Вагу, але знайшли там лише єдиний слід — її білу хустинку на кущі. Самої її ніде не було. Ми не знали, що й думати. Мабуть, вона впала в глибоку річку. Скоріше за все, після важкого прання у вагітної жінки через слабкість запаморочилось у голові, і бідолашна впала у воду. Оскільки ніхто не чув її криків про допомогу, вирішили, що вона, мабуть, одразу потонула. Два дні її шукали всім селом; рибалки закидали невід, сподіваючись виловити

тіло. Прибула комісія, приїхав бідолашний Матіяс, якого викликав пастор. Але все було марно! Допитали Симонових і мене, оскільки ми останні розмовляли з нею, а стара наймичка відверто звинувачувала стару Янковську в тому, що вона замордувала свою невістку до того, що сердешна наклала на себе руки. Я не могла погодитись із таким припущенням: Марійка була доброю та терплячою, наче ангел, і чоловікові своєму вона б ніколи не завдала такого болю, бо дуже кохала його. Я розповіла їм, якою слабкою вона була, проте, аби менше звинувачувати свекруху, я промовчала про те, що та морила невістку голодом і що в день прання вона не дала їй з собою ніякої їжі. Адже бідолашній Марійці вже нічим не можна було зарадити, а Матіяса, що стояв ні живий ні мертвий, мені було шкода. Навіщо йому все це знати? Досить і того, що сказала наймичка! Симонови розповіли, як Марійка була їм вдячна за те, що вони захопили з собою її білизну, як раділа з того, що так багато встигло посохнути. Вона сказала, що хоче лише пополоскати кілька дрібних речей, трохи відпочине, а потім піде додому. При цьому вона не видавалася ні сумною, ні нещасливою і аж ніяк не скидалася на людину з відчайдушними намірами. Матіяс повірив мені й Симоновим, та найбільше — своєму власному сердцю, яке підказувало, що його кохана ніколи б не скоїла такий гріх — знищити два життя й завдати

йому страшного болю. Комісія нарешті повірила нам, оскільки пастор також казав про Марійку як найкраще.

Потім у шухляді столу Матіяс знайшов недописаного листа, в якому Марійка просила його повернутися додому, бо вона почувається слабкою і в неї часто паморочиться в голові; вона писала також, що боїться померти під час пологів. Жодним лихим словом не проходила невістка про свекруху, лише просила чоловіка, якщо Господь її раптом відкличе, віддати дитину її прийомній матері, аби свекруха з нею не мучилася, оскільки вона вже стара. На тому лист обривався, певно, вона не мала сили дописати його до кінця. Але саме цей лист і допоміг свекрусі — суд дав їй спокій. Влаштували поминальну учту, усе село було в церкві, і всі плакали. Але й сьогодні дехто вважає, що Марійка сама втопилася. Якщо в старої Янковської з кимсь у селі траплялася сварка (а вона з роками ставала дедалі сварливішою), їй одразу дорікали тим, що вона звела зі світу свою невістку й онука. І взагалі вона була особливо незрозумілою. Під час роботи комісії й на поминках вона видавалася вбитою горем, а за кілька днів знову ходила павою й казала людям, що шкода грошей на поминки, бо вона не вірить у смерть невістки. Та коли її син невдовзі поїхав до Америки, вона враз принишкла. Однак, вірила вона чи ні, Марійка не поверталася. Вода Вагу не видавала її ні

живу, ні мертву. Мабуть, вона це зробить лише тоді, коли «віддасть море мертвих, що в ньому»¹, як сказано в Священному Писанні.

Матіяс свою садибу здав на шість років у оренду, а сам разом із Рашовими подався до Америки. Коли проминули ці шість років, він повернувся, але було видно, що дружину свою не забув і журба його не минулася. Мати спробувала було оженити його вдруге, але Матіяс тільки поглянув на неї і вийшов з кімнати. У дверях він озирнувся й сказав: «З мене досить смерті й однієї дружини!» Більше вона ніколи не наважувалась умовляти його, бо він дав їй зрозуміти, що, як і всі ми, вважав її винною в смерті Марійки, але звинувачував також і себе за те, що привів дружину до цієї оселі.

Минуло кілька років, і раптом почалася ця жахлива війна², яка відірвала від нас чоловіків і синів. У Зоровце Матіяс був, мабуть, єдиний, хто пішов на війну охоче й без жалю, бо йому, бідолашному, ні з ким було розлучатися. Він сподівався, що його постигне смерть і він з'єднається зі своєю Марійкою. Але несповідимі шляхи Господні! Скільки батьків, у яких залишилися малі діти, загинули на війні, а він повернувся! Матіяс прийшов разом із моїм Мартином із російського полону. Але

¹ Об'явлення 20:13.

² Перша світова війна 1914—1918 рр.

як він змінився! Він і завжди був доброю, привітною людиною, а після повернення став схожий на одного з тих святих, про яких ми читаємо в Священному Писанні. До наших чоловіків на цій війні приліпилося багато зла, якого їм і досі важко позбутися. Він же приніс із собою звідти таке, чого нема ні в кого з нас: чистоту думок, безкорисливість і милосердя до людей. Мати його дочекалася, але час її спливав. Треба було бачити, з якою синівською любов'ю він доглядав її під час хвороби, як він її обслуговував, яким привітним до неї був, незважаючи на те що вона перед смертю весь час згадувала Марійку. Останньої ночі, коли помираюча вже не могла розбірливо говорити, вона закликала Бога в свідки, що не винна в смерті невістки, і все казала про бджолиний вулик і про якийсь лист. А коли помітила, що ми її не розуміємо, вона, заламуючи руки, заплакала. Нехай змилюється над нею Господь! Вона зруйнувала життя свого сина й занастила ще два життя.

Сестра Матіяса, яка живе з чоловіком десь далеко й давно вже отримала свою частку спадщини, приїхала на похорон матері, і брат віддав їй усе, що вона забажала. Інший подав би позов у суд, оскільки її домагання походили на грабунок. Він же віддав їй усе добровільно, навіть її власний чоловік дивувався, та й усі довкола. Брат так душевно попрощався з нею, наче не здогадувався, що вона його обібрала.

Мартин сказав йому: «У тебе від батьківського спадку нічого не залишилося, тільки те, що ти заробив в Америці й зберіг удома». Матіяс серйозно подивився на мого Мартина й відповів: «Йй це потрібніше, в неї діти! Нехай сестра не чекає моєї смерті, а користується тепер цим добром. У мене залишилося досить. Знаєш, Мартине, якби в молодості я не мав нічого, окрім цих двох рук, тоді б нам із Марійкою краще б велося і, можливо, не сталося б зі мною цього великого лиха!» З тієї пори Мартин не заводить із ним розмов про це. Він іще довго не міг забути ту важку розмову й сумний голос Матіяса. Хоча проминуло вже вісімнадцять років після того нещастя, ми багато чого пережили й увесь світ змінився, але наша любов до Марійки залишилася незмінною. Коли вона з'явилася в Зоровце, то була нам чужою. За життя її мало хто знав, після ж смерті вона набула багато друзів, але найближчою її подругою залишилася я.

У гаю стало тихо. Замок навіть соловейко в кущах понад струмком; лише вітер шумів у соснах, наче наспівував сумну пісню для тієї, ніжної, мов яблуневий цвіт, яку люблячий чоловік не міг навіть покласти в освячену землю. Натомість уже вісімнадцять років над нею, мабуть, течуть води Вагу, і, можливо, плотогони, які провели тут багато ночей на своїх плотах, дещо могли про це повідати...

Розділ 3

Між тим Матіяс Янковський самотньо сидів за столом у своїй печальній кімнаті й читав велику Біблію. Занурений у роздуми, він не помітив, що хтось двічі постукав у двері. Лише за третім разом він гукнув: «Заходьте!» Він саме дочитав розділ і закрив книгу, коли двері відчинилися й увійшла молода дівчина. Вона явно була нетутешня. Дві пари очей зустрілися в погляді: чоловічі — здивовані, а дівочі — наче прохаючи про щось.

— Я не помилилася? Тут живуть Янковські? — запитала вона несміливо після звичайного взаємного вітання.

— Так, я Янковський. Що тебе привело до нас? — сказав чоловік привітно, зробивши крок назустріч несподіваній гості й простягнувши їй руку. — Ти прийшла здалеку?

— Пішки від залізниці, а вона поряд.

Дівчина сіла на запропоноване їй місце на лаві й поклала біля себе невеличкого вузлика.

— Ви питаєте, що мене привело сюди? — почала вона трохи згодом. — Я вам принесла вітання від моєї хрещеної, Ганни Скале. Коли вона помирала, мені довелося пообіцяти їй, що після її смерті піду до вас, аби просити, щоб ви знайшли для мене якусь роботу. Вона вас дуже жаліла, тому що ви такий самотній. Знаєте, в мене теж нікого немає на

цілому світі. Може, ви візьмете мене до себе, хоча б служницею?

— Хіба в тебе немає батьків, чи яких інших родичів? — спитав він.

— У мене були лише прийомні батьки, але вони обоє померли, і тепер я залишилась сама. — В очах дівчини заблищали сльози.

— Отже, Ганна Скале померла?

— Так, чотири місяці тому.

— А її чоловік?

— Мого прийомного батька під час війни, в п'ятнадцятому році, узяли візником у військо, звідти він повернувся дуже хворим і вже не одужав.

— То він, сердешний, теж був там? А тепер вони обоє померли? І Ганна послала тебе до мене? Може, ми й поладнаємо одне з одним, бо й у мене, так само як і в тебе, нікого немає. Я тільки не знаю, що ти в мене будеш робити? Чи не буде тобі тут моторошно, адже ти ще дитина, а я, люди кажуть, самітник.

— Матінка казала мені, що я ще дуже молода, а світ лихий, і що ви захистите мене від нього. Ну а я буду доглядати за вами, коли ви постарієте.

— Я й не знав, що матінка Скале такої гарної думки про мене. Дякую, що пом'янула мене добрим словом.

— О, вона часто про вас розповідала й жаліла вас.

— Перш ніж ми щось вирішимо, тобі треба трохи відпочити з дороги.

— Це так. А можна, дядечку, попросити в вас трохи води? Мені так пити хочеться.

Невдовзі на столі стояли карафа з водою, склянка молока, свіжий хліб і масло.

— Прощу, поїж! — запросив Матіяс дівчину. Вона з дитячою невимушеністю почала їсти. Попоївши, вона подякувала господареві, а він, прибравши зі столу, знову сів.

— Тепер розтлумач мені докладніше, як ти собі уявляєш твоє життя в мене.

— Якщо матінка не помилилася і я зможу стати вам у нагоді, я з радістю залишусь у вас. Не думайте, що я слабка! Щоправда, важку роботу я ще не можу робити, але я можу впоратися з усіма хатніми справами. Я вже вмю куховарити й випікати хліб, прати й прасувати, за птицею ходити. За худобою, щоправда, мені вдома ходити не доводилося, і в полі я ще не працювала, лише сіно косити допомагала. А іще можу різати зілля. Наші квіти й городину я вже двічі висаджувала сама. А що не вмю, того ви мене навчіть!

Янковський серйозно вислухав пояснення дівчини. Її голос у напівтемній кімнаті бринів, мов срібний дзвіночок, і наче сповіщав про прихід весни. Лагідна посмішка осяяла його обличчя.

— Залишіть мене в себе хоча б на короткий час, дядечку, — попросила вона, занепокоєна його мовчанням. — Мені було б важко порушити обіцянку,

яку я дала матері. У мене при собі, щоправда, лише одна буденна сукня, але решта — на вокзалі у валізі, я її там залишила на той випадок, якщо ви мене не приймете.

Він докірливо похитав головою.

— Чи посилала тебе матінка Скале до школи? — спитав він серйозно.

— Я відвідувала нашу сільську школу, а коли після перевороту³ відкрилася громадянська школа, я почала вчитися там.

— Он як! Тобі, мабуть, хотілося б продовжити навчання, як це тепер заведено, а смерть прийомної матері стала тобі на заваді? — спитав він, допитливо дивлячись на неї.

— Матінка збиралася послати мене на учительський семінар, але я не захотіла.

— Це чому ж? Хіба тобі не подобається ця професія? Учителі нам тепер дуже потрібні!

— Мама хворіла, і я розуміла, що, якщо тепер не віддячу їй за її любов, потім зробити це буде вже неможливо. Я їй вдячна за те, що вона послала мене до громадянської школи, адже я вчилася залюбки. Я вмю читати, писати, рахувати; знаю, як жили раніше й як живуть тепер різні народи в своїх країнах, і багато що інше. У мене збереглися мої підруч-

³ Ідеться про утворення незалежної чехословацької держави в 1918 р.

ники, я все можу повторювати, щоб не забувати. Скажу вам правду, дядечку, я не хочу стати панянкою. Мені подобається моє просте вбрання, і я хотіла б залишитися сільською дівчиною. Одного разу пан учитель розповідав нам, як жили саксонці в Трансільванії і що вони залишилися відданими своїм народним звичаям. Вони навчалися в школах, аби отримати освіту, проте залишалися селянами. А в таких освічених селянах і селянках має потребу й наш словацький народ, бо він такий відсталий. І я зрозуміла, що його навмисне зробили таким. Ось до цього народу я хочу належати, як, напевне, й ви, дядечку. Хіба не так?

— Звичайно, дитино моя, — відповів Матіяс, — і я хочу пишатися своїм народом. Я в Америці дуже старався в вечірніх школах надолужити все те, що я недоотримав у дитинстві. Але чи не боїшся ти, що за нашою важкою селянською працею ти з часом забудеш усе те, чого навчилася?

— Ні. Що в мене в голові та в серці, те моє назавжди.

— Твоя правда! Але покінчимо з цією справою: тож ми залишаємося разом. Подивимось, чи зможеш ти жити в хаті такого самотника, як я. У мене в садибі живуть двоє чесних людей, Звари. Тітонька Звара робила всі хатні справи й дбала про нас, але вона вже стара й буде рада допомозі. Чоловік її допомагає мені по господарству. Важкої роботи в мене

для тебе нема, але якщо будеш дбати, то знайдеш собі роботи більш ніж достатньо. Жити можеш у задній кімнатці, де я зовсім недовго жив зі своєю дружиною. А моя мати жила тут, — голос Матієса ледь затремтів. — Матінка Скале тобі ніколи не розповідала, як ми жили?

— Ви думаєте про Марійку, яка померла такою молодою? Мати казала лише, що ви дуже її кохали, а вона вас — іще більше. Але матінка не любила говорити про неї, бо завжди при цьому плакала. Під час хвороби вона марила й говорила багато чого такого, що нам було незрозуміле, і заспокоїти її я могла лише тим, що повторювала свою обіцянку піти до вас. «Загладь мою провину», — казала вона мені.

— Не було ніякої її провини, я винний! Вона віддала мені найдорожче, що мала, а я цей скарб не зберіг. Я шкодую, що не вибрався до неї до свого від'їзду в Америку. Але я не отримав від неї відповіді на свого листа з повідомленням про смерть Марійки й проханням простити мене і подумав, що вона на мене гнівається, тож і не наважився з'явитися в неї.

— А може, вона вам відповіла, а лист загубився? — стурбовано спитала дівчина. — Адже таке трапляється!

— Ти маєш рацію!

— Ах, дядечку, я пригадую, що коли мати марила, вона весь час казала про якийсь лист, буцімто хтось обіцяв їй відправити його.

— Мабуть, так і було: матінка Скале сердилася на мене — і небезпідставно, — але сумління змусило її простити мене і підбадьорити добрим словом. Вона цього не зробила, і це мучило її перед смертю. Тому вона й вирядила тебе до мене. Шкода тільки, що не передала мені з тобою те добре слово. Воно б утішило мене.

Обличчя дівчини раптом почервоніло й одразу зблідло. Здавалося, що вона про щось напружено думає й не знає, як їй вчинити.

— Отже, домовилися: ти спробуєш звикнути до нашого життя. Якщо ж не зможеш, я спробую, з Божою допомогою, знайти для тебе гарне місце. А поки що — ласкаво прошу до моєї оселі й вважай її своєю! Матінка Скале виховала мою дружину; вона і їй, і тобі була гарною матір'ю, отже, ти мені близька й дорога родичка. Ходімо, я відведу тебе в твою кімнату.

Коли Матіяс відчинив двері задньої кімнати, в обличчя їм вдарило холодне затхле повітря, яке буває в приміщеннях, які тривалий час не провітрювалися. Здавалося, все тут свідчило про минуле, яке пішло назавжди. Вікна невеличкої кімнати виходили в садок. У кімнаті стояли два застелених ліжка, шафа, розмальована скриня, дубовий стіл, два стільця, лава зі спинкою; біля стіни — етажерка для книжок. На кахляній печі вигравав сонячний зайчик. Дівчина побачила, що в кімнаті все вкрито порохом, зі стелі звисало павутиння. Матіяс підійшов до вікна, щоб

відчинити його. Дівчина озирнулася навкруги і спитала тихо й несміливо, наче при небіжчику:

— Дядечку, можна мені спочатку тут прибрати?

— Звичайно. Узавтра ж тітка Звара тобі допоможе. Так ти тут жити не зможеш. Треба провітрити постіль...

Тітка Звара дуже здивувалась, коли хазяїн привів до неї молоду дівчину. Їй сказали, що матінка Скале послала до Янковського свою молодшу прийомну доньку, аби він прийняв сироту, і що дівчина хоче дбати про нього. Гостя тітці Зварі зразу сподобалася.

— Як тебе звати, донечко? — спитала вона в неї.

— Ганнуся Скале.

— Отже, ти родичка своєї хрещеної? — втрутився в розмову дядько Звара. Старі повели нову знайому Матіаса по всьому будинку. Тітка Звара заявила, що вона для Ганнусі приготує на кілька днів постіль у горішній комірчині, поки не буде побілена й прибрана задня кімната.

До вечора дівчина вже знала всю сумну історію Марійки, про яку вона досі нічого не знала, і трагічна доля молодого подружжя викликала в неї гіркі сльози.

— Як добре, що мати послала мене до бідолашного дядечка. Я буду старанною, щоб він був задоволений мною й не відіслав би мене кудись, — запевняла вона. — Ви мені тільки покажіть, як і що

мені слід робити, і не бійтеся поправляти мене, якщо я щось зроблю не так. Мені дуже шкода дядька Матіяса!

— І нам також. Я тобі допоможу, Ганнусю, і буду рада, якщо ти трохи знімеш із мене клопіт про нього. Не бійся не догодити йому, він завжди всім задоволений. Однак він дуже любить чистоту та порядок, і от саме з цим я не могла як слід упоратися. Звичайно, не можна було так занедбати ту кімнату, але ж ключ у нього був, і коли б я попросила відімкнути її, то мимоволі нагадала б йому, як його дружина рано вранці вийшла з дому та й не повернулася. Він не витримав би постійного нагадування про те, що він назавжди втратив своє земне щастя.

— Ах, тітонько, тоді, може, й мені не варто займати кімнату його дружини? Краще поставте моє ліжко в кухні. Мені й там добре буде.

— Цього хазяїн, мабуть, не дозволить. Якщо він віддав тобі кімнату, певно, йому хочеться, щоб ти жила в ній. Не бійся, ми все переставимо, і коли ти обживешся там, хазяїн вже не буде так сумувати, як проходитьиме повз неї. Я благаю Бога, аби Він Сам його втішив, тому що таких людей, як Матіяс, немає більше в нашому селі. Він видається таким мовчазним, але варто його послухати, коли він починає говорити! Він промовляє наче по писаному. А як він розуміє Священне Писання! Щовечора ми збираємося в його кімнаті, і він нам читає та пояснює.

Це він мого старого наставив на вірний шлях! Звара був таким п'яницею, що ми всього позбулися. Коли Янковський повернувся з Росії, нас навіть у хлів не хотіли пускати жити — такі нещасні та нужденні ми були, одне слово, — ганьба на все село! Я не могла це й надалі терпіти і подалася до річки топитися. Там, дякувати Богові, знайшов мене наш хазяїн. Він умовляв мене й переконував, аж поки я не затремтіла від жаху, зрозумівши, який невиправний гріх могла б скоїти, наклавши на себе руки. Відтак він повів мене до своєї оселі й пішов по мого старого. Матіяс знайшов його в канаві на кладовищі. Там мій чоловік лежав, можна сказати, наче тварюка. Хазяїн запряг биків і з допомогою дядька Ужерова поклав його на воза й привіз додому. Матіяс сам його почистив і помив, підстриг і переодягнув у чисту білизну. І мені довелося привести себе в порядок. Він залишив нас на кілька днів на горищі, поки ми трохи не оговталися. При цьому він щодня привітно розмовляв із нами, як, мабуть, лише Син Божий розмовляв із грішниками. Нам довелося пообіцяти, що більше й краплі горілки до рота не візьмемо. Матіяс молився з нами й за нас, аби Ісус Христос нам допоміг. І оскільки ми молилися щодня, Бог допоміг нам дотримати обіцянку й до сьогодні. Звичайно, якби хазяїн відпустив нас у найми, нам би хазяї завжди давали б щось випити. Але він залишив нас у себе й дав нам постійну роботу. Тоді

ще була жива мати хазяїна. Вона вже давно тяжко хворіла й не вдавалася в справи сина. Здавалося, наче вона соромиться чи боїться його. Спочатку він наказав нам наробити цегли і, коли ми це зробили, навезти каменів (мій старий каменярь і тесля), потім хазяїн наказав йому перебудувати половину великої комори. За короткий час її перетворили на гарну кімнату з кухнею. Менша частина будівлі залишилася коморою. Коли це житло було готове, Матіяс подарував його нам довічно. Він навіть здав нам в оренду трохи землі, яку ми можемо обробляти. Згодом ми купили корову, а хазяїн дозволив нам тримати її в його хліві. Ось який він, дитино моя! Він вірує в Господа Ісуса Христа й покірливий Йому! Багато добра він нам зробив, але найліпше те, що він допоміг нам пізнати Сина Божого і Його святе Слово. До нього ніхто про наші душі не дбав, а менше за всіх — ми самі. А він навчив нас і страху Божого, й дотримання Його святого Слова.

Далі вона не могла говорити, бо чоловік покликав її на горище.

Так Ганнуса Скале опинилася в новій оселі.

Дуже дивувалися люди в Зоровце, коли стало відомо, що покійна Ганна Скале, прийомна мати Марійки Янковської, виховала ще одну дочку й доручила її турботам Матіяса Янковського. Вона, казали люди, теж сирота, так само як і його померла дружина. По-різному люди говорили про це: хто по-

доброму, а хто й ні, як це зазвичай буває. Та коли незнайома дівчина в неділю прийшла до церкви, гарна, мов весняне сонце, всі молоді люди з захватом дивилися на неї. Скромно, наче фіалочка, стояла вона поміж інших дівчат. Усе в ній було гарне, та особливо — її очі. Вони світилися, як дві сині зірки, зігріваючи серця тих, з ким вона зустрічалася поглядом. У Зоровце було багато гарних дівчат, і, якщо деякі й були вродливіші за Ганнусю, однак жодна з них не мала такої дівочої чарівності.

— Погляньте лише, яку дочку вона йому прислала, — перешіптувалися жінки поміж себе. — Начебто на Марійку схожа, але та була вища на зріст і волосся мала світле, а в цієї чорні коси укладені на голові наче корона.

— Марійка була як полохлива горлиця, а ця довірлива. Щойно приїхала й уже сміється разом із нашими дівчатами.

— Може, вона розвеселить і бідолашного Маті-яса! Ото було б добре!

— Чуєш, Доро, — прошепотів Ілля Ужеров своїй дружині, — добре, що ми вже одружені; хто зна, чи залишився б я вірним тобі після появи такої красуні!

Вона легенько ляснула його по всміхненому обличчю, бо знала, що він заради неї переплив би Ваг. Вона не боялася Ганнусі Скале, бо вже знала її. Минулого вівторка сусід привів її до них і попросив

тітоньку Сусанну та її, Дору, прийняти гостю. Вони хочоче це зробили й раділи, що дядько Матіяс тепер вже не такий самотній.

— Ти правильно вчинила, — сказала бабуся Ужерова дівчині, — що приїхала сюди, аби виконати обіцянку, яку дала своїй прийомній матері. Слово, яке було дане померлому, не можна порушувати, щоб душа його мала спокій. Тобі в дядька Матіаса погано не буде, він людина добра, а якщо тобі коли сумно стане, біжи мерщій до нас! У нас завжди весело! У Сусанни чоловік добрий, а дружина мого онука — справжня співоча пташка. Мій старший онук, який незабаром повернеться додому, теж гарний парубок, а Сусанчин Мишко — весь у матір. У нас лихого слова не почувеш; і чого ти ще не вмієш, ми навчимо, тільки не соромся звертатися по допомогу. Прати ти завжди можеш із нами. Ми перемо на річці. А якщо тобі щось буде потрібно — ти знаєш, де ми живемо. Гарний сусід — що родич, тому Священне Писання вчить: «Ліпший сусіда близький за далекого брата»⁴.

Найближчого четверга Сусанна й Дора Ужерови допомогли Ганнусі привести до ладу ліжка, пересипати в перинах пір'я. Тітонька Звара випрала всю постільну білизну. Допомогло й травневе сонце, і тепер Марійчині перини знову були пухкі та свіжі, як

⁴ Приповіді 27:10.

і колись, коли щасливий наречений привів її в дім. Ошатно застелене ліжко прикрасило чисто побілену кімнату, в якій усе виблискувало. Тепер тут було гарно, особливо коли сонечко заглядало через чисті віконні шибки з білими запонами. Матіяс після повернення з Америки всюди в своєму будинку настелив дерев'яну підлогу. У кухні стояла плита. Вичищена кухня тепер теж виглядала як кімната. Жінки попросили дозволу вимити і його передню кімнату. Він не заперечував: «Буде добре, якщо ви й у мене приборете, — дякував він, — а то моя кімната в порівнянні з іншими видається тепер занедбаною. Часом ми не помічаємо бруду, поки порядок не з'явиться щось чисте. Так само ми не усвідомлюємо, які ми грішники, поки не підходимо до святого Божого Сина».

Коли вони в п'ятницю винесли провітрити Марійчині речі з шафи та скрині, Сусанка Ужерова не могла втриматися від сліз і була рада, що Матіяс і Звара поїхали в поле й не були при цьому присутні. У скрині Марійка зберігала про запас, на довге життя, ляне та бавовняне полотно. У шафі висів робочий та святковий одяг, літні та зимові речі, якими вона майже не користувалася. Навіть своєї весільної сукні вона не надягла в останню путь. Дещо вкрилося пліснявою, покривала були трохи попсовані міллю, але інші речі збереглися добре; все було просушене й провітрене! Вимиті зовні й усередині,

шафа та скриня заблищали як нові. Ганнуся сказала Дорі, що вона в громадянській школі навчилася шити білизну, тому Сусанка порадила Матіясу дати їй пошити натільну й постільну білизну, аби було що на зміну. Йому важко було погодитися на це.

— Я все це зберігав на той випадок, якщо матінка Скале захотіла б забрати ці речі, — сказав він сумно. — Та через те що тепер це вже неможливо, було б шкода, якби вони залежалися й попсувалися. Я б усе це віддав Ганнусі, бо вона теж її донька.

— Мені, дядечку? — перепитала вона здивовано. — Але ж мені нічого не потрібно. У мене всі речі нові, та багато залишилося від моєї прийомної матері. А ваша постільна білизна мов решето, натільна теж уся полатана. Дозвольте мені пошити нову білизну для вас. Якби ваша Марійка нас бачила, вона б раділа, що всім її добром користуються.

Так і вчинили. Дора вже знала про Ганнусю більше, ніж будь-хто інший в селі. Коли та заходилася шити, вона перш за все підшила Дорину нову хустинку, яку Ілля привіз їй з ярмарку. Звари принесли швейну машинку від єврейки Штейн. З цією машинкою була пов'язана ціла історія. Під час єврейського погрому, коли пограбували дочку Штейнів Розу, Янковський купив цю машинку й віддав її батькам Розі. Почувши прохання Матіяса дати на якийсь час цю машинку Ганнусі, єврейка сказала: «Звичайно, адже ця річ належить вам. Я знаю, що це ви

купили її для нас. Невідомо, коли повернеться наша Роза. Нехай машинка залишається у вас, скільки треба. У нас вона все одно нікому не потрібна». Так Ганнуся стала до роботи, й робота в неї аж закипіла. За два тижні ніхто вже не пам'ятав про те, що дівчина прийшла не надовго й може будь-коли піти, якщо захоче. Є люди, до яких звикають так само швидко, як і до весни, коли весна приходить після довгої зими, щоб зігріти землю теплим сонячним промінням і прикрасити її квітами.

Розділ 4

Однак уже час трохи роздивитися в селі, де так несподівано з'явилася Ганнуся, не знаючи навіть, чи приймуть її тут, чи ні. У верхньому від Ужерових кінці села жили Симонови. Власне, їхнє прізвище було Рашови, але всі називали їх Симоновими. Раніше там багато років стояла напіврозвалена хижка з убогим солом'яним дахом і псувала вигляд усього села. Власники хижки давно жили в Америці, ніхто про неї не дбав, і якось вночі покрівля з великим гуркотом завалилася. За півроку з Америки повернувся Рашов і, оскільки на той час долар у Словаччині коштував 90—100 крон, зміг побудувати собі гарний будинок з великими вікнами, з чавунною литою огорожею навколо садка. Такий будинок міг би прикрасити будь-яке місто.

Невдовзі прибула й дружина хазяїна. Вона вже й одягалася по-американськи, і в домі все влаштувала на заморський кшталт. За будинком у них був квітник із дивовижними трояндами, на подвір'ї гуляли різні незнані тут птахи. Рашов придбав коня, гарного возика й почав працювати як візник. Коли він сидів на козлах у старому поношеному костюмі, не можна було повірити, що він власник чудового будинку, багатьох ланів і садка з дивовижними трояндами. Рашови були бездітні. Кілька років тому вони прийняли в дім удову їхнього дядька Симона, яку всі називали «бабуся Симонова». Їй відвели кімнатку на подвір'ї, аби вона могла доживати свого віку в рідному селі. А як вона жила скромно, то й усе необхідне для життя в неї було. Діти її розсіялися по різних місцях, і вона залишилася сама. Притулок їй дали через те, що небіжчик дядько Симон Рашов теперішнім її господарям позичив свого часу грошей на дорогу до Америки й не вимагав ані відсотків, ані жодних зобов'язань. Тепер, зрозумівши, що за добро треба віддячити, Симонови-Рашови захотіли відплатити добром за добро й подбали про стару й немічну людину. Господарі були задоволені бабусею: вона доглядала дім і пряла... Така стара людина дуже часто може бути вельми корисною, якщо вона добра, невимоглива й має багатий життєвий досвід. А в бабусі Симонової все це було. Вона з дитинства служила в гарних родинах, і те, чого вона там навчила-

ся, не забулося їй в старості. Вона виховала синів, дочок і онуків і, поховавши улюбленого онука, перебралася до Рашових. Жили вони у великому гарному будинку лише втрьох.

Зате в будинку Ужерових тепер, як і колись, жила чисельна родина. Свого часу стара Ужерова видала дочку Сусанну заміж за дальнього родича, Мартина Ужерова. Син Єгор оженився на дочці сільського старости, але, народивши третю дитину, невістка померла, забравши з собою в могилу й новонароджену доньку. Тож вихованням двох хлопчиків, Степана та Іллі, довелося займатися бабусі та тітці Сусанні. Мартин Ужеров ще за життя Єгора замінив небожам батька, бо Єгор був дуже хворобливий і не міг дбати про хлопців. Коли Мартин пішов на війну, всі турботи по господарству лягли на плечі Єгора. Це підірвало його сили, і невдовзі він помер. Старший син Єгора, Степан, відслуживши, залишився в Богемії⁵. Будучи слюсарем, він потрапив у авіаційну частину. Багато чого навчившись і склавши іспити на механіка, Степан не хотів змінювати фах. А брат його, Ілля, займався сільським господарством. Через хворого батька його було звільнено від військової служби, тож він порався сам, поки Мартин Ужеров не повернувся додому. Побравшись із Дорою Миловою, єдиною донькою старости, за якою всі

⁵ Офіційна назва Чехії в період із 1526 по 1918 рік.

хлопці в селі зітхали, і маючи батьківську частку, Ілля міг іще сподіватися й на багате придане нареченої. У Сусанни Ужерової з трьох дітей живим залишився лише її старший син Михайло. Оскільки він був дуже обдарований, батьки надали йому можливість учитися. Так склалися справи в Ужерових.

Сусідом Янковського в нижньому кінці села був Сенін. Про його хату молодь на селі склала пісню: «У стареньку хижку сонце заглядає...»

До війни Єгор Сенін був шевцем. Потім його призвали до війська. Повернувшись, він, оскільки й раніше заглядав у чарку, став п'яницею. Своє майно він вже пропив, тепер спускав майно своєї дружини. Колись давно, коли в нього ще все було гаразд, хоча й тоді вже любляв оковиту, дружина переписала на нього половину свого майна. Вона вийшла за нього супроти волі батьків, бо дуже кохала. Батько їй наостанку сказав: «Що обрала, Цилю, то в тебе й є, але Божого благословення тобі не буде. А як потерпатимеш, до мене не повертайся і не жалійся!» Поки батько був живий, вона й не ходила до нього. Але тепер дочка, гірко плачучи, звинувачувала себе й просила вибачення в батьків, які вже давно покоїлися під зеленим горбочком на кладовищі. Однак тепер кається було вже запізно! Їй поталанило лише в тому, що стара Сеніна не ображала свою невістку. Мати приховувала від людей витівки свого сина, як робила це й раніше, коли він був іще дити-

ною, щоб батько його не карав. Тож син казав їй: «Яким мене виховали, такий я й є!» І справедливо. Тому вона завжди й ходила, понуривши голову, наче шукала щось загублене. Свого часу вона не використала можливості, щоб покласти в серце й душу хлопчика добрі засади для життя. З іншого боку, як вона могла класти ці засади, якщо сама їх не мала? Син із дитинства був її ідолом, якому вона рабськи вклонялася. Коли сільська молодь, бешкетуючи, висміювала п'яниць, їй було соромно, але щось виправити вона вже не могла.

Про кожний дім можна було розповісти щось цікаве, у всіх були сусіди. Жили в цих будинках і хижках порядні й непорядні, освічені й неосвічені, добрі й лихі люди. Деякі з них збільшували свій статок, інші біднішали. Були поміж них і скупі, які власних дітей досита не годували, і марнотрати, що спустили майно, яке отримали в спадок від батьків. Деякі мордували себе, дружину й дітей непосильною працею, в інших залишався вільний час для відпочинку. Коли одні вже в'язали снопи, інші ще тільки коси лагодили. Якщо траплялося, що один з подружжя був працюючий, а інший ледащо, тоді виникали суперечки й лайки. Одне лише поєднувало цих людей: цілковита байдужість до власної душі й до життя після смерті. Хоча вони всі прилічували себе до євангельської віри і в кожного в домі була Біблія, вони її не читали й не прагнули жити згідно з нею.

Проте вони вірили, що після смерті все в них буде гаразд. Вони засуджували тих, хто повернувся з війни безбожником і насмілювався казати: «Немає ні Бога, ні раю, ні пекла, ні життя після смерті. Ліпше влаштувати собі рай тут, на землі!» Засуджували також і тих, які стверджували, що Христос не воскрес, що все це казка; що Він був лише людиною, першим соціалістом і комуністом. На жаль, ці люди хотіли лише ділити, однак не своє, а чуже добро; і коли вони збиралися, ставало страшно від їхніх промов. Але ті, що сплять, однаково непридатні як для Бога, так і для людей. А в Зоровце всі були охоплені глибоким духовним сном. Різниця полягала лише в тому, що одні спали спокійно, нікому не заважаючи, тоді як інші, підхоплюючись уві сні, зачіпляли тих, хто спав поряд.

Так було в селі, до якого прийшла Ганнуся Скале і в якому вона теж спокійно б спала, якби не подальші події.

Розділ 5

Коли Ганнуся провітрювала Марійчину скриню, у боковій шухляді вона знайшла невеличку Біблію з іменем власниці. Було видно, що цією книжкою немало користувалися. Ганнуся попросила Матіяса дозволити їй узяти її собі, аби щодня читати. Він охоче погодився, сумно оглянувши Біблію

зовні й всередині, наче хотів довідатися, чи дала вона його коханій дружині те, для чого Бог послав її на землю.

— Читай, Ганнусю, — сказав він, — але перед читанням помолися разом із псалмоспівцем: «Відкрий мої очі, і хай чуда Закону Твого я побачу!»⁶ Цю книгу Сам Дух Святий диктував тим, хто писав її, тому Він єдиний може тлумачити її читачеві.

— Можна, я буду в вас запитувати, якщо буде щось незрозуміло, дядечку?

— Звичайно, можна! Що знаю, з радістю тобі поясню.

З того самого дня Ганнуся почала читати Священне Писання й була дуже старанною ученицею. Вранці вона читала сама й міркувала над прочитаним, а ввечері ставила свої запитання Матіясові, і він відповідав на них. Так наблизилося двадцятье травня, переддень свята Вознесіння Ісуса Христа. В оселі Янковського все було приготоване до цього великого дня, будь-яку роботу припинено. Ганнуся сиділа в садку під яблунею, що вже відцвітала, й так була захоплена читанням, що нічого навколо не помічала. Урочисто пролунав святковий дзвін дзвонів, наче хотів піднятися вгору, туди, куди пішов Син Божий, Спаситель світу. Ганнуся підвела голову. «Він пішов туди, — міркувала вона. — Хмари зату-

⁶ Псалом 119:18.

лили Його від очей учнів, які дивилися вслід Йому. І там, мабуть, відчинилася перед ним райдушна брама небес, аби прийняти Його й зачинитися за Ним. Учні Його залишилися на землі самі, але не надовго. Цікаво, який вигляд мали ті двоє ангелів, що з'явилися тоді? Вони виблискували, мабуть, небесною красою. І вони засвідчили їм, що цей Ісус знову прийде так само, як Він вознісся. Отже, на хмарах! А раптом зараз відчиниться брама і Він прийде?! І я постану перед Ним! Він — святий всевідаючий Бог, а я? Як би я витримала таку зустріч?» Ганнуся знала, що буде воскресіння мертвих — адже вона щодня читала молитву «Вірую»⁷, де є такі слова: «...Який піднісся на небо й сидить праворуч Бога, звідти Він прийде судити живих і мертвих». Раптом вона відчула себе пробудженою від сну дитиною. Перед нею розгорталася істина, вона зрозуміла, що Він насправді прийде, як свідчили про те ангели, і що їй доведеться постати перед Ним. Незнаний досі страх Божий оволодів нею, як це буває з людиною, коли на неї насувається щось, що наводить на неї жах.

«Куди ти дивишся з таким страхом, дитино моя?» — раптом хтось спитав її. Вона здригнулася й, наче шукаючи захисту, схопила руку бабусі, яка саме стояла коло неї.

⁷ Ідеться про Нікейський символ віри, який починається словами: «Вірую в єдиного Бога Отця...»

— Бабусю Симонова, це ви?

— Так, а ти Біблію читаєш? — спитала старенька, сідаючи біля дівчини.

— Я читала, бабусю, і раптом мені стало так лячно.

— Це чому ж так?

— Тому що тут написано, що Ісус знову прийде. А що, бабусю, коли Він уже завтра прийде? Що ви тоді будете робити?

— Я, дитинко? Я впаду до Його ніг, як Марія в садку, і зустріну Його, як зустрічають давно очікуваного гостя.

— І ви не злякалися б, бабусю?

— Кого? Сина Божого? Хіба Він не мій Спаситель? Хіба Він не Агнець Божий, що взяв на Себе й мої гріхи; перед Яким старійшини на небесах складають свої вінці й про Якого апостол Іван пише в Об'явленні, що Він: «...нас полюбив і кров'ю Своєю обмив нас від наших гріхів»⁸? Його обітниця й мене стосується: «А коли відійду й приготую вам місце, Я знову прийду й заберу вас до Себе, щоб де Я — були й ви»⁹. Навіщо ж мені Його боятися? Ісус із любові до мене на смерть пішов, то невже Він відкине мене, коли повернеться? Ні, я Йому довіряю.

⁸ Об'явлення 1:5.

⁹ Івана 14:3.

— Ви, мабуть, дуже добрі й благочестиві, коли можете так вірити! Ви Його, мабуть, інакше знаєте, ніж я. Але я лише грішна дівчина.

Ганнуся гірко заплакала.

— Поплач, поплач, дитино моя! Пригадую, я теж плакала, коли Господь відкрив мені очі перед тим, як я прийшла до Нього і Він простив мені мої гріхи. Я б іще порозмовляла з тобою, але бачу там сусіда, до якого в мене термінова справа. Якщо ти будеш іще міркувати про це, то приходь до мене. Може, я прислужуся тобі, як мені прислужився мій покійний онучок. Ти починаєш шукати Господа, і ти Його знайдеш, коли вже Він пробудив тебе, — старенька погладила дівчину по щоці й пішла вниз садовою доріжкою. Біля калитки вона зустріла Янковського.

— Вибачте, що турбую, пане, — вибачилась вона. — Але наші кажуть, що у вас колись були бджоли, і попросили мене запитати, чи всі вулики ви продали? Рашов хоче купити їх у вас.

— Вони все ще стоять на горіщі. У п'ятницю я їх дістану, щоб почистити, тоді нехай сусід приходь і дивиться.

— От і добре! В такому разі не буду вас більше затримувати. Бачу, що у вас уже свято, і мені слід поквартитись, аби вдома впоратися. На все добре!

— Бог із вами, тітонько!

Матіяс провів стареньку, подивився їй услід, поки вона не завершила за ріг будинку Ужерових. Після

цього він, похиливши голову, зайшов до будинку, сів у кімнаті біля столу й задумався: «Вона така старенька й самотня, стільки рідних поховала, а завжди видається такою щасливою. Мабуть, Ти, Сину Божий, заповнюєш її життя. І чому я не наважуюся спитати в неї про це? Я мучуся в цій духовній самотності, як Ілля, який жив колись разом із сімома тисячами відданих Богові людей і думав, що він єдиний віруючий на землі ізраїльській. Якщо тут, де все охоплене сном і смертю, у Тебе, Сину Божий, є для мене брати й сестри, тоді вкажи мені на них!»

Але звернімося до інших мешканців села Зоровце. У той самий час зібралася й родина Ужерових. Хазяїн щойно повернувся з міста й привіз листа від Степана, якого Ілля саме читав усім уголос. У листі було написано: «На свято Трійці я обов'язково приїду. Скучив я за всіма вами. Мрію про бабусине печиво, такого в цілому світі не знайти! Ой, мало не забув! Любі мої, я знайшов собі тут гарну дівчину, але про це я хотів би спочатку поговорити з вами. Я ще ні їй не освідчився, ні з батьками її не розмовляв, бо спершу хочу почути вашу пораду, що ви на це скажете. Дівчина мені подобається, я їй, мабуть, також. Батьки в неї заможні, і вона в них єдина донька. У фотографа я купив її фото й надсилаю його вам, щоб і ви поглянули на неї. Вона не селянська дівчина, але ж і я вже не буду селянином. Про все інше поговоримо, коли я при-

їду. Не можу дочекатися, коли нап'юся води з нашої криниці».

На кінець були привітання кожному членові родини особисто. У кімнаті запала тиша.

— От що надумав! — похитав головою Мартин. — Оженитися там! Така міщанка ніколи на селі не приживеться!

— Ги-ги-ги! Це ж пані! — засміявся Ілля, роздивляючись фотокартку. — Куди ж ми її в нас посадимо?

— Ой-йой, — вжахнулася Дора, зазираючи через чоловікове плече, — на ній майже нічого немає, і туфельки такі, що вона в них майже боса!

— А панчохи в неї з павутиння; я нещодавно в Тренчині бачив такі на ногах у пані; вони, мабуть, захищають від мух.

— Покажи! — тітка Сусанна простягнула руку. Кинувши незадоволений погляд на фото, вона хутко віддала його матері. — І про що цей парубок думає? Вона, напевно, вулична. І як їй не соромно показуватися людям на очі в такому вигляді? І що за мати в неї, коли таке дозволяє?! Що ви скажете, матінко?

— Еге ж, гарну невісточку ти нам хочеш привезти, синку, — зітхнула бабуса. — Світ сьогодні справді наче Содом і Гомора, коли жінки так одягаються: майже по пояс голі, босоногі — у цьому павутинні! Без рукавів, зате на голову щось наче горщик догори дригом перевернутий начепить, що

воно не видно ні лобу, ні очей, а на голих плечах — хутро. І він іще пише, що вона гарна. Мабуть, парубок голову втратив!

— Дайте-но й мені подивитися!

Зять підняв кинуту на підлогу фотокартку.

— Знаєте, матінко, це все тільки вам видається таким дивним. Якби ви знали, що ми під час війни бачили в Росії, вас би ніщо вже не здивувало. Один з полонених, цивільний, професор, сказав: «От побачите, коли росіяни укладуть мир, вони вдома будуть купатися у власній крові. Світова історія вчить, що, коли жінки втратили сором і чоловіки їм у тому потурають, народ, гниючи зсередини, сам себе знищує». Я запам'ятав ці слова. Вони там справилися. Та коли я цієї зими був на сільгоспвиставці в Празі й у готелях та кав'ярнях бачив жінок і панночок, я, пригадавши слова професора, зрозумів, що й ми недалеко від такого стану. І це зло поширюється не лише по великих містах. Наші словацькі селянки по селах теж скинули своє національне вбрання й одягаються в ці безсоромні затісні кофти, аби дратувати й зваблювати чоловіків. Он і наш Степан клонув на цей гачок. У дівчини на фотокартці дуже гарні очі, вона тільки моргнула йому, і він уже попався.

— Та що ти, Мартине, ще нічого страшного не сталося, — зауважила Сусанна серйозно. — Він тільки пише, що ні їй, ні її батькам іще слова не давав і хоче спершу з нами порадитись. А ми його відмовимо!

— Правильно, Сусанно, — зітхнула бабуся, — нам не треба бути суворими з ним, натомість спробуємо дбайливо й по-доброму поговорити з ним. Дай, Боже, щоб він послухався і не накликав лиха на себе й на усіх нас.

— Але я йому скажу, що б я зробив із Дорою, якби вона так вбралася, — пробурчав Ілля.

— І що б ти зробив? — пригорнулася до нього дружина.

— Вигнав би з хати! Якщо тобі хочеться вдягатися так, як оті безсоромниці, що вночі вулицями бігають, то можеш зараз іти! — сказав він, проте притиснув дружину до себе.

— Тоді б я на інше й не заслуговувала. Мамо, будь ласка, сховайте це фото, аби його хтось у нас не побачив. Бо ж соромно дивитися на нього.

Лист із фотокарткою був покладений до скрині, і родина із занепокоєнням почала очікувати на приїзд свого улюбленця. Що як Степан не послухається?..

Розділ 6

На свято Вознесіння бабуся Симонова не змогла піти до церкви, бо каченята саме надумали вилупитися. Коли останнє каченя вилізло з яйця, старенька пішла до своєї кімнати, аби почитати Євангеліє. Раптом на її

вікно впала тінь, і пролунав любий голосок Ганнусі Скале.

— Ви вдома, бабусю? — запитала вона.

— Вдома, доню, заходь!

Невдовзі вони вже сиділи за столом.

— Ах, бабусю, я зовсім не знаю, що мені робити! Вночі очей не стулила, — поскаржилася дівчина. — Увечері дядечко Матіяс прочитав нам Євангеліє й пояснив, як Ісус Христос нас любить, скільки Він страждав, як чудово воскрес і ще більш чудово вознісся на небо. Але дядечко ще сказав, що Ісус повернеться за Своїми і що зустрічати Його будуть лише ті, хто любить Його й чекає. Ой, бабусю, я тоді раптом зрозуміла, що Він мене не зможе взяти з Собою! Дядечко Матіяс і ви будете Його зустрічати, коли Він прийде, а я — ні! Сьогодні в церкві я весь час думала про Його пришествя, і, коли пастор прочитав текст, мені від страху зробилося так погано, що я ледве не впала. Ой, бабусю, допоможіть, порадьте, що мені робити? Ви сказали, що Він мене знайде. Я справді занапашена!

— Доню, якщо дитина заблукає в лісі й її знайде людина, яка знає дорогу, і покличе, що ця дитина зробить?

— Вона відгукнеться на голос, який кличе її.

— А вона відгукнеться одразу, чи ще трохи заблукає?

— Звичайно ж одразу!

— Так, дитино моя. Уяви собі, що це ти. Ти все далі й далі йдеш у світ, все далі від Бога, і раптом ти дізнаєшся, що шлях твій, яким ти прямуєш, не на небо веде, що ти не з Тим ідеш, Хто може виправдати тебе, що ти не з Ним, а самотньо блукаєш невідомим шляхом, немов та бідолашна овечка. І раптом ти наче чуєш, як хтось кличе тебе повернутися до Бога. Скажи, що б ти зробила?

— Звичайно, я б відгукнулася на цей голос! Але ж я його ще не чула!

— Не чула? А чи не здалося тобі, що Хтось наче наказав тобі йти до мене? Хіба ти прийшла сюди не для того, щоб знайти щось дуже важливе?

— Так, звичайно!

— Тож навіщо ти прийшла до мене, старої, чого ти хочеш від мене?

— Але ж Він — ваш друг!

— Це ти добре й правильно сказала, дівчинко моя! Він, мій Спаситель, живе зі мною. Я Його прийняла, і Він надав мені можливість стати дітям Божим, як пише апостол Іван, і тепер ми пов'язані найміцнішими узами дружби, бо Його Отець Небесний також і мій Отець, і Він не тільки мій Господь, але й мій Брат. Якщо ти справді хочеш до Нього прийти, можеш прямо зараз сказати Йому все, що накопичилося у тебе в душі. Дарма, що ти Його не бачиш; досить і того, що Він бачить і чує

тебе. Він каже: «Прийдіть до Мене, усі струджені та обтяжені, — і Я вас заспокою!»¹⁰ і «а того, хто до Мене приходить, Я не вижену геть»¹¹. Людина знаходить спокій лише тоді, коли її не обтяжує гріх. Тебе він обтяжує, еге ж?

— Навіть дуже, бабусю!

— І мене колись мої гріхи обтяжували, але мій любий онук, який був уже прощений, закликав мене так само, як я тебе сьогодні закликаю: «Прийди до Христа, до пречистого Агнця Божого, принеси до Нього свої гріхи». І я пішла. А мій онучок за мене молився, щоб Отець Небесний розтулив мої уста й я сама отримала змогу просити про пробачення. І Він це зробив. Ледве я встигла висловити все, що мене гнітило, як у моє серце прийшов мир. Тягар упав із моєї душі, і я наче на двадцять років помолодшала! І з тобою так буде, прийди-но лишень до Ісуса! Навіщо тобі ще мучитися!

— Бабусю, я й сама не хочу більше блукати по шляхах, які не в небо ведуть. А ви будете зі мною молитися? Я не знаю, як мені звертатися до Спасителя.

— Віра — це дар Божий, так само як і спасіння. Коли молишся, розмовляй із Ним як дитина зі своєю матір'ю. Проси перш за все, щоб Він дав тобі віру й

¹⁰ Матвія 11:28.

¹¹ Івана 6:37.

ти змогла повірити, що Бог тут, поруч, що Він чекає на тебе, аби дати все, про що ти просиш.

Жінки Ужерови, та й інші теж, дивувалися, що Ганнусі не було в церкві на обідні. Більше за інших дивувався з цього приводу Янковський. Повернувшись із церкви, він застав удома лише тітоньку Звару, яка йому повідала, що Ганнуса скаржилася на головний біль і прилягла в садку.

— Чи не перевтомлюється дівчина? — спитав він занепокоєно. — Вона ще така молода й так багато поклала на свої плечі!

— Це правда. Хоча сили в неї й замало, але вона дуже вправна в роботі. До того ж Ганнуса так охоче всім допомагає, що радісно й попросити її про щось. Не думаю, що вона занадто вже й утомилася. Вранці, коли вона вийшла зі своєї кімнати, я бачила її заплаканою. Може, вона сумує за своєю домівкою або страждає через те, що зовсім сама на світі. І в церкві я два рази поглянула на неї: вона не співала й видавалася дуже блідою. Чи, може, їй сумно в нас?

Янковський пішов у садок. Слова тітоньки Звари його помітно засмутили. Матіяс дуже важко сходився з чужими людьми. Але до Ганнусі він прикипів за цей короткий час так, що думка про її можливий від'їзд завдавала йому болю. Хоча Матіяс прийняв її лише на якийсь час, зі своєрідним випробувальним

терміном, він радий був надати їй пристановище до кінця її днів і ділитися з нею всім, що мав. Він думав лише про благополуччя дівчини. Якби вона не змогла прижитися в його домі, він постарався б знайти для неї гарне місце, хоча й не знав де. Служба — це служба, але не рідна домівка, а саме вона була потрібна бідолашній перш за все. Не знайшовши Ганнусю в садку, він сів на лаву, на якій сиділа вчора вона, й подивився вдалечінь, на гори. Глибоко замислившись, він не одразу почув швидкі легкі кроки й привітання.

— Ти тут, Ганнусю? — вигукнув він, зраділий, і допитливо подивився на дівчину. Ніщо не свідчило про те, що з нею скоїлося щось погане, навпаки, вона вся випромінювала радість і сонячне щастя, яке, здавалося, ледве вміщалося в її маленькому серденьку.

— Де ти була?

— У бабусі Симонової, — відповіла Ганнуся.

— Що ти там робила?

— Я шукала спасіння.

Він пополотнів від внутрішнього хвилювання.

— І ти його знайшла?

— Так, дядечку, дозвольте я вам все розповім!

— Розповідай, дитино, з самого початку.

Вона примостилася на траві біля його ніг і, довірливо спрямувавши на нього погляд своїх синіх очей, почала розповідати про те, що відбувалося з нею вчора й сьогодні.

— А ви, дядечку, вже давно не блукаєте? Вас, мабуть, Спаситель знайшов багато років тому, еге ж? — спитала вона наостанку.

— Він знайшов мене в подвійному полоні, дитино, і звільнив. Але, на жаль, я все ще не справжній послідовник Христа. Адже ось нічим не прислужився тобі, не допоміг прийти до спасіння. А мав був здогадатися, що ти — заблукала вівця, поки ще не знайдена Господом. Та попри все, дякувати Богові, що Господь врятував тебе й пробудив для нового життя! Впродовж років я щоденно молився, щоб Бог змилювався над нашим селом; я не підозрював, що ти станеш першою відповіддю на мої молитви. Честь і слава Йому!

Янковський скинув капелюха, взяв руки дівчини в свої й гаряче помолився за неї, наче бажав віддати знайдену овечку в руки доброго Пастиря, щоб Він поніс її додому через пустелю. Потім між нових друзів відбулася розмова, якої ще вчора, коли вони стояли на різних берегах і не довіряли одне одному, бути не могло. У молодих зазвичай виникає стільки запитань, коли вони здобувають віру! І раніше мовчазні уста Матіаса розтулилися й почали виголошувати мудрість, про яку написано: «І всі будуть від Бога навчені»¹², так що зможуть навчати інших. Урочисто задзвонили дзвони, наче вимовляючи слово «амінь».

¹² Івана 6:45.

Через Зоровце промчав автомобіль, викликаючи захват у зграї дїтлахїв, якї бїгли за ним, і занепокоєння в собак, якї все нїяк не могли звикнути до нового пїслявоєнного життя. Хоча з часїв перевороту вже чимало автомобїлїв пронесли повз їхнє село, собаки так само заходилися гавкотом, ледве зачувши наблїження машини, і ще довго мчали за нею пїсля того, як вона зникала вдалечинї. В окрузї тепер з'явилося багато нових панїв. Зникли їхнї попередники, якї впродовж столїть владарювали тут, — хто подався до Будапешта, хто — до Вїдня, а разом із ними пїшли в небуття барони та помїщики. А проїжджали тут тепер новї можновладцї й новї багатїї, винесенї на поверхню хвилиєю перевороту, яка змела все старе. Хоча дїди бїльшостї з них були звичайними селянами, представниками бїдних верств словацького народу, їхнї онуки та правнуки в автомобїлях дивилися на цей народ точнїсїнько так, як тї дворяни та помїщики, якї жили тут до них: спогорда та презирливо.

Ледве собаки в Зоровце встигли заспокоїтись, а дїти повернулися до своїх їгор, як знову примчало авто і, на превеликий подив усїх, зупинилося бїля хати Ужерових. І от уже вискакує з нього елегантний молодий пан, водїй подає йому красиву валїзу, машина знову заводиться, пани, що сидять у нїй,

кивком голови прощаються з тим, хто вийшов, і машина знов уже мчить собі далі вулицею села.

З двору чути радісний вигук: «Степане, це ти?!»

І родина вітає давно очікуваного, проте несподівано прибулого гостя. Дора крадькома розглядає його. Він справжній пан: у макінтоші, в міському костюмі та лакових черевиках — такі міг дозволити собі хіба що шкільний учитель! Звичайно, з її Іллею брата порівнювати не можна, бо нема нікого, вродливішого за Іллю, недарма ж їй усі задрять.

Так, це була несподіванка! Гостя повели через побілену кухню до будинку. Спочатку — до бабусі, потім — до його кімнати. Степан весело розповідав, як на станції в нього, на щастя, знайшовся попутник, водій, з яким він знайомий іще по льотній школі.

— Ой, синку, я б на твоєму місті не сідала б у таке чудовисько, — казала бабуся, — але, дякувати Богові, ти цілий і не ушкоджений, і ми всі раді, що ти вдома.

— Так оце, виходить, твоя Дора? Чудову дружину ти собі вибрав, Ілля, — добродушно посміхнувся Степан, протягуючи зачервонілій невістці руку. Ілля знав, що його Дора вродлива, проте був задоволений, що брат похвалив її.

Ледь минає півгодини, як усі в Зоровце вже знають, що повернувся старший онук бабусі Ужерової. Жінки лишень вболівають, що в них так багато

справ, інакше вони б на якусь хвилинку зупинилися й залюбки побалакали про цю подію. Старий дворовий пес Бундаш, який, як того вимагає обов'язок, привітав хазяїна, тепер поважно виходить на середину подвір'я, де його незабаром оточує ціла згряя чотириногих товаришів. Децю бундючно Бундаш пояснює їм, що той, кого вони нещодавно так брутально обгавкали, коли він мчав селом на автомобілі, — його старий товариш Степан і він, Бундаш, добре пам'ятає, як за своїх молодих років часто катав хлопчиська на спині. Він робив це з задоволенням, бо нерідко за цю послугу отримував шкурки з сала та чималі шматки хліба. Через це, собаки, цього пана надалі обгавкувати не слід, особливо це стосується собачої молоді, яка поки що не набула шляхетних манер! Після цього собаки поважно й неквапливо розійшлися, оскільки знали й розуміли більше, аніж усі люди в Зоровце, разом узяті.

Недільного ранку Степан Ужеров вийшов у садок. Він чомусь почувався ні в сих, ні в тих. Хоча він і радів з того, що побачив рідних живими й здоровими і що вони люблять його, проте від сільського життя він відвикнув. Тут було так тихо, наче навіть дерева молилися; але сам він перестав молитися давно, одразу як призвичаївся до казарменого життя. Тоді його послали на навчання. Хто там згадував про молитву? У газетах та книжках, які він читав,

теж ані слова не було про Бога. Але цього недільного ранку йому здалося, що весь садок наповнений Ним! Степан прискорив кроки, щоб позбутися цього неприємного й незвичного відчуття. Дурниці, хто сьогодні ще вірить у таке? Він помітив, що вже перетнув межу сусідського садка, звідки стежка вела до невеличкого соснового бору, який старий Янковський насадив навколо свого ручаю. Хлопчиком він часто бував тут, хоча стару Янковську всі діти боялися. Сьогодні, якби вона була жива, він би, звичайно, вже її не злякався. І йому захотілося напитися з ручаю. Степан побіг було стежинкою, та раптом зупинився. Відтоді як він бачив саджанці в останнє, посадки розрослися, соснини стояли наче прикрашені новорічними свічками; інші деревця видавалися всипаними маленькими квіточками. І кожне деревце відрізнялося від іншого. Хіба не теплі промені запалили ці свічки й цілували квіточки? Поросла мохом скеля, що розпласталася внизу, наче диван, виглядала так само, як і колись. Лише ручай, який пробивався із скелі, був оснащений сріблястою металевою трубкою, через яку ключова вода лилася в кам'яне водоймище. У водоймищі стояв повний мальований глек. Звідси вниз по саду вода текла тоненьким ручайком, порослим незабудками та шипшиною. Усе тут пахотіло: дерева, квіти, вода. Та найпрекраснішою здавалася дівчина, яка сиділа на моховому «дивані». На ній було словацьке на-

ціональне вбрання: корсетка з темно-синього сукна, сорочка з барвистою вишивкою на рукавах і білий чепурний фартух. Вона видалася Степанові часткою цього весняного світу, нагадала йому дивну розквітлу квітку. Особливо прекрасними видалися парубкові її очі, які задумливо дивилися на воду. Дівчина не помічала, що відбувалося навколо, а парубок не наслідювався порушити її спокій, бо сиділа вона, стуливши руки, наче молилася. Сонце сплело вінок із світлих променів навколо її голівки, прикрашеної темно-русявими косами. Прилетіла непоказна сіра пташка, а як навколо було зовсім тихо, вона сіла на гілку шипшини, і з її горлянки полилася чарівна трель. «Соловейко!» — мимоволі вигукнув парубок. Давно вже не чув він солов'їного співу. Дівчина озирнулася. Ніжний рум'янець з'явився на її обличчі. Лише на мить дві пари очей зустрілися в погляді. Відтак парубок привітався. Оточена темною зеленню сосен, дівчина видавалася казковою принцесою. Він мимоволі вклонився їй. Вона, посміхаючись, відповіла йому легким кивком. Потім нахилилася за глеком, відлила трохи води з нього й поставила його біля себе. Парубок гарячково підшукував слова, аби пояснити свою появу біля джерельця.

— Ви хочете напитися нашої води? Добре, що я захопила з собою глек. Прошу, якщо ваша ласка... — радо сказала вона.

Степан, подякувавши, узяв глечик, і йому здалося, що ще ніколи в житті не пив він більш смачної води. Залишок він вилив і, пополоскавши глек, наповнив його знову й передав дівчині.

— Прошу, — сказав він дещо зніяковілий, бо не знав, як до неї звернутися. До селянських дівчат зазвичай зверталися на «ти». Але вона, хоча й одягнена була в національне вбрання, й вимова у неї була м'яка й співуча, вона своїми манерами зовсім не походила на селянку. У той час було чимало молодих пані, які вдягалися в національне вбрання, тому він вирішив звертатися на «ви».

— Ви спитали, чи хочу я напитися з вашого джерельця. Але ж ми на землі Янковського, а в нього нікого немає. Чи ви його родичка?

— Мене звати Ганнуся Скале. Родичкою дядечкові Матіясу, я, власне, не доводжуся, — сказала вона, трохи ніяковіючи. — Моя прийомна матуся була також прийомною матір'ю його померлої дружини, і перед смертю вона вирядила мене до дядечка, бо він дуже самотній.

— А ви не боїтеся його? — допитувався він, аби лишень вона не пішла і він мав змогу ще дивитися на неї й слухати її.

— Ніколи я його не боялася, а тепер і поготів.

— А чому ж тепер і поготів?

Вона усміхнулася йому, наче сонце, у променях якого вони стояли.

— Коли в людини рай у серці, тоді вона й пустелі не жахається, а жити в такому раю, як у нас тут, — справжнє блаженство. Хіба не правда, що цей світ чудовий, і здається, що все в ньому молиться Богові: квіти, сосни, вода, золоте сонце на синьому небі — все! А інакше й бути не може! Сьогодні свято Трійці. Господь Ісус на небі зайняв Свій престол. Звідти Він править і звідти послав нам Духа Свого Святого... Однак мені вже час іти, тітонька Звара чекає води, а я так довго забарилася тут.

— Я понесу ваш глек, ходімо разом, — запропонував Степан. — Отже, ви тут зовсім нещодавно? — продовжив він розмову.

— Кілька тижнів. Але мені здається, що я від народження живу в Зоровце.

Ганнуся, подякувавши, взяла в нього глек.

— Я побігла!

Він дивився їй услід, поки вона не зникла з очей. Коли вона сховалася за деревами, він теж поквапився додому, але слова її продовжували бриніти в його вухах...

Бабуся Ужерова непокоїлася, чи піде її онук до церкви, бо міські здебільшого вже й чути нічого не хотіли про Бога. Тому вся родина зраділа, коли він сам захотів піти до церкви й зайняв місце на балконі серед своїх колишніх товаришів. Їм сподобалося, що він не відокремився від них. «Поглянь-но,

Степане, — штовхнув його один з них, — Ганнуся Скале, підопічна Янковського, чи як там його. Шкода, що вона живе в цього самітника, — через це нашому братові й не підступитися до неї. Він, загалом, людина гарна, як то кажуть, і мухи не образить, і всім допомагає, чим тільки може, однак усе ж таки якийсь він чудний, не від світу цього». Степан уже давно не слухав парубка, а під час відправи, наче випадково, весь час кидав погляди на дівчину й вирішив, що немає в Зоровце такої, яка б зрівнялася з нею. Усі інші були гарненькими селянськими дівчатами; вона ж була наче весна. Степан не знав, чому він так зрадів, почувши, що Ганнуся живе «в цього самітника» і що парубки через це не могли до неї й підступитися.

До обіду в Ужерових були гості — старі Милови та ще кілька дальніх родичів. Коли вони пішли, домашні очікували, що Степан нарешті заведе мову про свою наречену, однак він не згадав про неї ні сьогодні, ні наступного дня. Тоді в понеділок бабуся, коли вони з онуком залишилися наодинці, витягла зі скрині фотокартку й подала її Степанові.

— Щоб не загубилася. Ти, мабуть, хочеш тримати її при собі, — сказала вона ласкаво. Він почервонів.

— Що ви про неї скажете?

— Що сказати? Загалом, видна з себе.

Він відкрив конверта, поглянув на знімок і раптом, невідомо чому, внутрішнім зором побачив поряд із собою іншу дівчину — ту, біля джерельця, вродливу, наче недільний ранок, коли все молиться. І, порівнявши цих двох, він поклав знімок назад у конверт і сховав у кишеню.

— Вам у ній щось не сподобалося, бабусю? — спитав він, обережно скосивши оком на бабусю.

— Сказати тобі правду, синку? Мені не подобається, що вона не має, у що вдягтися.

— Що ви, бабусю! На ній щодня нова сукня, — Степан поквапився заспокоїти стареньку.

— Он як? І всі вони такі?

— Майже. У місті така мода.

— Дівчина, нема що їй казати, вродлива. Але що вона тут, у селі, буде робити? У такому вбранні вона враз на сонці спечеться. Рукава їй, щоправда, в роботі заважати не будуть, бо їх нема, але ж перестрибнути через рядок у такій спідничці не вийде! А тутешні люди справді подумають, що їй нема у що вдягтися. У нас їй доведеться одягатися інакше. Та чи захоче вона бути схожою на селянку?

Добре, що дядько Мартин покликав племінника оглянути лоша. Степан не хотів поки що думати про свої міські справи. Вони від нього не втечуть! Та коли вони з дядечком вийшли в садок, той зупинився під горіхом.

— Ти з бабусею розмовляв про свою обраницю?

— Так, дядечку. А що ви про неї скажете? Чи подобається вона вам?

— Я її не знаю, синку; знімок мені ні про що не говорить. Та чи насправді ви любите одне одного, як ми з Сусанною?

— Ну, дівчина мені подобається. Про таку любов, як у вас, я казати не наважуся; вона, мабуть, прийде згодом, коли ми краще знатимемо одне одного.

— А що як не прийде? Шлюб, синку, не військовий парад, тобто він не для показу. Ми побралися, щиро кохаючи одне одного, і все ж таки нам іноді доводилося ой як важко! У мене свої примхи, у Сусанни — свої. Та коли двоє кохають одне одного, тоді їм легше прощати й не звертати уваги на дрібниці. Такому коханню навіть війна не може стати на перешкоді. А якщо двоє беруть шлюб, сподіваючись лише згодом покохати одне одного, вони дуже ризикують: а що як справжнє кохання так і не прийде до них? У тієї дівчини є батьки? Вони вже старі?

— Живі обоє, і не старі зовсім. Я жив у них. Мені подобається, як у них у родині. Вони добре ладнають між собою. Батько, щоправда, забагато пива споживає, а мати любить ходити до кіно та театру. Знаєш, вони порядні люди й старанні трударі. Дочка виходить з дому лише з батьками. Я

знаю, що вони хотіли б знайти для неї чоловіка більш заможного, але Іда завжди наполягає на своєму.

— І вони дозволили б їй піти заміж на село?

— Цього я не знаю, але їй не обов'язково жити в селі. Адже я теж не селянин. Механік може жити й у місті, та й роботу я там можу знайти.

— У Богемії? Не вірю. Там у них вистачає і власних спеціалістів. Однак облишимо цю справу, синку, поживи трохи вдома. Від кохання ти не помираєш, це я бачу, тож навіщо тобі похапцем пов'язувати себе зобов'язаннями? Якщо ця дівчина тобі призначена, вона від тебе не піде. У тебе є батьківський дім, де тебе завжди приймуть і обігріють. Тут, удома, твого батьківського спадку цілком достатньо, аби тобі безбідно жити, і, якщо купиш машину, можеш заробіток відкладати, грошик до грошика. Не варто одружуватися без грошей, особливо в місті. Вродлива жінка дорого коштує! Та спочатку поживемо всі разом, родиною. Війна на роки вкоротила нам життя. І якщо через жінку ти залишиш нас і підеш жити в місто, ми почуватимемося сиротами, втративши одне одного.

Поляскавши племінника по плечу, дядько перевів розмову на інше: заговорив про воєнні часи й про льотну школу. І невдовзі між ними знову зав'язалася жвава розмова.

Три-чотири тижні — час, здавалося б, невеликий, проте чимало сталося за цей проміжок, лихого й доброго! Від дня Воскресіння в Зоровце трапилося щось таке, про що люди забудуть нескоро.

На Трійцю пастор попрощався зі своїм приходом у Зоровце. Десять років прослужив він тут, а під час перевороту чимало користі зробив людям добрими порадами та по-справжньому дружнім ставленням до них. Та оскільки діти його підросли й хотіли вчитися, він підшукав собі місце в місті. Общині в Зоровце він порадив одного молодого чоловіка, Августа Моргача, який допомагав йому в свята і щойно прийняв сан священника. «Навіщо нам довго шукати, — вирішили прихожани, вислухавши його проповідь на другий день свята, — він із себе ставний, гарний промовець і співець. Оберемо його!» Сказано — зроблено. На день Трійці провели голосування й обрали його одностайно. Зоровчани були щасливі, що так швидко вирішили це питання, — в інших общинах іноді по півроку чекають на пастора. Восени у них з'явився й новий учитель, Людвіг Галь. Він теж прийшовся до душі, особливо молоді — взимку вчитель організував національне гімнастичне товариство, і тепер вечорами молоді люди збиралися в школі. І неділі вони

чекали з особливим нетерпінням, навіть ті, хто до музики був майже байдужий.

Іншою подією були вибори сільського старости. Община обрала Милова, батька Дори. Він виявився підходящою людиною. На військовій службі командував взводом і вмів керувати. Милов читав багато газет і, на думку односельців, був мудрою людиною. Саме такий староста і був їм потрібний, оскільки на посаду нотаріуса прислали словака, який і досі ще змішував словацьку мову з угорською і, як вважали на селі, взагалі мало тямив у своїй справі.

Для Ганнусі ці тижні пролетіли як приємний сон.

Останній день травня видався ясным і сонячним. Легко крокуючи, дівчина швидко йшла лукою. Вона несла обід Матіясу та Зварам. Невдовзі Матіяс сидів на зеленій межі, а вона — біля його ніг. Гілки яблуні схилилися до них. Ганнуса раділа, що Матіяс з таким апетитом їв страву, яку, як тітонька Звара сказала їй пошепки, він дуже любив. Оскільки вона принесла йому дуже велику порцію, він запропонував їй поїсти разом із ним, але вона відмовилася:

— Їжте, їжте, дядечку, я вдома вже поїла, і Зварам я теж достатньо принесла.

— Ну от, — сказав Матіяс по якомусь часі, відставляючи порожню миску. — Було дуже смачно. Ти чудово приготувала обід!

— Як я рада, що ви задоволені! — вигукнула вона. — Матінка теж часто казала, що це в мене виходить добре.

— Вона була права. Так ситно й смачно, як ти мене годуєш, я давно не їв.

Обличчя Матіяса стало задумливим. Він витягнув Біблію з кишені піджака:

— Звари хочуть іще попрацювати, а ми з тобою зробимо зараз дещо краще — прочитаємо перший вірш сто другого псалма: «Благослови, душе моя, Господа, і все нутро моє — святе Ймення Його!»

Коли Ганнуса за чверть години поверталася додому, серце її було сповнене щастя. Вона була в захваті від мудрості Божої, від Його творіння. За благоговійними роздумами вона не помітила, як опинилася на цвинтарі. І тут росли квіти, співали пташки й дзижчали бджоли. Раптом Ганнуса зупинилася. Ой, ні, земля не рай, якщо чути такі жалісні вигуки. «Татусю мій ріднесенький!» — почула Ганнуса й щодуху кинулася до жінки, яка, впавши на могилу, гірко ридала й приказувала. Сукня на ній була подерта, рукава, замащені кров'ю, висіли дрантям. Ганнуса впізнала жінку: це була дружина сусіда-шевця.

— Тітонько Сеніна, що з вами сталося?

Жінка не підвела голови.

— Що зі мною сталося? — перепитала вона з відчаєм у голосі. — Я не послухалася батька. Який

він був правий, коли застерігав мене! Все сталося саме так, як він мені передрікав. Ой, мій любий, мій ріднесенький татусю, як добре вам у сирій землі, а я, нещаслива... Ой, візьміть мене до себе!

— Прошу вас, тітонько, підводьтеся й ходімо додому, — вмовляла Ганнуся.

— Додому? Ніколи в житті! — жінка скочила й стояла тепер перед Ганнусею простоволоса, розхристана, із звисаючим на лоба пасмом чорного скривавленого волосся, жорстокою рукою видертого разом зі шкірою. Під опухлими очима вже з'явилися зеленкувато-сині плями. Подерта сукня ледве трималася на оголених плечах, на руках набрякли криваві смуги. Було видно, що зморожена жінка видерлась із рук свого мучителя.

— Бачиш, як він мене понівечив? І навіщо, лишень, я втекла, коли він хотів мене вбити! Краще б убив, і все б скінчилося!

— Ваш чоловік ізнову напився?

— Так! Він іще з вечора почав і цілу ніч не давав нам спокою. Я не захотіла віддати йому останні гроші, і він розгнівався. Даремно я вмовляла його, казала, що ми вже майже жебраки. Він запевняв, що кине пити, тільки-но сплатить борги за шкіру та в шинку, та я йому вже не вірю. Він завжди обіцяє виправитися, коли йому щось потрібно, проте жодного разу не дотримав свого слова. Коли він, бузувір, не міг відшукати в скрині цінні папери, хоча вони

були в нього під руками, він почав мене мордувати: зірвав із мене одяг, тягав за волосся, бив як собаку. Не вір, дитино, чоловікам! Раніше я за свого перепливла б Ваг. Адже я за нього пішла проти волі своїх батьків, через що й звела батька в могилу. Я в них була єдиною, і вони берегли мене, наче скарб. А що він зі мною скоїв? Бачиш, все тіло моє понівечене, голова вся побита й поранена... І ти кажеш, щоб я йшла додому?!

— Ні, тітонько, туди вам не можна йти! Але й тут вам залишатися також не годиться. Якщо люди побачать вас у такому стані, це буде ганьбою для вашого покійного батька. Ходімо зі мною; ця стежка веде до нашого садка. Люди зараз у полі, і ніхто нас не побачить. Там я вас умию й переодягну.

Із відчаєм та розгубленістю жінка поглянула на могили навколо і раптом, рвонувшись, пішла так швидко, що Ганнуся ледве встигала за нею. Нещасній хотілося якомога швидше сховатися від людських очей. І жінки справді нікого не зустріли. Ганнуся збиралася сьогодні прати, і воду вже було нагріто. Вона помила бідолашну жінку й перев'язала рану. Ніхто її, щоправда, цього не вчив, але любов — найкращий учитель. Ніжні руки дівчини наче були створені для лікування! Помита й перев'язана, жінка відмовилася лягти на ліжко дівчини, і Ганнуся постелила їй на канапі в кухні. Вона надягла на сіромаху стареньку Марійчину сукню, сподіваючись, що

Матіяс не засудить її за це. Вона дбайливо обгорнула хвору своєю теплою хусткою, а та підкорялася їй, наче все відбувалося з нею уві сні. Молочний суп, який Ганнуся потім принесла, вона жадібно з'їла.

Як добре було бідолашному помордованому тілу в м'якій постелі! Заспокоївшись, жінка так міцно заснула, що й не чула, як Ганнуся прибирала у кухні. У нерішучості дівчина зупинилася біля корита з брудною водою. Виносити з нього воду відрами вона не хотіла, щоб не розбудити жінку, а самій їй підняти важке корито було понад силу. «Господи», — зітхнула вона. І раптом у вікні побачила знайоме веселе обличчя Іллі Ужерова. «Дядько вдома?» — спитав він.

Вона подала йому знак увійти й поводитися тихо. Здивований, він увійшов, і Ганнуся стисло розповіла йому про те, що сталося. Відтак вона попросила його допомогти винести корито з водою.

— Для тебе це заважко, — сказав Ілля й вибіг із хати. Незабаром він з'явився з дядечком Мартином, і вони вдвох винесли корито й вилили воду в канаву. Лише там Ганнуся докладно розповіла їм, що сталося з сусідкою. Вона показала їм сукню й видерте волосся бідолашної жінки. Чоловіки обурилися.

— Проклятуще пияцтво! Як було б добре на світі без нього! — зітхнув Мартин Ужеров.

Вдячність Ганнусі вони не прийняли.

— Не дякуй, — сказав Ілля, узявши її за руку, — що ми зробили для сусідки у порівнянні з тобою? Ти нас тільки поклич, коли буде потрібна допомога. Ми з радістю прийдемо, нам приємно бачити, як ти служиш людям.

Коли Ганнуся нарешті сіла пообідати, вона згадала, що сусідка розповіла їй, коли вона її вдягала. Чоловік її, мабуть, порубав скриню й роздер одяг, бо побіг по сокиру, коли вона вирвалася від нього. Він, скоріше за все, знайшов і гроші, і тепер у неї, напевне, вже нічого немає. Ганнуся так перейнялася бідною сусідки, що почала міркувати, яким чином виказати їй посильну допомогу. Учора вона збиралася піти до Сеніна спитати, чи не підіб'є він пару чобіт Матіяса. Але якщо піти сьогодні? Адже на неї сусід не гнівається навіть і коли п'яний. Хоча в неї були добрі наміри, проте Ганнуся побоювалася цього недолюдка. Але тут вона подумала, що жінці й справді немає в що вдягтися, і любов до ближнього перемогла страх у її серці. Невдовзі вона вже переступала через поріг хати Сеніних. Жах охопив дівчину, коли вона увійшла до задньої кімнати, де Сенін зазвичай працював. Ганнуся з дитинства боялася п'яних. У кімнаті не було ані душі, і вона насмілилася відчинити причинені двері до передньої кімнати. На порозі вона перелякано зупинилася. На розкиданій постелі хропів сусід. Він, мабуть, не прокинувся б, навіть якби поряд стріляли. «Він не знає, що

накоїв, — подумала вона, — і який жахливий вигляд він має — наче дика тварюка!» Вона зі страхом озирнулася. Скриня була відчинена, речі з неї викинуті й розкидані по підлозі, пожмакані, проте цілі. Серце в неї калатало, але вона все ж таки підкралася до скрині, розстелила хустку, що лежала на підлозі, поклала на неї одягу, скільки можна було, і зав'язала хустку. При цьому щось випало з речей і покотилося в бік ліжка. Нахилившись за вузлом, вона побачила той предмет, який випав з речей. Це був маленький вузлик із носовичка. Вона здогадалася, що в ньому було, і, кинувшись до нього, міцно його вхопила. У цю мить сплячий захропів іще голосніше. У Ганнусі ноги затремтіли від страху: що як він розплющить очі й побачить її з вузлом? Що він подумає? Як вона потрапила в його дім і навіщо їй цей вузол? Дівчина мимоволі заплющила очі й затримала дихання. Але п'яниця, який спав на ліжку міцним сном, лише промурмотів лайку й знову захропів. Ганнуса не знала, як їй піти з цим вузлом, а бігти з ним взагалі було неможливо. Вона лише знала, що деякі речі все ж таки врятувала для сусідки. Коли дівчина вийшла в кухню, вона поклала вузол на стілець, щоб трохи віддихатися. Вона вся тремтіла. Сміливості їй очевидно бракувало, лише співчуття до нещасної надавало їй рішучості. Та тільки-но справу було зроблено й вона опинилася вдома, сили залишили її. Вона поклала руки на стіл, схилила на них голову й заплакала.

— Ганнусю, що з тобою сталося? — почула вона стурбований голос Матіяса.

— А, це ви, дядечку? Ви тут? Слава Богові! — зітхнула вона з полегшенням.

— Мене Ілля послав. Але що це в тебе за вузол і чому ти плачеш?

— Я вже не плачу! — усміхнулась вона крізь сльози. — Зайдемо до кімнати, щоб не розбудити сусідку.

Вони зайшли в передпокій. Там Ганнуся все розповіла Матіясові.

— Мені соромно, що я така боягузка. Добре, що він спав; а якби він прокинувся?! Він, мабуть, побив би мене, так само як тітоньку... — сказала вона й уся затремтіла.

— Господь тебе оборонив, — відповів Матіяс, глибоко зітхнувши, і погладив дівчину по голівці. Він із жахом подумав, що хтось міг ухопити її за прекрасне шовковисте волосся.

— Отже, ти врятувала не лише одяг, але й цінні папери сусідки?

— Гадаю, що так.

Дівчина дістала вузлик і подала його Матіясові. Він розв'язав його й перевірів вміст.

— Невелике багатство в неї, бідолашної! — визначив він, згорнув усе й поклав до шафи, де лежали і його папери. — Час, мабуть, готувати вечерю, — сказав він трохи згодом. — Але, щоб не потривожи-

ти нашу гостю, піди до Ужерових і попроси бабусю приготувати щось і для нас. А я зараз піду подивлюся на сусіда. Про його дружину ти, з Божою допомогою, подбала, але що з його бідолашною матір'ю?! Може, він і її скривдив? Зачекаю лишень, поки ти повернешся від Ужерових.

Ганнуса незабаром повернулася. Бабуся не тільки погодилася приготувати для них вечерю, але й обіцяла прислати для сусідки полумисок курячого супу, який вона саме варила для Степана. Ганнуса застала Матіяса вже не самого. У передпокої сиділа бабуся Сеніна й плакала. Вона сповістила, де ховалася до тепер; ридаючи, зізналася, що бачила, як втікала невістка від її розлюченого сина. Коли ж у хаті все стихло, вона все ж не наважилася піти подивитися, що там діється. Потім Сеніна бачила, як прийшла Ганнуса і як вона пішла з вузлом. Старенька була в захваті від її сміливості. Коли вона побачила Ганнусю, одразу здогадалася, де ховається її невістка. Почекавши ще трохи, вона нарешті насмілилася залишити своє пристановище й поквипилася сюди. Важко втішати матір, яка сама зіпсувала свого синочка: зробивши з нього кумира, вона в усьому потурала йому, приховуючи від усіх його провини. Але тепер вона вже не намагалася виправдати його, і гірке відчуття провини кинуло її у відчай. Янковський прочитав їй з книги пророка Ісаї і пояснив, що навіть якщо гріхи її сина будуть як чер-

воне, кров Ісуса може вибілити їх, наче сніг, і змити їх. Ганнуса запропонувала бабусі кави, яку Ужерови передали для хворої, знаючи, що кава підбадьорить бідолашну.

Потім Янковський пішов до свого сусіда. Коли він увійшов до кімнати, Єгор Сенін уже сидів, потягуючись, на краю ліжка. Волосся його стирчало в різні боки, він голосно позіхав, аж підвивав собі. Обличчя в нього було бліде й припухле, очі наче скляні, але він уже протверезив.

Янковський привітався:

— Що це ви, сусіде, тільки-но прокинулися?

— Еге-ге... — затинаючись промимрив швець.

— Я вчора пізно вклався. Що вам від мене потрібно?

— Чи не могли б ви прибити мені підошви на цих чоботах?

— Будь ласка, хоч сьогодні.

— Добре, бо вони мені взавтра знадобляться.

Підошви в мене вдома.

— Гарзд. От зберуся й прийду по них.

— Приходьте, будь ласка, якомога скоріше, мені треба йти на луку.

Янковський пішов. А Сенін сів за стіл і замислився. Прокинувшись, він покликав, але ніхто не відгукнувся. Огляdivшись у кімнаті, він зрозумів, що жінок тут не було. «Я був п'яний, і вони повтікали, але вони повернуться назад!» Він умився, зачесав

волосся й пішов до комори. Там у них було ще трохи квашеної капусти. Він напився розсолу, аби вгамувати вогонь усередині, і поквапився до сусіда.

На подвір'ї Янковських він зустрів Матіаса з чоботами в руках.

— Може, вам краще не заходити?

— Це чому ж так? — здивувався швець.

— Присядьмо на цю колоду, я вам скажу чому.

Вони сіли, і Янковський почав розповідати, як Ганнуся на кладовищі знайшла якусь жінку, як вона надала їй притулок і що ця жінка тепер у них у кухні й спить. Янковському не було потреби називати ім'я цієї жінки, Сенін зрозумів, про кого йшлося, бо раптом пригадав усе, що відбувалося вночі та вранці.

— Я подивлюся на неї й довідаюся, чи все так, як ви розповідаєте, — вигукнув він, розгнівавшись, і схопився з місця.

— Гаразд, проте не забувайте, що входите в мій дім, де ви нікому не можете заподіяти лиха!

Незвично суворий тон налякав чоловіка. Він тихенько увійшов до кухні саме в ту мить, коли Ганнуся змінювала пов'язку на голові його нещасній жертві. Він побачив спотворене, припухле обличчя, почув хворобливий стогін дружини і, як усі п'яниці, одразу почав виправдовуватися. Він, мовляв, був п'яний, не відав, що робив, а вона дратувала його своїм невдоволенням та доріканнями. І чому ж вона раніше не пішла, адже змогла ж потім втек-

ти? Але Янковський завів його до кімнати й зачинив двері.

— Марні ваші відмовки, — сказав він суворим голосом. — Ви поводитися гірше за звіра. Ваша дружина вся побита, в неї на голові кілька ран, пасмо волосся видерто разом із шкірою. Знайте, що Ужерови залишили корито з закривавленою водою, а Ілля Ужеров, не бажаючи бути причетним до можливої смерті вашої дружини, одразу ж поїхав по лікаря. Тож незабаром лікар має бути тут. А він уже ваші вибачення не прийме. Надто багато свідків, аби приховати цю справу. А що як у вашої дружини станеться лихоманка й вона помре? Перед Богом ви вже її вбивця, а можете стати ним і перед людьми. Божевільний світ надає діям п'яного пом'якшувальних обставин, та перед престолом Божим ви не можете виправдатися, бо для Нього — це гріх, про який написано: «...п'яниці... Царства Божого не впадкують»¹³. І через що, власне, ви так побили свою дружину? Через те, що вона не віддала вам останній гріш, який ви хотіли пропити! Мало вам, що ви мати свою зробили жебрачкою? Та ви й самі закінчите своє життя обідранцем і волоцюгою, якого, після того як він проп'є останні гроші, шинкар викидає на вулицю. Якби ваша дружина готова була стати перед Богом, для неї найкращим було померти через

¹³ 1 Коринтян 6:10.

ваші жорстокі побої. Її хоча б по-людськи поховали, перш ніж вона з вашої вини стане жебраккою і її поховують на кошти громади. Проте я цього не бажаю, бо зараз ви — її вбивця.

Сенін, який досі сидів, підперши руками голову, зіп'явся на рівні ноги:

— Не кажіть, що вона помре і що я її вбив, інакше я тепер-таки піду й накладу на себе руки!

— Нічого ви не зробите, — відповів Янковський спокійно, заступивши йому дорогу. — Попросіть свою матусю, щоб вона пішла разом із вами додому й навела лад у хаті, позмивала криваві сліди вашого вчинку, які звинувачують вас. Коли приїде лікар, ми вас покличемо, і ви розповісте йому щирю правду. Ми на вас не заявимо, і ваша матір, звичайно, теж, а дружина й поготів буде мовчати — через страх перед катом, через біль та сором. Якщо її рани не смертельні, Бог іще раз пожаліє вас.

Коли чоловіки повернулися до кухні, Сенін і справді попросив матір піти разом із ним додому. Після обіду прийшов лікар і сказав, що стан бідолашної жінки дуже небезпечний. Він зрадів, довідавшись, що Янковський погодився залишити її в себе, особливо коли Ганнуса показала йому кімнату, де хотіли покласти хвору. Із Сеніним лікар розмовляв дуже суворо. Він підтвердив слова Янковського й додав: «Добре буде, якщо ваша дружина залишиться в живих». Лікар запропонував на випа-

док погіршення стану негайно доставити хвору до нього, щоб установити, чи немає в неї внутрішніх ушкоджень.

Для Ганнусі лікар знайшов помічницю — невістку вчителя, професійну доглядальницю зі служби соціального забезпечення. Та дуже вихваляла Ганнусю, називаючи її природженою доглядальницею й шкодувала, що, закінчивши громадянську школу, вона не мала змоги продовжувати навчання. Ганнуся багато чого змогла навчитися від своєї помічниці. Щоправда, важко сказати, кому з них спільна праця принесла більше користі. Ганнуся не приховала від дівчини, яка вона щаслива з Христом. Доглядальниця була легковажною, але доброю людиною. Вона лише підсміювалася над відсталістю селянської дівчини. Однак міркування Ганнусі не залишали її байдужою. З цікавості вона вечорами брала участь у домашньому служінні. Цей Ісус, до Якого вони тут зверталися, був для неї чимось зовсім новим, особливо її вразила думка, виказана Янковським, що Ісус, хоча й невидимо, живе з ними й чує всі їхні прохання. Доглядальниця цінувала Янковського як надзвичайну людину, яка духом і розумом значно перевершувала своє оточення. У його домі й справді намагалися жити так, як того вимагав Христос. Вони прийняли до себе бідолашну хвору наче рідну сестру; і не тільки її, але цього нещасного п'яницю. Вона чула, як Янковський, коли староста

Милов наказав жандармові взяти шевця під варту, сказав: «Чи потрібно нам засуджувати свого земляка, якщо він хоче виправитися? Хіба не краще дати йому роботу, щоб здобував свій хліб? Усім вам, хто п'є помірно, загрожує така ж сама небезпека — втратити людську подобу. Колись і Єгор Сенін випивав помірно, та його батько, чию кров він успадкував, був п'яницею. Тож і ви можете опуститися на цей щабель. Зародок зла, скоєного іншими, є в кожному з нас, бо немає на землі жодного праведника. Ми всі блукали, наче вівці, кожний на своєму шляху. Господь же всі наші гріхи поклав на Ісуса Христа».

І зоровчани послухалися й не поскаржились на Сеніна. Вони принесли йому багато взуття для ремонту, тож шевцеві доводилося вдень і вночі працювати, і він навіть на вулиці не з'являвся. Лише зрідка через садок прибігав до Матіяса й цікавився своєю дружиною. Єгор Сенін був із тих людей, які золота варті, коли, звичайно, тверезі. За кілька тижнів він зовні так змінився, що видавався новою людиною, — його ніс уже так не червонів і блищав, а обличчя не здавалося припухлим і набряклим. Щовечора він знаходив у собі сили прийти на молитву й сидів із понуреною головою на лаві біля дверей. Тільки-но вставали з молитви, як він зникав із кімнати. Можливо, Єгор приходив лише тому, що сельчани намагалися врятувати життя його дружині. Але, хто знає, може, моральні засади справж-

нього християнина Матіяса Янковського ставали, хоча б частково, переконаннями шевця Сеніна!

Так міркувала дівчина-доглядальниця, коли після кількох тижнів, проведених у піклуванні про дружину шевця Сеніна, вона нарешті вийшла з нею з хати. Разом із лікарем вони доставили хвору до окружної лікарні, де лікарі знайшли в неї внутрішні ушкодження. Але завдяки своєчасній допомозі й гарному догляду справи вже йшли на краще. Звичайно, мало пройти ще кілька тижнів, щоб ця жінка цілком одужала. Дівчина оббігала всі інстанції, і їй, як співробітниці служби соціального забезпечення, вдалося виклопотати для хворої місце в лікарні на тривалий час. Дівчина хотіла виявити не менше любові до ближнього, аніж Ганнуса, якій Сеніна завдячувала врятуванням життя. У світі завжди так. Хтось висловлює слухну думку, а інші впроваджують її у життя; і коли хтось робить добру справу, інші хочуть його перевершити! Сходи дає не лише зле, але й добре насіння, якщо воно посіяне своєчасно. Так сталося і з добрим насінням, яке Ганнуса посіяла в серці Цилі Сеніної. Хоча ця жінка тоді не могла ні розмовляти, ні думати, вона ніколи не забуде про те, що побачила, відчула й почула. Із удачністю прийняла вона від Янковського Новий Заповіт, який він подарував їй перед від'їздом. Серйозно переговоривши з нею, Матіяс привів до неї чоловіка, який щиро бажав попросити в неї виба-

чення. Гірко заплакав Єгор, і його гарячі сльози розтопили кригу відчаю та гіркоти, що скувала її серце, і вона сказала: «Коли Бог дасть і я одужаю, я до тебе повернуся, Єгоре, якщо почую, що ти за цей час жодного разу не був п'яний. Якщо ж будеш пити й надалі, тоді не сподівайся на мене в своїй хаті! З п'яницею, який гірше за звіра, я жити не хочу й не буду!»

Того дня, коли Циля Сеніна рано вранці виїхала з рідного Зоровце до лікарні, в Ужерових було велике прання. Вони прихопили з собою білизну Ганнусі й кошик Рашових теж поставили на воза, за яким наглядала бабуся Симонова. Це прання на березі Вагу було наче веселе свято! Дора й Ганнуся під шум води співали пісень.

А в хаті Янковського стало тихо й безлюдно, бо й бабуся Звара теж вирушила до річки, щоб віднести пралям сніданок. Тільки старий Звара на подвір'ї складав привезені напередодні дрова. Тут йому до рук потрапив старий вулик, придатний лише на дрова. Звара налаштувався вже його розколоти, та цієї миті раптом захвилювалися свині в хліві, і він поквапився до них. Між тим Янковський, що саме повертався з саду, узяв сокиру й ударив по гнилому дереву. Вулик розсипався, зі старих дощок випав конверт, але не порожній, а зі старим пожовклим від часу листом. Матіяс підняв його, оглянув і, відклавши сокиру, пішов з листом до своєї кімнати. Ой,

який же знайомий був йому почерк на конверті! Так писала лише одна-єдина рука, найдорожча на світі! Написано на конверті було небагато, але кожну літеру, кожний рядок він прочитав нескінченну кількість разів. Як же цей скарб потрапив до одного зі старих вуликів? Сидячи біля столу, він іще раз оглянув конверта і раптом виявив, що листа було адресовано в М., і звідти пошта переслала його в Зоровце. Він не міг пригадати, щоб у такий спосіб колись отримував звістки від своєї коханої дружини! Щось на кшталт священного трепету оволоділо ним, коли він розгортав листа. Він справді був від Марійки, та ще й такий довгий! Вона ніколи не забувала зазначати місце та число, але тут було щось не так. Вона йому писала лише після заручин із ним. А тут були вказані незабутній рік її смерті та день, коли її вже не було в живих. На мить його рука з листом опустилася, але потім він почав гарячково читати.

«Любий мій, коханий Матієсе! Ти, мабуть, здивуєшся, звідки прийшли до тебе мої рядки. Так, я тут, у моєї доброї прийомної матері, і я прошу тебе, приїжджай до мене, рідний мій, як тільки отримаєш цього листа. Я хочу встигнути попрощатися з тобою, якщо Господь покличе мене при народженні нашої дитини. Я не можу піти, не подякувавши тобі за таке кохання. Щоправда, ми так мало часу нале-

жали одне одному, але ті останні три тижні перед нашою розлукою, були для мене раєм на землі. У свою смертну годину я буду згадувати, як ми разом сиділи під соснами, наче Адам і Єва в райському саду! Приїжджай, аби я ще раз могла притиснутись головою до твоїх грудей, почути твій голос і подивитися в твої любі вірні очі! Я їх любила більше за зірки на небі. Я не шкодую, що мені доведеться померти такою молодою, шкода лише тебе. Але гадаю, що зможу залишити тобі на втіху нашу дитину. Про одне лише тебе прошу: залиш її в моєї прийомної матері, вона з любов'ю виховає її для тебе. Що ти будеш робити з бідолашним малям? Твоя мати вже стара, і, якщо вона мене не змогла полюбити, дитина буде їй тягарем. У моєї матері їй буде так само добре, як було мені. Ти завжди зможеш її відвідувати й тішитись із неї. Не хочу більше про це писати, бо сподіваюся ще побачити тебе й про все розповісти. Я краще напишу, як я сюди потрапила, — мабуть, здивуєшся.

Я прала на березі Вагу, і білизна так швидко висохла, що мені вдалося на підводі відправити її додому. Залишився лише вузлик з дитячою білизною, яку, коли всі пішли, я випрала з любов'ю й не поспішаючи. Адже вдома на мене ніхто не чекав. Поки вітерець висушував мою білизну, я лежала на траві. Оскільки я вранці встала дуже рано, мені захотілося спати; до того ж у мене боліли ноги й

спина. Ваг мене наче колисав, і я міцно заснула. Уві сні я раптом почула голоси, і тут мене хтось розбудив. Я розплющила очі. Наді мною сяяли зірки й місяць. Він видався мені таким великим і ясним, наче з'явився з Вагу. Але там було ще й інше світло. Я подивилася й побачила, що до берега Вагу причалив пліт, на якому палахкотіло невеличке вогнище. Навколо вогню сиділи сплавники, а один із них стояв переді мною. «Марійко, що ти тут робиш? Чому ти тут спиш?» — спитав він мене. Я його впізнала, це був Іштван Вуличний, мій шкільний товариш, про якого я тобі часто розповідала, адже ми з ним були гарними друзями, як ви з Сусанною Ужеровою. Він, бідолашний, мабуть, думав, що я стану його дружиною, та коли все вийшло інакше, він на мене не розсердився. Тепер він стояв переді мною переляканий, але й зраділий, через те що побачив мене. Я розповіла йому, як тут опинилася. Він спитав про тебе й, довідавшись, що тебе немає вдома, запропонував мені поїхати разом зі сплавниками. Вони лише хотіли довести до ладу пліт, а пливти мали повз мій рідний дім, униз за течією. Як я зраділа! Я так сумувала за своєю матусею, а моя самотність у майбутньому навіювала на мене страх. Відтоді як ти поїхав, твоя мати зі мною не розмовляла. Іти пішки чи їхати на возі, щоб відвідати свою хрещену, я вже не могла. Сам Бог почув мої молитви й допоміг мені. Ой, як гар-

но ми пливли вниз за течією! Сплавники охоче взяли мене з собою. Разом із дядечком Холовим їхала його старша невістка Єва, моя колишня однокласниця. Вона одразу постелила мені в наметі. Але спочатку ми разом повечеряли. Було вже прохолодно, і я цілий день нічого не їла, тож їхній гарячий суп із баранини видався мені таким смачним! І привітність сплавників, і їхня турбота про мене були такі приємні! Моя шкільна подруга дбайливо вкрила мене, і невдовзі хвилі Вагу понесли нас у рідний мій край. Дитиною я часто дивилася вслід сплавникам, коли вони пропливали повз дім Холових, і думала, як чудово, мабуть, пливати отак по річці! І тепер я це відчула. Подорож нічною річкою й справді була схожа на казку! Ой, Матіясє, це була така гарна ніч! Сяяли зірки; я бачила частину неба, бо запону нашого намету не було спущено. Від ударів весел пліт тихо погойдувався. Іштван трохи посидів біля мене. Він сказав, що доведе цей пліт, а потім подасться до Відня. Брат надіслав йому білет на пароплав, щоб виїхати до Америки, через те він так і зрадів нашій зустрічі. Ми попрощалися назавжди, бо невідомо, чи щасливо він перетне океан, та й я мала пройти через море скорботи. Коли він знову пішов до весел, я попросила заспівати тих гарних пісень, які так часто чула від сплавників. Пісня полетіла по хвилях, вогонь, розпалений Євою, потріскував і освітлював обличчя сплавників, особ-

ливо Іштвана, голос якого вирізнявся серед інших, коли вони співали:

*Ото б знала, коли смерть моя!
Мармурову домовину замовила б я,
Ляним рушником пов'язала б її,
Нехай парубок лє сльози свої.*

Від сумної пісні я заплакала. Очі мої заплющились, і я уві сні побачила воду — вже не наш Ваг, — і ця вода віднесла мене далеко від берега. На тому березі стояв ти. Ти простягав до мене руки, але я не могла подолати хвилі. «Якщо я помру, — подумала я уві сні, — тоді смерть мене отак віднесе від Матіаса. Але куди?» І раптом я вдалечині побачила дивне світло. Воно розтулилося, наче велика брама, і з нього вийшов Син Божий. Я знала, що це Він, хоча обличчя Його не бачила. Зізнаюся тобі, Матіасе, що мені бувало дуже важко, коли ти йшов і залишав мене саму, і я в своїй самотності втішалася Словом Божим. Коли я жила ще вдома, до нас іноді заходив продавець Біблій, і мою Біблію матінка купила в нього. Це був дуже добрий молодий хлопець, і він знав Господа та Його священне Слово. Він пояснив нам, як шукати Ісуса Христа і як молитися. Він переконував мене, аби я цілковито поклалася на Спасителя, Який кров'ю Своєю викупив мене на хресті й омив мене Своєю кров'ю. Але серце моє на той час вже давно було поглинуте любов'ю до тебе, в ньому

не було місця для Ісуса; я Його навіть забула. Потім, звичайно, коли я була самотня й у такому горі, я згадала всі ті добрі слова. Я дістала Біблію і почала шукати Господа, хоча заблукала вівця не може знайти свого пастиря. Так і я не могла Його знайти, але під час читання мені часто здавалося, що Він стоїть переді мною. Оскільки я часто думала про Нього, то й тепер, уві сні, одразу впізнала Його, коли Він ішов мені назустріч. Але то був лише сон. Він розвіявся, і я прокинулась на плоті. Вогонь згас, місяць сховався за чорними хмарами. Єва спала поряд зі мною, і сплавники також міцно спали. Пліт тихенько плив по хвилях, і мене раптом охопив жах. Я уявила собі смерть і той момент, коли я стану перед Богом. Все лихе, про що я колись думала і що робила, викликало в мене відчуття провини. Тішило мене лише те, що жодний з моїх гріхів не торкався тебе. Супроти тебе я не згрішила. Найбільше мене мучило, що я ніяк не могла полюбити твою матір, що я гнівалася на неї й не могла подарувати їй того, що вона зі мною так поводитися. Раптом я зрозуміла: якщо я її не прощу, Господь мене також простити не зможе. У цьому страху я почала молитися, як радив нам той торговець книжками. Я просила Спасителя помилувати мене, молила про допомогу. І Він мене почув, бо раптом увесь тягар упав із мене. Я змогла простити мою кривдницю і знаю, що й Він мене простив. Я впевнена в цьому й тепер, коли пишу тобі.

Господь Ісус Христос сказав, що ті, хто наново не народжений, не можуть увійти до Царства Божого. Тепер я це розумію; я знаю, що тієї дивної й водночас страшної ночі моя душа відродилася до нового життя. Я тебе дуже люблю, Матіасе, але Ісуса — набагато більше. Тому й прошу тебе: шукай і ти Його! Читай невідступно Його Слово, і ти знайдеш Його, так само, як я.

Кілька годин я не могла писати, бо щось мені зробилося дуже зле. Тепер полегшало, і я можу закінчити листа, щоб віднести його на пошту.

Десь к обіду наш пліт щасливо прибув на місце. Сплавники причалили до берега й попрощалися зі мною. Іштван провів мене до нашого садка й відніс мого вузлика. Дорогою я йому розповіла, що пережила тієї ночі. Він відповів, що в нього є Новий Заповіт, і обіцяв мені щодня читати його. На прощання мій старий друг сказав, що ніколи не забуде моїх слів.

Рідні зустріли мене в садку й дуже дякували Іштванові за те, що він мене привів до них. Потім вони сердечно з ним попрощалися. Він, бідолашний, плакав, бо на землі ми, напевне, вже ніколи не зустрінемося. Матінка моя, побачивши, що я ледве на ногах стою, вклала мене в ліжко. Ой, яка то була благодать — знову опинитися вдома, де я нікому не заважала! Мені зробилося набагато легше від думки, що в свою важку годину я буду не сама. Та коли я

вже лежала в ліжку з заплющеними очима, але ще не спала, я почула, як мій прийомний батько сказав: «Лежить вона так тихо, наче свята. Такі люди довго не живуть... Але якщо це так, добре, що вона хоча б удома...» І батьки заплакали. Але, відпочивши, я підвелася і от відтоді пишу цього довгого листа. Я кілька разів відпочивала за цей час, але тепер треба його закінчити. Ще раз прошу тебе, рідний мій, приїжджай. Якщо ж нам не судилося побачитись, нехай Господь віддячить тобі за твою любов і з'єднає нас там, куди Він узяв розбійника з хреста¹⁴, де не буде вже смерті. Поцілуй за мене моє любе дитя; воно тебе втішить.

Бог із тобою, рідний мій Матіасе!
Цілує тебе вірна твоя Марійка».

Тричі прочитаний лист лежав на столі перед Матіасом Янковським. Відкрилася таємниця, яка багато років приховувала зникнення його коханої дружини. Він узнав правду, і це його мало не вбило. Кров прилинула до голови, і серце прискорено застукало.

«Вона так тихо лежала, наче свята, — вимовив він упівголоса, — а тут усі вважають, що вона втопилася. Хвилі Вагу її віднесли, але не поглинули. Даремно я всі ці роки сидів на березі, дивився у вир. Моєї

¹⁴ Луки 23:39-43.

любої там не було, хвилі не накрили її. Несподівано прийшла допомога, яку послав їй Бог, і Марійка повернулася додому, куди так прагнула. Марно ми обшукували весь Ваг; у той час вона ще була жива! Лист її в М. мене вже не застав і був переправлений сюди».

Усвідомивши це, Матіяс підвів голову. Погляд його впав на ліжко матері — і раптом йому все стало зрозуміло. Вона так важко помирала й усе намагалася щось сказати — але її не зрозуміли. Він і тепер бачив її жалісний, занепокоєний погляд, який вона спрямувала на нього, коли казала про старий вулик. Мати, мабуть, вирішила нарешті зізнатися синові, що не віддала йому цього листа, й показати, куди його поділа. Але Бог не допустив цього, бо вже було надто пізно! Якби вона віддала йому листа, коли він надійшов, він міг би поспішити до Ганни Скале й застати дружину ще живою, адже невідомо, коли вона померла. О, даремно вона чекала його — він не прийшов! Але чому йому не відповіли на листа, в якому він сповіщав про те, що Марійка втопилася? Люди даремно її винували! І як таке було можливе, що не надійшло повідомлення про смерть ні пастору, ні громаді? І не тільки про Марійку, про смерть дитини теж повинні були сповістити. Чи, може, дитина взагалі не народилася, і мати забрала її з собою в могилу? О, ця невідомість була нестерпною! Йому потрібно було в усьому розібратися. Хоча матінки Скале вже не було в живих, Матіяс

вирішив наступного ж дня вирушити в Г. і знайти там свідоцтво про смерть дружини. Дійшовши такого рішення, він трохи заспокоївся. Відтак знову перечитав лист. Йому здалося, ніби він чує голос Марійки. Раптом його рука з листом опустилася. Тільки тепер він побачив те, на що досі не звертав уваги: опису тієї чудової та жахливої ночі, коли вона відродилася до нового, вічного життя. Він пригадав мить власного хрещення. Міцно він запам'ятав слова Ісуса Христа про те, що всім належить народитися згори¹⁵. О, як він страждав тоді через те, що його добра, люба Марійка не була відродженою, тому що вдома про це ніколи мови не було. Матіяс не вірив, що вона навечно загинула, але його мучило питання: буде він у вічності разом із нею, чи ні.

І от, виявляється, що вона була там, куди Ісус Христос узяв із Собою розбійника з хреста. Вона перед смертю ще навіть молилася про вічне життя для нього й тепер чекала на нього там. Щойно він запитував, навіщо знайшов цей лист, коли все вже позаду. Тепер він дякував Богові за милість, що Він зберіг це дорогоцінне послання й подарував йому впевненість у тому, що Марійка тепер у Христа. О, як чудово вона пішла! Божа й людська любов на хвилях Вагу віднесли її тієї ночі додому!

Надто великим було те щастя!

¹⁵ Івана 3:3.

Голова Матіяса схилилася на груди. Якби тієї миті у двері не увійшов Мартин Ужеров, бідолашний упав би на підлогу. Сусід покликав Звару, і вони віднесли Матіяса на ліжко. Хоча Ужеров на військовій службі й набув деякого досвіду в санітарній службі, чоловіки довго не могли привести Матіяса до тями. Нарешті серце його знову почало битися сильно й налагодилося дихання. Він розплющив каламутні очі й хотів їх знову заплющити, коли сусід покликав його:

— Матіясе, що з тобою? Я застав тебе непри- томного! Що сталося?

— Це ти, Мартине? — отямився Янковський. — А Сусанка вдома?

— Так.

— Поклич її, мені потрібно дещо вам розповісти.

Звара пішов покликати сусідку. Вона й не підозрювала, навіщо її кличуть. Їй би таке й уві сні не наснилося! Звістка від Марійки! Вона сама тоді всім сказала, що Ваг уніс її, але не поглинув. Читаючи її листа, Сусанна наплакалася від душі. Нарешті пам'ять про Марійку буде чистою, і ті, хто вважав, що вона, у відчаї, наклала на себе руки, переконуються, що були неправі.

— Ой, Матіясе, якби бідолашна знала, якого горя вона всім нам завдала! — зітхнула сусідка. — Вона думала тільки про твою матір. Навряд чи та почала б її шукати, якби не ми! Тебе вона кликала,

а про нас вона в своїй радості, що повернулася додому, зовсім забула. Але чому Скале не написала нам, якщо вона в неї померла?

— Це й справді дивно, — перервав Мартин свою дружину. — Адже не було жодного офіційного повідомлення ні від пастора, ні від правління громади.

— Якщо Богові буде завгодно, я зватра ж піду й довідаюсь, як усе було, — заявив Янковський.

Але він не пішов, тому що вдруге втратив свідомість, а потім його почала бити остуда, і, коли Ганнуса повернулася додому, вона побачила Матієса хворим. Біля нього клопотався лікар. Йї сказали, що в Матієса був легкий удар і що йому тепер потрібно кілька днів спокійно полежати й не хвилюватися. «На щастя, — додав лікар, — у нього така гарна доглядальниця й такі добрі сусіди!» І дівчина дійсно доглядала хворого, як добрий дух. З нею йому не доводилося хвилюватись. Вона його ні про що не розпитувала, а по очах вгадувала кожне бажання. Якщо він хотів, вона йому читала Слово Боже, і, коли Ужерови передавали їжу, вона так ніжно просила його поїсти, що він завжди її слухався. Більшу частину часу Матієс лежав у напівсні. Так проминуло чотири дні. На п'ятий день він сказав Ганнусі:

— Дякувати Богові, мені полегшало. Шум у голові минув, і серце заспокоїлося. Дякую тобі, Ганнусю, за гарний догляд, але ти не повинна цілий день

бути зі мною. Піди-но в поле й подивись, як воно там. Здається, вчора був дощ?

Учора був невеличкий, а позавчора — гарний дощ, і все ожило. Але прошу вас, дядечку, не відсилайте мене, — заблагала дівчина, — адже я щовечора виходила, коли ви вже спали. Мене підмінювали то бабуся Ужерова, то тітонька, то Дора. Вночі зі мною завжди була бабуся Симонова, тож я мала змогу поспати. Звари не дозволяли мені вночі сидіти коло вас. Не відсилайте мене, я не можу вас самого залишити.

— Та хіба ти не знаєш, дитино моя, що Господь Ісус тут, зі мною? Дай-но мені Біблію, я вже можу читати сам. Ти ж незабаром повернешся, послухайся мене! Та перш ніж підеш, скажи мені: ти знаєш, чому я захворів?

Очі в дівчини засяяли.

— Тітонька дала мені почитати того чудового листа. Радість для вас була надто великою, коли ви довідалися, що ваша Марійка не потонула, і на плоті навіть Спасителя знайшла, так?

— Так, дитино, радість була надто велика. Гануся, а твоя прийомна матір ніколи не казала про смерть Марійки?

— Вона — ні! Лише прийомний батько перед смертю сказав: «Поховайте мене поряд із Марійкою!»

— Ах, якби ж то твоя матінка мені хоча б кілька рядків надіслала з тобою, — зітхнув Матіяс, зану-

рюючись обличчям у подушки. Він чув, як дівчина вийшла. Та трохи згодом, коли він підвів очі, вона знов стояла біля його ліжка.

— Ти ще не пішла? — здивувався він.

— Я зараз піду, дядечку, та спершу я повинна дещо вам передати й переказати те, що мене часом дуже пригнічувало. Коли матінка вирядила мене до вас, вона дала мені ось цей вузлик і просила передати його вам, якщо ви не залишите мене в себе. Але ви одразу погодилися, і я не знала потім, що мені з ним робити. Тепер я подумала, що матінка, можливо, написала вам щось про Марійку і що мені все ж таки слід передати вам ці папери. Розгляньте їх, поки я повернуся.

Ганнуся вклала в руку Матіяса пакет, зав'язаний у білу хустинку, і тихо зникла.

Залишившись наодинці зі своїм таємничим скарбом, Матіяс передусім відчув бажання помолитися. Лише потім, коли він розв'язав вузлика, в його руках опинилися три документи: лист, написаний рукою його матері, довгий лист матінки Скале, написаний напередодні її смерті, і доданий до нього офіційний документ. Янковський спершу почав читати листа матінки Скале.

«Любий синку!

Вітаю тебе від щирого серця з побажанням, щоб лист мій застав тебе в доброму здоров'ї. Я знаю, що

недовго вже мені залишилося бути на цій землі і що скоро я стану перед Господом, аби дати відповідь за мої злі та добрі справи. Я не можу піти з цього світу, не простивши тебе. У душі я довго тримала образу на тебе за те, що ти не зміг захистити Марійку від своєї матері. Я знаю, що ти її кохав, але своє кохання ти мав виявити інакше! Коли вона повернулась до мене, змучена й голодна, я була ладна проклясти тебе й увесь твій рід, якби не те бідолашне не народжене ще дитя в її череві. Господь вберіг мене від цього гріха. Вона, моя зламана лілея, написала тобі довгого листа, і ми з нетерпінням очікували відповіді. Але той лист ти не отримав, він потрапив до рук твоєї матері. Ось, я додаю її відповідь. Прочитай, що вона написала, як вона її паплюжила й ганьбила! Однак це вже не могло завдати болю, бо на той час вона вже відійшла туди, де нема вже ні горя, ні сліз. Але тим болючіше було мені. Оскільки ти не прийшов до нас і не написав жодного слова, я не вважала за потрібне сповіщати тобі про її смерть. Але в день її похорону надійшов лист від тебе, в якому ти писав, що Марійка потонула у Вагу. І водночас ми отримали й ганебного листа від твоєї матері. Якщо ти вже його прочитав, ти зрозумієш, чому я вам не відповіла. Сьогодні пишу тобі, аби ти хоча б після моєї смерті довідався, як усе було.

Майже цілий день Марійка писала тобі свого листа. Тільки коли їй робилося дуже зле, вона на ко-

роткий час відклала ручку. Потім настав час, який був дуже страшний для неї, якби вона була в вашому домі! Як вона, така слабка, змогла це пережити? Але Отець Небесний був милостивий до неї: вона недовго мучилася. Дитя з'явилося на світ швидко, і хоча було воно худеньке й кволе, проте гарненьке й живе. Донька йому дуже зраділа. Як мати була спокійна й добра, то й дитя було таким самим і майже не плакало. Мій старий і я дуже зраділи, що все так щасливо закінчилося й що вона цілий день була зі своєю дитиною. Ми тільки з нетерпінням чекали на тебе. Уночі вона дуже міцно спала, а коли прокинулася вранці, про тебе вже не згадувала. Вона сказала, що Господь Ісус Христос її покликав, що вона невдовзі піде до Нього. Вона за все щиро мені подякувала й просила виховати і її донечку. І чоловікові моєму вона дякувала. Потім вона поцілувала нас обох і останньою — свою дитину. Ми чули, як вона наказувала їй: «Утіш свого татка!» Ми її вклали, і вона начебто заснула, але потім ще раз розплющила очі й помолилась за тебе й за твою матір, і з цією молитвою постала перед престолом Божим. Коли ми на третій день вирушили до Л., щоб поховати Марійку, то взяли з собою й осиротілу дитину, щоб охрестити її там. На той час ми вже отримали ваші листи. Засмучена й зажурена, я вирішила не сповіщати тобі правду, поки ти сам до нас не приїдеш. Нехай вона для вас залишається потонулою, і нехай

люди звинувачують твою безсердечну матір за те, що вона довела невістку до страшного гріха. Через те я їй попросила пана пастора і нотаріуса громади не надсилати офіційного повідомлення вашому пастору й правлінню громади про її смерть, а віддати мені метричне посвідчення Ганнусі й свідоцтво про смерть Марійки, пояснивши, що ці документи разом із дитиною я передам тобі особисто. Я так і хотіла вчинити, бо чекала на тебе. Нотаріус був п'яницею, який за гроші робив усе, а пастор саме збирався на пенсію. Похорон був його останньою службовою справою, і він був задоволений, що я все поклала на себе. Так я подбала, щоб ця звістка до вас не дійшла. Коли я незабаром довідалась, що ти поїхав до Америки, мені було дуже прикро, що ти навіть не попрощався й я не мала змоги показати тобі твою дитину. Ми з нетерпінням чекали на тебе, але ти не з'явився, і мій Єгор сказав: «Хто знає, чи повернеться він колись. Запишемо дівчинку на наше ім'я і будемо виховувати її як наше власне дитя, щоб їй згодом залишити все, що нами нажите». Я дуже зраділа його пропозиції, і ми так і вчинили. Того року ми поміняли наш млин на млин Парубка й переселилися з Х. до Г., де люди нас не знали, тож Ганнусі ніхто не міг сказати, що вона нам не рідна. Лише потім, коли вона підросла, ми самі сказали їй, що ми лише її хрещені, а її рідних батьків немає в живих. Це було в той час, коли ти перебував у полоні й тебе вважали

загиблим. Коли помер мій чоловік, дівчинка залишилася моєю єдиною втіхою. Звичайно, мене почало мучити сумління, коли я довідалася, що ти повернувся додому. Що б сказала Марійка на те, що я Ганнусю присвоїла собі й не послала її до тебе задля твоєї втіхи, як вона була наказувала? Та варто мені було подумати, що вона потрапить до твоєї матері й що та буде так само знущатися з неї, як мене охоплював жак. Потім твоя мати померла, і ти залишився сам. Я тоді часто плакала по ночах від докорів сумління, але не знаходила сили розлучитися зі своєю радістю. Я Марійку дуже любила, та ще більше — її дитя, бо Ганнуся нам з Єгором віддячила за всю любов. Ну от, я покаялася перед тобою за свій гріх і прошу заради Ісуса Христа простити мене за те, що стільки років тримала твою дитину собі на втіху. Передаю її тепер тобі. Нехай вона буде твоєю радістю, як була моєю від того часу, коли Марійка мені її передала.

Прости, Матіясє, мене за те, що не віддавала тобі Ганнусю! Я рада, що вона не з порожніми руками до тебе прийде. Все, що отримала б Марійка після нашої смерті, все, що ми нажили, записано в спадок Ганнусі. Ми, як і інші селяни, стали заможнішими, бо спродали свої лани в слушний момент, продали також і худобу. А отримані гроші поклали в банк на ім'я Ганнусі. Млин я віддала в оренду на той випадок, якщо ви не захочете його продавати. Ганнуся

його любить, і розташований він у зручному й гарному місці.

Нехай помилує Господь душу мою! До Нього я звертаюся й прошу Його простити мене так, як я прощаю, і прийняти мене заради Христа з милосердя Його! Амінь.

Вітає тебе, сину мій Матіясе, і мою любу донечку ваша хрещена й прийомна матір — Ганна Скале».

Листа було прочитано. Тремтяча рука, що тримала його, опустилася. Янковський заплющив очі. По якомусь часі, коли отямився, він гарячково схопив лист матері й заходився читати. Хоча Матіяс і знав, що мати не могла написати нічого доброго, але він навіть і віддалено не міг собі уявити, яке море зла було в серці свекрухи проти невістки. Стара Янковська звинувачувала невістку в тому, що вона навмисно розіграла комедію, що пліт з Іштваном приплив не випадково; що Марійка, мабуть, змовилась із своїм коханцем втекти і вночі зійтися з ним. Стара писала все, що диктувало їй нечисте серце. Невістка, мовляв, хотіла зганьбити родину Янковських, аби люди казали про свекруху як про винуватицю її смерті. Стара погрожувала викинути невістку на вулицю, якщо та наважиться зі своїм нагуляним приплотом переступити поріг її хати. Важко передати ті жахливі слова з листа, які, наче гострі шипи, мали нанести рану чистій душі моло-

дої жінки. Але, дякувати Господу, вони вже її не торкнулися. Не могли вони вже порушити спокій врятованої душі. Проте вони боляче впивалися в серце прийомної матері, яка, стоячи біля труни своєї любові дитини, змогла нарешті в повній мірі уявити собі, як ця лиха, жорстока жінка обійшлася зі своєю беззахисною жертвою. Зрозумілим стало тепер і те глибоке зітхання помираючої дочки, з яким вона вимовила слова: «Я все прощаю матері Матіяса!» Незрозумілим залишалося одне, як вона спромоглася додати: «Прости й Ти її, Господи Ісусе, в її смертну годину!» Тепер шипи, спрямовані на Марійку, обернулися для Матіяса страшним докором: «І ти не захистив Марійку від неї!» Життя свого бідолашна врятувати не змогла, але, дякувати Господу, тихе місце для смертної години вона все ж таки зуміла відшукати. Матіяс тепер вже не дивувався з того, що матінка Скале не сповістила йому про смерть Марійки й про народження дитини. Він не був гідний цієї звістки. Чому перед від'їздом до Америки він не пішов до тещі? Вона б його простила й зняла б із нього жахливий тягар провини; він побачив Марійку й свою дитину, і всі наступні роки важкої праці його підтримувало б усвідомлення того, що він живе й працює заради них. А тепер дитина його виросла сиротою, і він був самотній. Звичайно, матінка Скале виховала Ганнусю з любов'ю, але це не була любов батька. Ах, чому після смерті своєї матері він не

пішов до матусі Скале? Він довідався б про істину, зміг би отримати прощення й подякувати їй. А тепер вже було пізно!.. Вдруге ця благородна жінка послала йому найдорожче, а він навіть подякувати їй не зміг. Голова його понурилася, і потік гірких сліз врятував йому життя. Якби вони не прорвалися, горе розчавило б його.

Між тим Ганнуса сиділа на тому ж самому місці, де в день її приїзду в Зоровце Сусанна Ужерова повідала їй історію про її прийомну матір. Дівчина оглянула лани, назбирала квітів і склала з них чудовий букет. «І чому я так полюбила цього дядечка Матіяса? — міркувала вона. — Адже він мені чужа людина. Я любила своїх прийомних батьків, оплакувала їх, коли вони залишили мене саму в цілому світі; але, мабуть, куди більш сумним було б для мене, якби дядечко Матіяс відіслав мене кудись і мені довелося б розлучитися з ним. Але він мене не відішле після того, як віддала йому папери! Я питала в матінки, чи обрала б вона його моїм опікуном, і вона відповіла, що він буде мені батьком. Звичайно, вона попросила його прийняти мене. А що як раптом він не переживе радість і печаль від листа Марійки? Ах, Боже мій, — змолилася вона, — не залишай мене сиротою, я ще така молода!» Заспокоївшись після молитви, вона продовжила зв'язувати букет, коли раптом хтось з нею привітався. Підвівши голову, вона побачила Степана Ужерова, який прямував до

неї. Бувши сусідами, вони були між собою на «ти» і могли спілкуватися вільно.

— Ти вже повертаєшся, Степане? — спитала вона здивовано.

— Так, уже.

Він присів на пеньок.

— Тільки даремно чоботи топтав: не вдалося мені купити молотарку.

— Хіба там не було вибору?

— Вибір був великий, але все дуже дорого. Моїх заощаджень недостатньо. Скільки б у мене залишилося після такої дорогої покупки, щоб почати власну справу? Якби мій прийомний батько захотів мені допомогти, йому довелося б узяти гроші в борг, а цього мені не хочеться, хоча я й міг би сплачувати відсотки. Батько вже й так достатньо для мене зробив, — сказав парубок.

— А тобі треба одразу велику молотарку? — несміливо спитала дівчина.

— Для початку б і невеличка згодилася. А чому ти питаєш?

— Можливо, я можу тобі допомогти.

— Ти, Ганнусю?

— На нашому млині стоїть зовсім нова молотарка, на якій працювали лише кілька разів. Наш сусіда Загара придбав її в тринадцятому році. Після того він з дружиною подався до Америки, щоб заробити грошей на виплату за неї. Та оскільки гро-

шей на дорогу та й на те, щоб із чогось почати нове життя, в них не було, мій прийомний батько поручився за них, і вони нам у заклад залишили молотарку та коня. Ми ними в нашому невеличкому господарстві й не користувалися, через те машина так і простояла. Незадовго до смерті моєї матінки Загара написав нам, що вони не збираються повертатися назад і що ми можемо взяти собі машину в рахунок боргу. Так вона в нас і залишилася. Оглянь її, і, якщо сподобається, можеш узяти її на якийсь час або купити, якщо вона справна.

Парубок дуже зацікавився цією пропозицією.

— А кому ця молотарка залишилася після смерті твоїх батьків?

— Мабуть, мені, — відповіла дівчина, червоніючи, — оскільки все своє майно вони залишили мені.

— Тобі? Я й не уявляв, що ти така багата господарка, що навіть спроможна продати мені молотарку.

— Мені вже час додому. Дядечко ще нездужає. Він відіслав мене поглянути на лани, але я не хочу залишати його надовго самого.

— Ходімо разом. Узавтра ж подивлюся на вашу молотарку, може, й домовимось.

— Знаєш, Степане, це добре, — засміялась вона весело. — Мені гроші не потрібні, оскільки одягу й взуття в мене вдосталь; до того ж я отримую за оренду млина. Якщо молотарка тобі сподобається, ти

можеш сплатити за неї частками, поки щось не заробиш.

Під час розмови дівчина видалася Степанові такою привабливою, що на серці в нього потеплішало, наче його торкнулося проміння травневого сонця. Подякувавши, він розпитав її докладніше про здоров'я сусіда, а також Сеніних, і, жваво бесідуючи, молоді люди дійшли до Милових. Староста затримав Степана, а Ганнуса заквапилася додому. У дверях вона зустрілася з тітонькою Зварою, яка мала дуже засмучений вигляд.

— Що з вами, тітонько?

— Ах, дитинко, наш хазяїн мені зовсім щось не подобається. У нього такий вигляд, наче якийсь смуток бере його за серце. Піди до нього, ти його ліпше за всіх розвеселиш. А я піду по воду.

Ганнуса поставила свій букет у глечик із свіжою водою й увійшла в дім. Двері рипнули, наче сповіщаючи про її прихід. Ганнуса зупинилася на порозі, освітлена яскравими сонячними променями, які наче хотіли відрекомендувати її Матіясові: «Поглянь на неї, це ваша з Марійкою дочка, твоя дитина!» У цю мить хвиля не знаної досі батьківської любові хлинула в його серце. Тепер він зрозумів, чому ця сирітка від початку стала йому такою дорогою: «Вона моя, моя!» У невимовній радості замовкли болісні докори за несправедне колишнє життя. Матіяс випростався й простягнув обидві руки до дівчини.

Ганнуса поставила глек із квітами на скриню біля дверей, і в цю мить їй спало на думку: «Він тебе не відішле, ти назавжди залишишся з ним!» І дівчина кинулась у його розкриті обійми. Їхні сльози змішалися, батько пестив її й осипав лагідними словами.

— Нехай поблагословить тебе Бог, дитина моєї Марійки, мій впродовж років оплакуваний скарб. Ця благородна душа, твоя прийомна матір, повернула тебе мені! Нехай винагородить Ісус її за це!

— Дядечку Матіясе! — вигукнула дівчина, звівши голову й спантеличено дивлячись на його мокре від сліз обличчя. — Що це ви таке кажете?

— Правду я кажу, дитино моя. Але я не знаю, чи готова ти визнати мене батьком після мого такого тривалого мовчання.

— Невже, невже це правда і ви мій батько?

— Так, — голос Матіяса затремтів, і він відпустив її. — Прочитай цього листа, тоді ти все зрозумієш.

Він віддав їй листа її прийомної матері й занурив обличчя в подушки. У кімнаті запанувала цілковита тиша. Лише з судомного дихання Матіяса було видно, яка буря почуттів бушувала в ньому. Не встиг він іще знайти заспокоєння в молитві, як голова Ганнусі опинилася на подушці поряд із його обличчям:

— Татусю мій, ріднесенький мій!

— Не плач, донечко моя! Ти визнаєш мене? Ти не гніваєшся на мене?

— Як же мені на вас гніватися? Адже я тепер уже не сама на цілому світі! Моя люба матінка — у Христа, а тут, на землі, у мене є батько!

— Так, я твій батько! І я ладний життя віддати за тебе, така ти дорога мені відтоді, як прийшла в мій дім. Та чи можеш ти любити мене, негідного!

— Не кажіть, що ви негідні! Мені боляче від того, бо я вас так сильно люблю! Забудьмо все, що позаду! Не даремно моя матінка обіцяла, що я буду вашою втіхою, рідне моє серденько! Мені так хотілося б змінити ваше життя на краще! Нехай допоможе мені Бог! Але що мені зробити, щоб ви більше не були такі сумні? Та й про що вам сумувати? Матусі на небі добре, а нам удвох тут теж буде чудово! Досі я намагалася вам вірно служити, але тепер, коли я довідалась, що ви — мій добрий татко і мені не треба боятися, що ви відішлете мене кудись, я буду служити вам іще більш віддано. Відтепер ніхто не назве вас самотником, а мене — сиротою. Ах, Ісус Христос такий добрий!

Бувають і в невеличких селах події, які відгукуються в усіх серцях. Так сталося й у Зоровце, коли там раптом стало відомо, що Марійка Янковська аж ніяк не втопилася, а померла в своїй прийомній матері, залишивши доньку, яку Скале прийняла як власну й зробила своєю спадкоємицею. Оскільки мати Марійки гнівалася на Матіяса, вона приховала від нього правду. Але, помираючи, вона наказала,

щоб після її смерті дочка неодмінно пішла в Зоровце. Ганнуса, казали, сама не знала, що йде до рідного батька, так само як і він не знав, кого приймає, поки ця справа в чудовий спосіб не з'ясувалася. Янковський, мовляв, отримав документи, які він відніс до пастора та в правління громади, аби там на цій підставі записати Ганнусю як свою дочку. Наступного дня Янковський, Ганнуса та Мартин Ужеров із Сусанною поїхали в Г., де вони відвідали могилку Марійки, потім усі пішли на млин Ганнусі. Степан теж із ними поїхав і купив молотарку, про яку він так мріяв! Коли повернулися з поїздки, в дім Матіюса зайшла вже Ганнуса Янковська. Та не з порожніми руками вона прийшла, слідом за нею стільки добра було привезено.

У селі всі полюбили цю милу, привітну дівчину, яка раніше вважалася бідною сиротою. Тепер це вже була дочка одного з кращих людей села. Щоправда, треба сказати, що через дивацтва самітника Янковського до цих пір жоден з хлопців не наважився наблизитись до дівчини, а тепер і поготів. Але кожний вважав би за щастя ввійти в цей дім як її наречений. Поява Ганнусі не тільки поновила честь Марійки, але й Янковського. Мати дівчини тепер не вважалася самогубцем, і її батька перестали звинувачувати в загибелі двох життів. Нарешті він перед односельцями міг ходити з високо піднятою головою.

Так, і в невеличкому селі іноді трапляються події, про які люди довго пам'ятають...

Розділ 9

Тим часом минало літо, настав час жнив. Селяни працювали не покладаючи рук, бо мали потребу як у хлібі, так і в грошах. Вишні й груші радували щедрим врожаєм. Селяни раділи з того, що фруктів вистачить і для себе, і на продаж. Дітлахи бігали по вулицях із чорними ротами — через спожиті соковиті, солодкі ягоди, а гуси раділи несподіваній волі, бо їхні маленькі пастухи, наче ті білки, сиділи на фруктових деревах уздовж путівця й не звертали жодної уваги на своїх пернатих підопічних, навіть коли ті вдиралися на пшеничне поле.

Ужерови були задоволені, що Степан так добре допомагав їм. Вони об'єдналися з Янковським, який прийняв Єгора Сеніна, і всі гуртом косили один лан за одним. Ганнуся й Дора жали та в'язали снопи, і на їхньому полі лунали чудові народні пісні, яких Ганнуся дуже любила співати, як колись її матір, Марійка, яка навчила співати й Дору. З піснею в них і робота поралася краще. Коли бабуся Ужорова приносила сніданок або обід, всі сідали навколо Янковського. Він уголос молився, після їжі та пісні подяки неодмінно читав Слово Боже, і обід завершувався подякою. Під час полу-

дневого відпочинку сельчани міркували над прочитаним. Не дивно, що робота наче горіла в їхніх руках, хоча вони й не споживали міцних напоїв. Янковський заради Сеніна поставив перед сусідами вимогу абсолютної тверезості, і вони одразу погодилися обходитися без оковитої. Мартин Ужеров взагалі мало пив після повернення з військової служби. Ілля дав слово Дорі, що зілля це більше й до рота не піднесе, коли побачив, що Сенін зробив із своєю дружиною. Степан зневажав горілку, як і місцеве пиво, бо в Богемії звик до кращого. Люди дивувалися з того, що й Сенін працював без «підкріплення».

— Послухайте, — сказав староста Милов, який в обідню годину прийшов до них зі свого лану, — якщо у вас призвичаїться ця мода й вам поталанить запровадити сухий закон і в сусідів, що нам тоді робити з ромом, який довелося взяти для громади?

— Спустіть його в річку, — засміявся Ілля, — нехай іде туди, звідки прийшов. Та й вам тоді не доведеться розбавляти його, щоб було більше.

— Блазень ти, а хто нам поверне тисячу крон, які громада за нього відшкодувала?

— Не треба було купувати цей ром, вас ніхто не примушував. Хто зварив це зілля, той нехай його і п'є. Проте не бійтеся: у Зоровце вдосталь дурнів, які його вип'ють.

— Я читав, — утрутився в розмову Степан, — що для того аби ром набув притаманного йому запаху та смаку, його настоюють на старих шкіряних підосвах.

— Це, мабуть, хтось жартома вигадав.

— Ні, пане староста. Це діло навіть у хімічний спосіб дослідили. Шкіру заливають чистим спиртом і, коли вона починає темнішати, додають частину рому. Потім настій цей наливають у пляшки з написом «Ямайський ром», а ми купуємо напій, який із Ямайкою нічого спільного не має.

— Тож, татусю, коли ваш ром скінчиться, ми вам самі зваримо. Назбираємо в діжку підосви від старих чобіт, заллемо спиртом, і буде вам ваш власний ямайський ром.

— Ото вигадали, — засміявся староста. Він любив свого зятя, і Степан йому подобався, бо знав багато, був веселий, простий та товариський.

Усі дивувалися з того, що Сенін не пив уже кілька тижнів. Заробіток свій і те, що заробляв ремонтом взуття, він залишав у Янковського, який з цих грошей сплатив усі його борги в шинках, заборонивши йому самому відвідувати ці заклади. По неділях Єгор Сенін часто сидів у Янковського й ставав дедалі сумніший. Одного недільного ранку він, засмучений і блідий, прибіг в садок до Янковського.

— Врятуй мене! — заголосив він, заламуючи руки.

— Що сталося? — спитав сусід, відкладаючи книгу, яку саме читав.

— Ой, якби ви знали, як мене цілу ніч мучило бажання випити! Наче хтось увесь час підбурював мене: «Напийся та помри!» Якби в мене було що випити, я б напевно зробив це, і ви б мене більше не побачили. Я знаю, що коли не витримаю й нап'юся, то візьму мотузку й повішуся, бо немає в мене підтримки в моєму нещасливому житті! Ви так опікуєтесь мною, та й сам я стараюся, як можу, та коли так і надалі буде, я не встою. Мої гріхи перед святим Богом занадто великі, аби Він міг мені їх подарувати. Він мене залишив, і я все одно загину.

— Послухайте, сусіде! — Янковський відкрив книгу й почав читати: «...Коли ваші гріхи будуть як кармазин, — стануть білі, мов сніг; якщо будуть червоні, немов багряниця, — то стануть мов вовна вони!»¹⁶

— Це каже святий Бог, тож прийдіть нарешті до Нього! Кров'ю Сина Свого Він хоче омити вас і заради Нього все вам простити. Тим, кого Він омив, Він обіцяє: «...Не бійся, з тобою бо Я, і не озирайся, бо Я Бог твій! Зміцню Я тебе, і тобі поможу, і правцею правди Своєї тебе Я підтримаю»¹⁷. Ви, любий сусіде, намагаєтесь перемогти страшну хворобу

¹⁶ Ісаї 1:18.

¹⁷ Ісаї 41:10.

власними силами. Це справа нелегка, бо ворог потужніший за вас, і ви його самотужки ніколи не здолаєте. Скільки мені ще казати вам, що Господь цього від вас і не вимагає? Він лише просить: «Віддай Мені, сину Мій, серце своє!» Прийди до Нього такий, який є!

— Але в мене серце таке брудне!

— Вірю. Але ж моє не було чисте. Проте тут не сказано: «Віддай Мені відчищене серце!» — чи не так? Як ви можете його очистити? Коли ви кинули свої звірячі витівки, через це ваше серце не стало чистішим, бо минуле ще не прощене, воно вас звинувачує.

— Так, воно звинувачує мене перед Богом і перед людьми! Завдяки вам сусіди ставляться до мене добре, але їхні погляди постійно кажуть: «Він довго не витримає!» Ніхто мені не вірить, і через те я й сам собі не вірю.

— Це зрозуміло. Але, сусіде, чи вірите ви в Бога? Чи вірите ви, що Він справді існує?

— Так, у це я вірю.

— Чому ж ви тоді не йдете до Нього, коли Він кличе: «Прийди до Мене!» — і чому ви не хочете віддати Йому своє серце, аби Він відчистив його від усілякого гріховного бруду? Коли Він мене одного разу покликав і я прийшов до Нього, Він мене також не відштовхнув, а натомість простив мої гріхи й омив моє гріховне серце. За власним досвідом я

вам істину кажу, що Він має силу дарувати нам нове серце. Кров Ісуса Христа спроможна омити нас від гріхів нашого минулого. Я пересвідчився, що Господь дотримує Свого слова: «Провини твої постирав Я, мов хмару, і немов мряку — гріхи твої, — навернися ж до Мене, тебе бо Я викупив!»¹⁸ Ходімо до хати, сусіде, я за вас помолюся, і ви помоліться й зробіть рішучий крок.

За півгодини Сенін вийшов із будинку Янковського в глибоких роздумах. Цілий день він нікуди не виходив. Лише надвечір він з'явився на вулиці, і сельчан здивував якийсь новий, просвітлений і навіть урочистий вираз його обличчя, яке, здавалося, ще здалеку сповіщало про те, що з ним сталося щось дуже визначне. «Я нарешті повірив і упокорився, — сказав він, сповнений радості. — Бог мене справді простив. У мене такий мир у серці, як ніколи не було. Узавтра ж піду до дружини, може, лікарі відпустять її зі мною додому!»

Так він і вчинив, але її ще не виписали, а сказали, аби він прийшов за тиждень. Цього разу Степан поїхав до міста разом із своєю матір'ю; Рашов дав йому підводу та коня. Усі мешканці Зоровце чекали на прибуття бідолашної жінки, не віщуючи їй нічого доброго, бо ніхто не вірив, що Сенін надовго за-

¹⁸ Ісаї 44:22.

лишиться таким смиренным і порядним, яким був упродовж останніх тижнів.

Янковський сидів зі своєю господарською книгою, коли лагідна тепла рука обійняла його за шию:

— Тату!

— Що, доню? — він подивився на неї зі зворушливою ніжністю.

— Мені хочеться про щось вас запитати. Можна?

— Зачекай. Я лише закінчу рахувати.

Дівчина відступила й терпляче чекала, коли він закриє книгу.

— Отже, що тебе цікавить, дитино моя? — звернувся він до неї, узявши її ніжні руки в свої.

— Чи вважаєте ви, тату, що речі моєї прийомної матері, які в нас на горищі, справді належать мені і що я можу розпоряджатися ними на власний розсуд, з вашого, звичайно, дозволу?

— Тут ти вільна чинити як хочеш, бо ти єдина спадкоємиця тітоньки Скале. Усе, що належало їй, — твоє!

— Я рада, якщо це так! — з полегшенням зітхнула дівчина. — А ви, татусю, ви ж дозволите мені робити те, про що написано в Слові Божому?

— Ти лишень скажи мені, в чім річ?

— Коли я сьогодні підмела в Сеніних і зачинила їхню хату, то подумала, що скаже господиня, коли

повернеться. Її свекруха побілила хату зовні й усе-редині й помила вікна; її чоловік дав лад подвір'ю. Але тепер, коли скрізь так чисто, стало ще більше помітно, що в цих бідарів хата зовсім порожня. Ні в кімнаті, ні в кухні немає посуду, бо п'яний господар його потрощив. А в нас на горищі повна скриня таких речей, які лежать без діла й нам не потрібні. Адже тепер все, що ваше, — і моє, чи не так?

— Звичайно, дитино, все в моїй хаті належить як мені, так само й тобі.

— Це добре, тату! У нас ледь би вистачило місця прилаштувати всі речі матусі Скале. Найбільш цінні, а також ті, що мені їх подарували, я відклала осторонь. Можна мені самій прикрасити голі стіни в хаті Сеніних, аби вони не так звинувачували бідолашного Єгора?

— Цьому я буду тільки радий, — відповів Матіяс, пригладжуючи рукою волосся, аби приховати хвилювання.

— І в них, татусю, у хаті лише одне ліжко з постіллю. А в нас на горищі стоїть ліжко мого прийомного батька з м'яким матрацом, яке нам зовсім не потрібне. Адже в Слові Божому написано, щоб той, у кого дві сорочки, віддав одну тому, хто жодної не має. Давайте-но, татусю, віддамо це ліжко, бо сусіда наш не скоро зробить стільки, щоб купити ці речі. Згода?

— Так, дитино моя. Що іще? — весело посміхнувся Матіяс.

— Ой, якби ви дозволили мені вчинити так, як я того хочу! Мій прийомний татко на зріст був такий, як Сенін. Там залишився ще його верхній одяг і білизна. Можна було б вибрати щось для бідолашного сусіда...

— Слушно. Новій людині не личить старе, залагане лахміття. Та коли вже допомагати, то віддамо їм усе, що може стати їм в пригоді й без чого ми можемо спокійнісінько обійтися. Увечері ми все й перенесемо — не треба, щоб хтось довідався про це. Нехай ліва рука не відає, що робить правиця.

— Ви, тату, допоможете мені принести всі речі з горища?

— Це я зроблю сам. Ти лише відбери, що треба.

Наступного дня до Янковських заїхала підвода з Сеніними. Ганнуся приготувала для них обід. Коли всі поїли, Матіяс почитав із Слова Божого й помолвився з ними. Відтак він передав сусідам ключі від їхнього будинку. Сеніним видалося дивним, що ніхто не провів їх додому. Дружині Сеніна Цилі хотілося, щоб із нею пішла Ганнуся. Хоча вона й сказала своєму чоловікові, що прощає його, коли той такий сумирний і тверезий прийшов до неї в лікарню, однак вона із жахом подумала про те, що їй знову доведеться перетнути проклятий поріг порожньої хати, в якій з усіх кутків визирають гіркі злидні. Як же приємно були вражені Сеніни, коли господар відчинив двері до кухні! Двері передньої та задньої кімнат

теж були прочинені, і полудневе сонце освітлювало весь будинок. Вони його ледве впізнали! У кухні було повно дерев'яного та глиняного посуду, як і колись; стіни кімнат прикрашали порцелянові тарілки; вибагливі посудини й навіть скляні глеки, яких ніколи в них раніше не було, вигравали на сонці райдужними кольорами. На вікнах висіли чисті занавіски; столи були вкриті скатертинами. У задній кімнаті на місті старого зламаного ліжка стояли нова, пофарбована зеленою фарбою, лава та ліжко, застелене чистою білизною. На столі поряд із Біблією, лежала свіжа, духмяна паляниця, за нею пахкотів букет польових квітів. Тепер, коли серце Сеніна зігрілося всепрощаючою любов'ю, на яку він не заслуговував, перед ним в усій своїй жахаючій наготі раптом постало його минуле. Він упав біля лави на коліна й заплакав гіркими сльозами. І ці сльози розтопили кригу, яка ще залишалася в серці його ображеної дружини. Вона встала навколішки поряд із своїм чоловіком і сказала: «Не плач, Єгоре, ти сказав, що Бог тебе простив. Тож і я прощаю тебе в цю годину від щирого серця — за все, що ти накоїв». Ця молода ще жінка нарешті зробила те, до чого під час хвороби спонукало її сумління: вона звернулася по милість і прощення до Господа, покаявшись у власній упертості та непослуху перед Ним і батьками. Цьому немало сприяли покаяння чоловіка, а також свідoctво свекрухи. На батьківщині вічної

любіві тієї години царювала велика радість. Святі руки занесли там імена трьох душ у Книгу вічного життя.

Захеканий Єгор Сенін прибіг до сусідів:

— Нехай віддячить вам Бог за те, що ви зробили для нас! — вигукнув він, увійшовши до кімнати, де Янковський сидів сам-один.

— Це Ганнусина ідея. Але вона не хоче, аби хтось довідався про це, — відповів Матіяс.

Майже одразу за Єгором прибігли й жінки. Ганнусі не вдалося сховатися від них — вони її знайшли.

— Не ховайся, — сказала Циля, — ти мені життя врятувала, і твоя любов перемогла моє озлоблене серце. Ти допомогла мені повернутися до життя, і я довіку буду дякувати Богові за тебе. Яка я рада, що Він тобі вже віддячив! Адже ти тепер не кинута сирітка, ти знайшла свого доброго батька!

Палаючий вогонь приховати неможливо. Ще до ранку все село довідалося про те, що Янковські зробили для Сеніних. Єгор мовчав, як йому були наказали, але завітала в гості мірошничка, тітка Цилі, і незабаром усім усе стало відоме. Вона приїхала наглянути за своєю небогою й привезла їй великий маковий пиріг та кілька яєць. Тітка була в Сеніних напередодні від'їзду сердеги до лікарні, через те вона одразу спостерегла, як змінилася хата й у хаті. А вдячні жінки багатослівно й схвильовано розповідали про допомогу, яку їм надали.

Коли люди роблять добру справу, завжди знайдеться хтось, хто побажає наслідувати їх. Так само й це милосердя Ганнусі та Матіяса не залишилося без відгуку. Сталося майже так, як у Йова, коли той одужав: зібралися всі жінки, і жодна не прийшла з порожніми руками. Одна несла молоко, інша цукор, третя трохи маку та сухофруктів; шматки сала, ковбаси, хліб та яйця наповнили порожню комору. Один сусід, який саме перевозив сіно, наказав зняти з навантаженого вазу кілька мішків для Сеніних. А бабуся Ужерова не тільки принесла гостинець — двох голубів на суп, але й повідомила, що вони з Мартином згодилися запропонувати Сеніним узяти на якийсь час їхню пістряву корову. Вони вирішили ще трохи потримати волів і виростити молодняк, для цього й залишають молоду корову. Пістряву ж треба продати, але шкода — дуже бо гарне в неї молоко. Це було б вигідно й їм, Ужеровим, і Сеніним. Пастися корова могла б разом із їхньою худобою. Та у Сеніних є город і капустаєне поле, тож до зими корову легко можна прогодувати.

Так, події в Зоровце дуже нагадували випадок із Йовом. Бо найвища за все чиста, самовіддана любов. Вона подібна до вогню, який світить далеко, зігріває й приносить щастя.

Було 15 серпня, католицьке свято. Бабуся Симонова сиділа в своїй кімнаті й прядла цупкі коноплі для мішковини. Разом із прядивом вилися й її думки. Про що ж бабуся думала, коли залишалася сама? Думки старих людей, наче книга, в якій є й казки, й різні історії та малюнки. Такими вони були й у нашої бабусі. Адже вона жила в двох століттях і багато що пережила. За дитячих років — революцію 1848—1849 років¹⁹, потім прусську війну й уже під старість — жахливу Першу світову війну. Бабуся Симонова з дитинства служила в людей, вийшла заміж за бідняка й дуже рано овдовіла. Вона виростила четверо дітей і з дитинства любила роздуми про життя. Вона помічала багато такого, що інші не бачили. І тепер, сидячи за прядкою, вона подумки переглядала все своє минуле життя.

Їй навіть не вірилося, що вона дожила до звільнення свого народу! Колись, після школи, у свої дванадцять років, вона служила нянькою в домі пастора. Сьогодні вона пригадала стару матір того пастора, удову, яка жила в домі сина. Як вона жадала звільнення свого народу! Колись маленька Юлька чула, як ця жінка, яка часто страждала від болю,

¹⁹ Повстання в Будапешті проти пригнічення Габсбургів, у якому Словаччина зайняла протиугорську позицію.

казала синові та невістці: «Діти мої, я дуже страждаю від своєї хвороби, та якби я знала, що для нас, словаків, настануть кращі часи, я б хотіла пожити ще!» Бідолашна, як довго їй довелося б страждати! Русява голівка маленької Юльки побіліла, перш ніж виповнилися сподівання старої жінки²⁰.

Наче все було тільки вчора. Бабуся бачила перед собою обличчя дорогих їй людей, перш за все — свого першого хазяїна. Мало було таких людей, як він. Світле волосся облямовувало його високе чоло, за яким зберігалось стільки розумних думок! Маленька Юлька була в захваті від його ясних, блискучих очей. Він був не балакучий, але казав завжди серйозно і з добрими намірами. Хоча він був ще молодий, всі його поважали: численні члени його громади, уся його велика родина, пани й пані, що відвідували його дім. Багато людей збиралося в нього, аби порадитись про те, що можна зробити задля порятунку словацького народу.

І як чудово пасувала до нього його молода дружина! Лише ангели на небі можуть жити між собою краще за ту пару на землі. Ах, яка то була добра жінка! Пастор надто рано пішов із життя, а його дружині ще тридцять років довелося жити на цій стражденній землі. Вже за глибокої старості зали-

²⁰ Лише в 1918 році Словаччина отримала довгоочікувану волю.

шила вона цей світ. Саме тоді, коли вдалечині гриміли гармати й тисячі батьків і синів стікали кров'ю на полях битви. Ішла Перша світова війна.

Її очі, які й за глибокої старості не втратили свого блиску, заплющилися на вісімдесят третьому році життя. До кінця життя вона випромінювала любов. На її похороні дзвонили дзвони, а невдовзі жорстокі руки скинули їх із башти, з якої вони так довго закликали людей до молитви. Добре, що це варварство їй уже не довелося побачити. Як і голод, який незабаром прийшов, коли хліб людям відпускали по картках. Великі злидні відвідали всіх, особливо великі міста. Пані, які раніше на селянку ледве очима блимали, приїжджали на село поїздами, навіть пішки добиралися, аби за велику ціну купити трохи борошна. І коли за гроші нічого вже не можна було купити, вони віддавали останнє: дорогоцінності, одяг, білизну. Про одну таку сердегу розповідали, що вона повернулася додому без сорочки, віддавши її немилосердній селянці за буханку хліба. Селяни зрозуміли, що прийшов їхній час. Так, їхній час, коли слуги сидять на конях, а князі ходять пішки, як слуги. І вони користалися з цього, накопичували багатства й продавали свої надлишки лише за криваві гроші, бо тепер на конях сиділи вони, влада перебувала в їхніх руках.

В історії улюбленого народу було чимало брудних плям, які завдавали болю серцю бабусі. Незва-

жаючи на отриману свободу, майбутнє Словаччини не було визначеним. Проте бабуся цим не переймалася: вона віддавала цю турботу Тому, чиї шляхи хоча й були часом незрозумілими, але завжди правильними, і Хто може привести до добра через найтяжче та найболючіше.

Скільки бабуся Симонова плакала, коли її останній онук, ледве підлікувавшись у шпиталі, в третє був відправлений на фронт і потім потрапив у італійський полон! Вона вже й не сподівалася колись його побачити! Але, незважаючи на те що й на волі люди помирали від голоду, він повернувся з полону додому й привіз їй великий скарб — глибоку віру в Бога. У полоні він перебував разом із одним солдатом, старшим за нього, в якого вдома були дружина й маленькі діти. Його новий товариш ніколи не впадав у відчай, як ті полонені, які навіть збирали й їли отруйні корінці, аби померти й позбутися страждань. «Якщо мені судилося померти від голоду, нехай на те буде воля Божа; сам я собі життя вкорочувати не буду», — казав він. Полонений читав свою маленьку Біблію і коли журився, то співав духовних пісень. Він ніколи не лаявся, не вимовляв лихого слова. Завжди терплячий, він нікого не кривдив, ні з ким не сперечався, натомість робив добро, коли тільки міг. Коли він познайомився з онуком бабусі Симонової, то запросив його до себе, аби разом із ним почитати Слово Боже й помолитися. Нерідко

вони до півночі розмовляли про діла Божі, поки молодий Симонов не пізнав Сина Божого так, як знав Його цей солдат. Коли він навернувся до Ньюго, Господь простив усі його гріхи й подарував йому серед цієї великої скорботи мир і радість у серце, які потім онук приніс додому своїй бабусі. При цих спогадах із очей старої покотилися сльози, але то були сльози радості.

Якби бабусі Симоновій у той час, коли вона вдень і вночі молила Бога зберегти онукові життя й привести його додому, хтось сказав, що Бог її почує, але вона побачить смерть свого онука, вона, мабуть, заперечливо похитала б головою й подумала, що їй цього не пережити. І от вона це пережила! Самотньою вона залишилася на світі й у глибокій журбі, але такою щасливою в душі, як ніколи раніше. Смертельно хворий повернувся її онук із війни. Він був наче зрубане дерево, якому вже не судилося зеленіти. Марно вона варила йому всіляке зілля й коріння, аби вилікувати його хворий шлунок. Не було для нього ліків. Колись, потерпаючи від голоду, він мріяв про скибку хліба, але йому її не давали. А тепер, коли в нього було все: смачний домашній хліб, свіже молоко, яйця — його шлунок нічого не приймав. Життя його згасало повільно, наче світло на віттарі. Помираючий ні про що не шкодував і втішав себе й бабусю Словом Божим, лежав тихо й погладжував своїми гарячими від лихоманки рука-

ми жорсткі, мозолисті руки бабусі. Лише згадуючи про побачене й пережите на полях битви, він ставав такий сумний, що годинами не вимовляв жодного слова. Рідко він про це розповідав. Якось, глибоко зітхнувши, онук сказав:

«Війна — це щось жахливе, бабусю! У мене був товариш, вродливий парубок, кров із молоком, вісімнадцяти років, єдиний син у матері. Вночі він часто плакав від туги за рідною домівкою. Одного разу наші окопи піддали сильному гарматному обстрілу. Прямо біля нас розірвався снаряд, і до моїх ніг впала рука милого Іванка — все, що залишилося від нього... У перші дні мені здавалося, що від горя й жаху я втрачу розум. Удень і вночі я бачив цю руку, хоча ми, його товариші, й поховали її. І сьогодні ще, коли заплющую очі, бачу її перед собою. Він був такий молодий, вродливий та добрий, а вони його вбили».

Іншого разу він прокинувся від жаху.

— Чого ти боїшся, дитино моя? — заговорила з ним бабуся.

— Ой, це спалене сербське село! Старі, заламуючи руки, ходять навколо палаючих хат; напівголі дітлахи кричать від жаху. Там лежить забита молода жінка, притискуючи до себе живу дитину. Дитя зводить голівку, благально дивиться на мене... Я не можу їй допомогти, мені треба йти вперед. Та коли б я навіть і спробував допомогти, вони все одно по-

бігли б від мене, бо я їхній ворог... Ой, скорбота через усіх цих людей уб'є мене!

Звичайно, ця скорбота вбила б його, якби він не міг утішитися тим, що Спаситель Ісус Христос помер за гріхи й несправедливість цілого світу, в тому числі й за його гріхи.

Знову бабуся згадала останні дні свого онука. Ще перед його відходом до країни вічності, він тут, на землі, знайшов цілковитий спокій. Усі жахи минулого залишили його й перестали мучити, лише мир та радість сповнювали його душу. Коли серце онука зупинилося, він лежав перед нею з блаженною усмішкою на вустах. Він заснув так солодко, що ніякий лихий сон не міг його розбудити. Його поховали, і бабуся залишилася одна на землі. Помираючи, онук доручив свою бабуся Спасителеві: «Господи Ісусе, передаю її Тобі, бо залишається вона сама!» І Він її прийняв; вона вдень і вночі відчувала, що не сама, що Він і справді з нею.

Бабуся допряла прядиво, й скорботні думки залишили її. Вона вийшла у двір, де навколо неї зібралася вся її живність: курки, качки, індички, кролики — всі чекали милості з її рук. Голуби й горобці злетіли з даху, прибігли дворовий пес і чорно-білий кіт, аби зустріти свою господиню. Вони так добре розуміли одне одного, бо той, хто живе з Богом, живе у згоді і з Його творінням. Для всіх у бабусі знаходилося добре слово, привітний погляд.

Здалеку доносився вечірній дзвін дзвонів.

Розділ 11

На березі швидкого Вагу, можливо, там, де колись полюбляла сидіти Марійка, тепер сиділа Ганнуся Янковська. Вони з Дорою Ужеровою випрали білизну, яка тепер і сохла на сонці. Поблизу вже стояв великий кошик із сухими речами. Дору покликав додому пастушок, сказавши, що до Ужерових приїхали гості.

Ганнуся залишилася сама й мимоволі замислилася над тим, що відбувалося останніми тижнями. Їй здалося, що вже багато часу проминуло відтоді, як вона сиділа тут і її покликали додому, бо захворів дядько Матіяс. Як відтоді все змінилося! Не лише навколо неї, але й у неї всередині! Вона щодня дякувала Отцю Небесному, що Він повернув їй батька. Вона намагалася бути йому втіхою, і справді, тепер він уже не був таким сумним. Та що все це в порівнянні з тією радістю, яку подарувала їй його любов? Як вони досі могли жити одне без одного? Ганнуся раділа, ледве почувши кроки батька. Але вона розуміла також, що й вона — його сонечко на землі. Як він намагався розкрити їй Божу істину! Які чудові години вони проводили тепер із Словом Божим, особливо відтоді як повернулися додому Сеніни. Вона згадала, як хтось постукав до них у двері й увійшов незнайомий чоловік із привітним обличчям і запропонував їм християнські книжки. Батько

запросив його присісти, а дочка поквапилася приготувати для гостя частування. Коли вона повернулася, на столі вже лежала купка книжок, які батько придбав для неї. З тим милим чоловіком було так приємно бесідувати! Коли вона принесла Біблію, яка колись належала її матері, аби показати, як багато вона вже прочитала, гість із подивом побачив на першій сторінці напис: «Марійка Скале, придбано в книгоноші Х.». «Як до вас потрапила ця книга? — спитав він. — Дев'ятнадцять років тому я продав її одній дівчині, на яку ви дуже схожі. У той час і я був іще молодий. Війна перервала мою діяльність, і я довго не мав змоги поширювати християнську літературу. Лише два роки тому я зміг повернутися до своєї улюбленої справи».

Пан Х. залишився в Янковських на ніч і довідався про їхні долі. Досить довго новий знайомий жив у них, поки поширював книги в Зоровце та околицях, і щовечора він тлумачив їм Священне Писання. Не самі Янковські були присутні при цьому, приходили також усі Ужерови, Сеніни, Рашови та бабуся Симоннова... Потім прийшли й Милови і привели з собою сусіда Ключа. Дружина Сеніна запросила свою тітку. Люди охоче купували книги. Серед запропонованої літератури був і невеличкий пісенник з новими піснями. У книгоноші був приємний голос, він гарно співав і щовечора розучував із ними дві пісні зі збірки. Довідавшись, що Ганнуса знає ноти, він подарував їй

пісенника з нотами. Він же й сказав Матіясу, що одна людина продає фісгармонію²¹, що інструмент у гарному стані, та оскільки володар переселяється до Угорщини, він продає цю річ зовсім недорого. Книгоноша запропонував Матіясові купити фісгармонію, бо Ганнуся, за його словами, швидко навчиться на ній грати, тож вони матимуть змогу вивчити всі пісні.

Матіяс запропонував витратити на інструмент гроші, покладені в банк на ім'я Ганнусі.

— Я б охоче продав частину землі, щоб зробити тобі радість, — сказав він, — але земля сьогодні дуже дорога. Гроші втрачають свою вартість, а земля потім тобі дістанеться.

Пан Х. з цим теж був згодний, навіть порадив батькові купити ще трохи землі, бо, на його думку, це найбільш надійне вкладання капіталу. І батько справді прикупив трохи землі, але Ганнуся про це не думала. Ах, вона ні про що не дбала, бо в неї був такий мудрий татусь!

Тепер фісгармонія стояла в задній кімнаті, і Ганнуся брала уроки музики в дружини вчителя. Вона мала вражаючі успіхи в навчанні, бо завжди молилася, аби Господь допоміг їй. Як їй хотілося грати на своєму власному інструменті! От якби матінка могла її почути!

²¹ Клавішний музичний інструмент, за формою схожий на невеличке піаніно, а за звучанням — на орган.

І тепер, сидячи на березі Вагу, Ганнуся заспівала від щирого серця так дзвінко, що чути було далеко-далеко.

Потім вона пригадала, як батько дав обіцянку пану Х., що після того, як пан Х. піде від них, він буде вести збори, як це робив книгоноша. І він дотримав свого слова. Важко було сказати, хто краще тлумачив Слово Боже — пан Х. чи батько Ганнусі.

— Давно вже слід було повчити нас, Матіясє, — з докором сказав йому дядько Мартин минулої неділі. — Ти так багато знаєш про Божі істини, а й досі нічого нам не казав!

— Я не міг, Мартине, повір мені! Провина й туга каменем лежали на мені, — відповів Матіяс. — Я дякую Господові, що Він вивільнив мене від цього тягря, і тепер я разом із вами буду служити Йому.

— Ах, матінко моя! — звела Ганнуся очі до неба. — Чи відаєш ти про все це? Ах, Господи Ісусе, Ти можеш їй сказати, які ми щасливі і як нове життя, яке Ти подарував їй там, на плоті, а нам тут, починає поширюватися в Зоровце!

Думки Ганнусі перервалися, бо приїхав на своєму велосипеді Степан Ужеров.

— Це ти, Ганнусю? Сама тут? — гукнув він до неї здалеку.

— Сама, Стьопо. Дору покликали додому, у вас гості!

Він зіскочив з велосипеда, і вони потиснули одне одному руки.

— Який я радий, що зустрів тебе! У нас знову прання?

— Це не ваша білизна. Тітка Рашова хвора. Довелося б прати бабусі Симоновій, тож ми з Дорою запропонували свою допомогу. Та ми вже скінчили роботу. Ти на велосипеді скоріше будеш удома, перекажи, будь ласка, Рашовим, щоб дядечко приїхав за кошиками з білизною, вона вже майже висохла.

— Перекажу. Але я не розумію дядька Матіяса: чому він дозволяє тобі прати для чужих, — сказав хлопець, — наче Рашови не можуть найняти когось.

— Ніколи було, а я сьогодні вільна — батька нема вдома.

— Он воно що! Він, мабуть, цього б не дозволив... А чи нема в тебе води напитися?

— Води в мене нема, а є гарні сколотини. Сідай, у них і масло є, я тобі на хліб намащу.

Хлопець зручно влаштувався на м'якій травиці, відкусив свіжого хліба з маслом і почастувався сколотинами.

— Як смачно! Я навіть і не знав, що такий голодний! Добре, що ви стільки прихопили з собою!

— Та я на той випадок і захопила більше, аби когось почастувати.

— Ой, Ганнусю, ти завжди дбаєш про інших! — похитав він головою. — Мені тут так хороше, але треба додому. Ти сьогодні ще прийдеш до нас?

— Не знаю, адже у вас гості. Через те тебе, напевне, й додому покликали?

— Мене не кликали. Я отримав листа від колишнього хазяїна, він пише, що хоче разом із дружиною відвідати мене. І що це вони вигадали їхати сюди, в село? От і думаю, як наші їх зустрінуть, — пояснив парубок стурбовано.

— Якщо вам щось знадобиться, ми допоможемо.

— Я знаю. Скажу матері, а тобі спасибі, Ганнусю. Не залишайся тут довго. Я тебе давно не бачив, але мені час іти.

— Ти ще довго будеш молотити?

— У нас, дякувати Богові, ще багато зерна, і машина твоя добре працює!

Хлопець скочив на велосипеда, попрощався й поїхав додому. Але він іще раз озирнувся й мало не повернув назад. Сонце саме сідало за гору, і дівчина стояла в його променях як уособлення весни. Ніжне рожеве обличчя її з великими ясними очима було напрочуд гарне. Хлопець поїхав швидше, але відстань не віддаляла його від неї — образ її відбився в його серці. Неподалік від села він зустрів наймита Рашових і наказав йому мерщій забрати висохлу білизну.

Невдовзі він уже на своєму подвір'ї зіскочив із велосипеда, притулив його до стіни й зайшов у кухню.

— Ти прийшов, Стьопо, це добре, — зустріла його бабуся. — Переодягнися! Гості з Мартином у садку. Не з'являйся перед ними такий спітнілий!

— А чому? Вони мене не раз бачили таким. Але я охоче переодягнуся, бабуся! А що ви для них готуєте?

— Не турбуйся, синку, ми все зробимо так, що тобі за нас червоніти не доведеться.

А тим часом гості Степана сиділи в садку під старою грушею. Це був поважний пан зі своєю дружиною. Їхня зовнішність, одяг і манери підкреслювали респектабельність гостей, видно було, що вони собі ні в чому не відмовляли. Напроти них сидів Мартин Ужеров. Пан Найберт розповідав, як вони проводили час у Татрах. Усе було дорого, пиво та їжа жакливі, одне слово, не слід було туди їхати. Пані Найберт знизала плечима й пояснила, що заради єдиної дитини на все підеш, тож вони погодилися на цю поїздку на вимогу дочки. Але й самій Іді не дуже там сподобалося, і тепер вона заспокоїлася.

— Знаєте, — пояснив пан Найберт, — ми б сюди й не приїхали, якби ваш небіж не вихваляв так перед нами долину вашого Вагу, що наша Іда захотіла неодмінно її побачити. Її тут немає, тому скажу вам правду: вона трішки закохалася в вашого хлопця, тож ні на кого іншого й дивитися не хоче, хоча в неї є вибір. Ваш син обіцяв, що влаштується в місті механіком, та, як ми бачимо, обрав за краще залишитись зі своїми.

— Коли Степан повернувся додому, він сказав нам, що хотів би одружитися з вашою дочкою, — сказав Ужеров серйозно. — Ми йому не забороняли. Я лише порадив, перш ніж він на догоду своїй дружині перебереться до міста, накопичити трохи грошей. Без грошей важко починати щось! Для сільського мешканця в Степана непоганий батьківський спадок. Та коли навіть він і продасть його, важко йому буде в місті. Зараз у нього півбудинку й непоганий прибуток. Частина його дає йому необхідне для життя, а те, що він заробляє як механік, він може відкладати. Якби ваша дочка погодилася жити разом із нами, селянами, і була б не дуже вимогливою, вони могли б одружитися й деякий час пожити тут. Та їй це навряд чи сподобається.

— Отже, ви не заперечуєте проти одруження Степана на нашій дочці?

— Він повнолітній. У будь-якому разі, ми, так само, як і ви, не в великому захваті від цієї ідеї. Як механік, наш Степан буде не в змозі утримувати таку пані. Йому потрібна дружина-помічниця. Ви ж бажаєте для своєї дочки такого чоловіка, який би задовольняв усі її бажання, щоб у шлюбі їй жилося навіть краще, аніж удома, інакше ви її й не віддасте. Чи не так?

— Так, звичайно. Ви кажете дуже розумні речі. Тож порадьте, як нам бути? — попросила пані Найберт.

— Я вважаю, що ви не повинні суперечити своїй дочці. Нехай вона сама вирішує, жити їй тут, чи стати великосвітською пані в Празі.

Саме тут господаря покликали у двір, і подружжя продовжило цю важливу розмову між собою. Те, що їхній Іді не місце в цьому домі, вони зрозуміли одразу, з першого погляду. Віддати свою єдину дочку цим селякам? Ніколи! Степанові довелося б негайно перебраться до міста, та скільки б він виручив за половину цієї хижки й кілька ланів? Чекати, поки він щось накопичить? Іда за цей час перетвориться на стару дівчину.

— Ідо, і ви тут?! — вигукнув Степан Ужеров, з'являючись із іншого кінця саду й не дуже вірячи власним очам. Її поява видалася йому дивною в цьому старому садку. Іда простягнула йому руку. Хлопець враз згадав міське життя в Празі, яке прийшлося йому так до вподоби. Майже півроку проминуло відтоді, як він востаннє торкався цієї м'якої руки.

— Ну то що, пане Ужеров, хіба я вам не казала, що ми приїдемо подивитися на ваше село? — вигукнула вона знайомим йому дзвінким голосом, в якому бриніли примхливі нотки.

Степан охопив захопленим поглядом цю вражаюче вродливу міську дівчину — від коротко підстриженої голівки, яку раніше прикрашали розкішні коси, до ніжок у лакових туфельках. Помаранчева сукня ледве досягала колін; глибокий виріз,

голі руки, панчохи тілесного кольору — все схвилювало досі спокійну молоду людину. Свіжість, краса й очевидна зацікавленість дівчини приємно вразили хлопця. Йому раптом захотілося обійняти й розцілувати її. Він мимоволі відступив, наче втікаючи від самого себе.

— Ви в цій нудній місцевості розмовляти розучилися, чи що? — засміялася красуня.

— Базікою я ніколи не був, це ви знаєте, — вибачився він, розгубившись, — і, здається, вже немає потреби питати, чи сподобалося вам у нас!

— Який ви образливий! З ваших розповідей я це словацьке село уявляла собі інакше.

— Я вам ніколи не розповідав про наше село, а казав лише про красу долини Вагу. Для мене вона й сьогодні найпрекрасніша в світі, бо вона — моя батьківщина.

Дівчина була приголомшена. Таким вона його в Празі не знала.

— Ви що, навіть чеською розучилися розмовляти? — спитала вона невдоволено.

— Чому я вдома повинен розмовляти чеською? Ви ж мене розумієте. А я словак.

— Цього ви в нас ніколи не казали.

— Проте ви знали, що я словак. Хіба ні?

Іда залишила його запитання без відповіді.

— Ми не застали вас удома. Де ви, власне кажучи, були?

— Я молотив у Ф. Туди мені й переслали листа вашого батька.

— І ви ще довго маєте намір залишатися в цьому селі? — допитувалася вона.

— Ще не знаю. У будь-якому разі, поки мені не вдасться знайти роботу. Та й тікати з батьківської хати в мене причин немає. Мені тут добре. Війною та школою я був відірваний від батьківщини. У Празі мені здавалося, що не має значення, де жити. А сьогодні мені вже не так легко розлучитися з тими, хто ласкавий до мене й кого я люблю, — зізнався він відверто.

— Ви моїх рідних не знаєте, — продовжив він, побачивши її насмішкувату посмішку. — З ними треба пожити. Немає, мабуть, іншої такої бабусі, як моя, і немає такого брата! Його молода дружина дбає про мене як сестра. А мої прийомні батьки? Чимало синів хотіли б мати таких батьків... Але ходімо, бабуся кличе вечеряти.

Дора дуже постаралася красиво накрити стіл. Вона порадилася з бабусяю Симоновою, яка колись служила в панів, а бабуся Ужєрова подбала про гарну вечерю: було подано курчат з тушкованою капустою та млинці на вершковому маслі, притрушені цукром. Гостям запропонували також свіжий хліб, молоко, масло — тож їжі було вдосталь! Пану й пані Найберт їжа дуже сподобалася, але їхня дочка ледве доторкнулася до страв, покуштувала трохи, а реш-

ту залишила на тарілці. Дора не наважилася заговорити з Ідою. Дотепник Ілля навіть поглузував із Дори, яка через зніяковілість наче язика проковтнула. Мартин розповів гостям, що в нього є ще один син. Він уже склав іспити для вступу до вищої школи, але додому на канікули не приїхав, а залишився в домі одного співучня, сина багатих батьків, і готує його до повторних іспитів з різних предметів. Ілля сказав, що уявляє собі Мишка з окулярами на носі та з ціпком у руках, а потім розповів, як він одного разу через страх перед палицею вчителя виплигнув із вікна школи й побіг додому. Усі сміялися, Іда сміялася також, виблискуючи гарними білосніжними зубками, і виглядала так привабливо, що Степан не міг відірвати від неї очей. Після вечері Степан повів Іду по будинку, а потім — по селу. Вона дивилася, як худоба повертається з пасовиська, як кожна корова знаходить свій двір, а там, де ворота були зачинені, розумні тварини терпляче стояли й чекали. Панянка здивувалася, коли село враз наче ожило: замекали вівці та кози, заревли корови, зарохкали свині, почулися голоси селянок, собачий гавкіт, ляскання батогів і гелготіння гусей. Стояв такий гомін, що навіть власного голосу не було чути. Дівчина захотіла подивитися, що було там, за садом, і молоді люди пішли до криниці Янковських. Вона сіла на лавку й похвалила гарний куточок і чисту воду. Ах, який жаль, що вона так вирядилася! І навіть вона відріза-

ла свої чудові коси! Якою гарненькою вона здавалася, коли закутувалася у велику пухову хустку, і не було видно її голих ніг та рук! Зрозуміло, чому Степан обрав її. Рідних здивувало лише те, що хлопець раптом став таким несподівано серйозним, особливо коли стояв біля криниці, притулившись до дерева, й наче не чув їхньої веселої розмови.

Гостям віддали обидві кімнати. Степан та Ілля вклялися на горищі, а Дора пішла ночувати до Ганнусі, і їм було про що поговорити. Дора розповіла Ганнусі, що приїхала Степанова обраниця. Ганнуся слухала, як здивована дитина, якій розповідають про щось незнайоме, про що вона досі ще ніколи не думала. Нарешті вона спитала:

— А вона Спасителя любить?

Мовчки дивлячись поперед себе, Дора похитала головою:

— Гадаю, що ні, не схоже. Але й Степан Його ще не знає!

— Ой, якби-то він Його полюбив до приїзду цих гостей! — зітхнула Ганнуся.

— А чому ти так журишся через це?

— Не знаю, але мені здається, що так було б краще.

На тому розмова й скінчилася.

— Ганнуся, ти спиш? — спитала Дора за півгодини.

— Ні, не сплю, Доро.

— Що вона Ісуса не любить, я напевне знаю, бо якби вона Його любила, мабуть, посоромилася б отак одягатися. І якщо Степан хоче з нею побратися, має зробити це зараз. Бо коли він полюбить Господа, то вже не зможе це зробити. А тепер спати!

— Доро, скажи мені тільки, — почала Ганнуся трохи згодом, — а ти Його любиш?

— Так, Ганнусю, хоча ще не так, як ти чи дядечко Матіяс, чи бабуся Симонова. Але я Його все одно люблю й знаю, що Він простив мені гріхи мої, коли я Його про це попросила. Я також вірю, що Він живе з нами. Я з Іллею часто про це розмовляю. Ілля не сміється з мене, і я знаю, що йому дуже хочеться зробити те, про що твій батько нещодавно казав. На добраніч!

— На добраніч, Доро!

У кімнаті запала тиша. Подруги заснули.

— От, доню, ми виконали твоє бажання; довше, ніж до завтрашнього дня, ми тут залишатися не можемо. У людей робота, а ми їм заважаємо, — сказав пан Найберт.

— Тату, я спати хочу, — заперечила Іда плаксивим голосом.

— Знаєш, доню, якщо ти бажаєш стати селянкою, вийшовши заміж за селянина, мусиш відвикати від довгого спання. Поглянь на них: о четвертій годині вони вже всі на ногах!

— Ти вважаєш, що зможеш тут спати до дев'ятої ранку і свекруха буде подавати тобі каву в ліжку, як це робить твоя мати?

— Я спати хочу! Узавтра про це поговоримо, а тепер дайте мені спокій!

— Дурне дівчисько, тут живуть порядні люди, що вони про нас подумують, навіщо ми приїхали? Хлопець на тебе ледве поглядає!

— А якби він залицявся до мене, ви б тоді сказали, що він лише зазіхає на ваш будинок. Тепер усі їздять до Словаччини, то чом би й нам на неї не подивитися? Ми були в Татрах, їхали кружним шляхом через словацьке село, заїдемо ще в Тренчин і в Тренчин-Теплиць, а потім вирушимо додому. Ви кажете, що він не дивиться на мене, що все забув, але я не хочу, аби він мене забував, навпаки, хочу, щоб він став самостійним підприємцем і якомога скоріше відвідав нас у Празі. За селяка я, звичайно, не піду і в селі жити не хочу, але він повезе мене туди, куди я хочу, і, може статися, ви ще побачите, як він сам буде подавати мені каву в ліжку. Я не жебращка, і ми з цього селяка зробимо пана! А тепер дайте мені заснути!

У сусідів стало тихо, та чи всі спали в Ужерових? Один напевне не спав. Степан не пішов на горище. Даремно Дора зробила йому там таку гарну постіль!

Сріблястий місяць освітлював сад, яким він тинявся, поки, наче притягнутий магнітом, не опинився біля джерельця в соснику. Степан сів на лавку й так надовго замислився, що йому почало здаватися, що голова от-от вибухне. Одного разу, на свято Трійці, він порівнював дві картини, два образи, сьогодні він порівнював їх ізнову. Обидві дівчини були прекрасні. Але краса Іди була визивно звабливою, а краса Ганнусі, притихлої в молитві, вражала його чистотою й таємничістю. Обидві дівчини-наречені начебто навмисне обрали місце для розглядин біля криниці з джерельною водою, там, де рідна природа особливо ніжно пестила очі й душу Степана.

Степан усвідомлював, що Ганнуса дивовижно благодійно впливає на нього, вносячи в його душу світло, тиху радість і бажаний мир. Він у її присутності наче виростав у власних очах і здавався собі сильним, мудрим і потрібним людям. А чого чекала від нього Іда? Ким він був поряд із нею? Що він відчував? Степан ясно розумів, що вони з Ідою — різні люди. Він здогадувався, що вона керується лише жіночим марнославством, бажанням панувати над ним... Але, Боже праведний, яка вродлива була ця дівчина! Те почуття, яке Степан відчував до неї в Празі, особливо сильно повідомило про себе сьогодні, тут, коли Іда заклично сміялася й мило кокетувала. Почуття це з кожною годиною посилювалося й уже владно тягнуло його туди, в хату, де вона

спала в його кімнаті. Нещодавно книготорговець сказав йому: «Пожадливість потому, зачавши, народжує гріх...»²² Так, час назвати речі їхніми власними іменами: його почуття до Іди — хіть, та сама «пожадливість», і якщо її вдовольнити, вона посилиться ще більше й спалить його... Однак його так само невтримно тягло до неї! Може, вона й не спить? Може, чекає на нього? Так, скоріше за все, так воно й є! То в чому ж річ? Він постукає до неї у віконце. Іда напевне відчинить йому — і тоді станеться те, за чим вона приїхала: йому доведеться запропонувати їй руку й серце, і, може статися, він зазнає щастя кохання...

Хлопець звівся з лавки, зробив несміливий крок, відтак побіг і раптом почув знайомий голос:

— Це ти, Степане? Що ти тут робиш і куди прямуєш? Що з тобою, синку?

Степан кинувся до сусіда й сховав обличчя в нього на грудях. Він не пручався, коли Матіяс підвів його до колоди, і одразу ж, безсило опустившись поряд із ним, признався в усьому, що в останні години так хвилювало його серце.

Чому він був такий відвертий? Тому що шукав захисту. Він усвідомлював власну природну гріховність, яка, подібно до потоку лави, затоплює й спалює все навколо. Він відчував увесь тягар провини й усю глибину власного безсилля перед цією пекель-

²² Якова 1:15.

ною силою. Матіяс зрозумів, що настав час показати бідоласі Голгофу й заколотого за його гріхи Агнця й вказати йому на рятівну й очисну силу Його крові. Розпростерті на хресті руки Спасителя не залишилися порожніми — Він знайшов грішника!

Пані Найберт у своїх роздумах про марність їхнього приїзду в Зоровце виявилася правою! Ледве забринів світанок, як оселя Ужерових прокинулася. Ожило й усе село, люди та худоба приступали до своїх звичайних справ. Однак гості спокійно спали, лише Іда зустріла схід сонця в садку. Ніким не помічена, вона дійшла до криниці Янковських. Там вона хотіла привести до ладу свої думки, бо цієї ночі багато про що міркувала й дійшла сумного висновку: «Твоя матір права! Тут тобі не місце, і хоча Степан тобі подобається, він тобі не пара, бо це село повністю його змінило. Він, звичайно, ожив би знову, ти зуміла б підкорити його, та чи багато він може дати тобі в майбутньому? Як власниця будинку в Празі, ти, зі своєю красою, можеш мати наречених більше, аніж у тебе пальців на руках, навіть сьогодні в тебе багатий вибір. Із Степана нічого, крім механіка, не вийде, на більше він не здатний. І що б сказали твої подруги, якби до вас завітали в гості ці дурні селянки?» Так розум змушував думати вже вночі й продовжував промовляти тепер, коли вона прямувала до джерела. Але що це?! На лавці, обхопивши руками коліна, сидів Степан. Іда кашлянула,

щоб привернути його увагу. Він злякано здригнувся. Побачивши, як почервоніло його бліде обличчя, і вона зачервонілася.

— Ідо, ви вже прокинулися? — вклонився він.

Вона пояснила, що не могла більше спати й іще раз хотіла відвідати цей мальовничий куточок. Він поступився їй місцем на лавці, а сам сів на зруб криниці. Навколо було тихо. Вони на мить зніяковіли, і Степан раптом підвівся. Вона наслідувала його приклад і, поглянувши на нього, сказала:

— Отже, я виконала свою обіцянку й приїхала подивитися, як ви живете. Тепер ваша черга. Коли ви приїдете до Праги?

— Не знаю, Ідо, але з колишніми намірами — вже ніколи, — відповів він.

— Не розумію. З якими намірами?

— Просити у ваших батьків вашої руки і, перш за все, просити вас бути моєю дружиною. Я вдячний вам, що ви приїхали й зруйнували ці плани.

— Я? — вигукнула вона здивовано. — Що вам не сподобалося в мені? — спитала вона, напрочуд гарна в цьому раптовому спалаху гніву.

— Я порівнював вас із нами, із собою, і зрозумів, що не відповідаю вашим уявленням про справжнього чоловіка, а з мене ніколи ніщо інше не вийде. Я — словацький селянин. Моя родина — не підходяще для вас товариство, а ви їй не підходите. Стати самостійним підприємцем я ще довго не зможу, а ви

не можете жити тут. Завжди краще, коли в шлюбі сходяться рівні. Я знаю, що ваш батько хоче мати відповідного зятя, і він правий. Тому я до Праги не поїду. Але я бажаю вам щастя в житті.

— І ви одружитесь із звичайною селянкою, із кругленькою, пухкою дівчиною на кшталт вашої Дори? — вона насмішкувато скривила губи.

— Про одруження я поки не думаю, — відповів він серйозно. — Я ще молодий, і вдома про мене дбають.

Гості в Ужерових з'явилися несподівано, і перш ніж чутка про них поширилася в Зоровце, вони вже від'їхали. Люди спантеличено шукали причину такого термінового від'їзду міських гостей. Вони вирішили, що Степан у Празі, мабуть, знайшов собі наречену, та коли та приїхала, вона не сподобалася ні йому, ні його батькам.

— Так йому й треба, пихатому: не треба було пишатися! Дружину з Праги йому подайте! Наче в нас тут своїх дівчат мало! — казали люди. Та оскільки достеменно ніхто нічого не знав і довідатися від Ужерових марно було й сподіватися, поголос швидко згас.

— Бабусю, весілля не буде! — засміявся Ілля, коли гості поїхали на вокзал і їхній слід замело курявою.

— Ти напевне знаєш? — бабуся полегшено зітхнула.

— Я бачив сьогодні вранці Степана та Іду разом і по їхніх обличчях зрозумів, що згоди між ними наче й не було. І батьки дівчини помітно зраділи, що від'їжджають, вони так поспішали до Тренчинського замку, хоча дістатися до нього ой як нелегко! А як вони всім нам, у тому числі й Степанові, сердечно потискали руки на прощання!

— Усе це ти правильно зазначив, синку, — підтвердила Сусанна, — мені пані Найберт теж сказала, що молоді люди схаменулися й ладні послухати нас, старих. Та оскільки ми й раніше про це не розмовляли, будемо й надалі мовчати, щоб не вийшло зайвого розголосу. Дайте й Степанові спокій, поки він сам нам не скаже, чим справа закінчилася. Господь наш виказав милість у тому, що все так скінчилося! Побачивши, як Степан дивився на дівчину, я, визнаю, злякалася, бо вона йому зовсім не до пари. Їй потрібен не такий чоловік, як наш Степан! Він би, звичайно, опинився у неї під підборами й загинув би.

Ледве гості поїхали, як і Степан попрощався з родиною, сів на велосипеда й поспішив у власних справах. Жінки подумали, що це невдале сватання його, одначе, сильно зачепило, і готові були ще побалакати про вболівання парубка.

— Це минеться, — міркувала бабуся, — треба бути лише дуже уважними до хлопця і вдячними за

те, що він подумав і про нас, коли відпускав її без будь-яких обіцянок.

Отож жінки не теревеніли з сусідками про те, що сталося, лише Ганнусі Дора змушена була сказати правду, бо напередодні сама розповіла їй про обраницю Степана.

Розділ 12

Швидко, наче птах, летить час, уносячи з собою й приносячи різне: і радість, і горе. Ось так, пролітаючи над Зоровце, принесло воно несподівано страшну гостю, яка надовго затрималася в окрузі: іспанський грип, або іспанку, як її називали люди. Ця страшна хвороба завітала непомітно й тепер панувала, забираючи краще, що було в Зоровце, — дітей та молодь. Давно вже церковні дзвони не дзвонили так часто, як тепер. Якщо хвороба накидалася на старшу за віком людину, то трясла її та тіпала, як кішка впійману мишу, й відпускала ледве живу.

Школу довелося зачинити, і тепер учителеві доводилося щодня ходити на кладовище, де ховали його учнів. Приходячи додому, він із задоволенням зустрічав там Ганнусю, якій його дружина Ольга давала уроки з музики. З такою ученицею заняття були на радість! Дівчина й справді виявилася дуже музичною й схоплювала все не тільки своїм ясним

розумом, але перш за все — душею, закоханою в музику. Її маленькі тендітні ручки наче були створені для клавіатури. Засвоївши ноти й аплікатуру, вона швидко навчилася грати перші прості пісні. Хоча ноти з її пісенника були не з легких, учительці вони подобалися. Ольга грала ці пісні з почуттям, тож Ганнуся невдовзі почала грати їх, хоча вони для неї були дещо заважкі. Учитель з дружиною вже кілька разів проводжали Ганнусю додому й грали на її фісгармонії. Вони хвалили вдале придбання Янковського, бо останнім часом такий інструмент був рідкістю. Коли відвідали Янковських удруге, вчитель почав умовляти Янковського послати Ганнусю на вчительський семінар, запевняючи, що з неї може вийти гарна вчителька. Ганнуся підійшла до батька й, охопивши руками його шию, сказала: «Татусю залиште мене вдома! Я не хочу йти звідси! Нас і так Господь звів дуже пізно, навіщо нам розлучатися?» Це було так зворушливо, що подружжя попросили дівчину розповісти їм історію її матері. Вислухавши, вони вжахнулися своєю пораді. Вирядити Ганнусю вчитися означало позбавити батька дитини, яку він втратив за таких трагічних обставин і після стількох років знову знайшов. Вони сказали собі: «Якби Ганнуся на роки розлучилася з батьком, а потім отримала роботу десь далеко від нього, вона не змогла б виконати бажання своєї помираючої матері — бути йому втіхою».

Тепер, коли лютувала іспанка, Ганнуса мало часу проводила вдома. Вона ходила по хатах і допомагала доглядати хворих. Невдовзі лікар без неї вже не міг обійтися. Нерідко вона своїм тихим, чудовим співом знімала біль, викликаний лихоманкою, відганяла страх і пом'якшувала горе матерів, які впадали у відчай. Помираючі хворіли недовго, а в тих, хто виживав, хвороба вражала внутрішні органи. Дружина вчителя дивувалася з Янковського, який дозволяв своїй улюбленці наражатися на таку небезпеку. Незважаючи на свій розум, він не був обізнаний в медицині, покладався на долю й не мав правильного уявлення про цю хворобу, втім, як і інші селяни, які казали на застереження лікарів: «Яке зараження?! А звідки взявся перший хворий?!» Лікар нерідко приходив до школи й ділився власними побоюваннями з учителем.

Був похмурий суботній день. Ганнуса закрила свій нотний зошит, збираючись іти, коли ввійшов учитель.

— Подумати тільки, — вигукнув він з порогу, — куди ця хвороба проникла!

— А куди? — перепитала дружина, йдучи йому назустріч.

— У дім пастора! Ми стояли біля могили, пан пастор промовляв благословення та раптом як похитнеться, і впав би, якби я його не підхопив. Він

сказав, що в нього цілий день дуже боліла голова. Я провів його додому. Дорогою я послав по лікаря, якого, на щастя, застали ще вдома. Він прийшов і встановив, що це сильний грип.

— Невже?! — сплеснула руками вчительва дружина. — Мати пастора теж злягла, але в неї сильний ревматизм. Хто за ними буде доглядати?

— А от іде лікар, зараз довідаємося, як він там! І справді, увійшов лікар.

— А, Ганнусю, ви тут! — зраділо вигукнув він, побачивши її. — Допоможіть мені! Будинок пастора перетворився на лікарню. Духовний отець переоцінив власні сили. Він хотів подолати хворобу, бо його матір злягла, і сам із наймичкою доглядав її, хоча йому вже два дні тому треба було лягти в ліжку. А тепер його прихопило по-справжньому! Стара плаче в одній кімнаті, а він стогне в іншій. Відправили телеграму сестрі пастора, може, вона взавтра буде тут. Але як бути вночі?

— Ви гадаєте, пане лікар, що я зможу бути доглядальницею? — спитала дівчина стурбовано.

— Звичайно! Тільки б ви погодилися! Треба постійно класти компреси на голову й шию. Хоча там у них є церковний служитель, та що він може? Бідолашний Мадера краще б упорався з обов'язками могильника, — сумно посміхнувся лікар.

— Піду додому, пане лікар, переодягнуся й одразу ж прийду.

— Дякую, Ганнусю, але краще я теж піду з вами, попрошу вашого батька, аби він дозволив вам залишитися на ніч, до ранку, поки не приспіє допомога. Випадок дуже серйозний.

Добре, що Ганнуся з лікарем застали Янковського вдома. Поки Ганнуся перевдягалась у своїй кімнаті, лікар розповів її батькові про мету свого приходу. Янковський стояв перед ним із схрещеними на грудях руками; обличчя в нього було спокійне, як завжди, але його очі, зі слідами смутку, який не витруїло теперішнє щастя, виказували глибину його пекучого болю й душевної боротьби. Коли Ганнуся, приготувавшись, вийшла, його схрещені руки затремтіли, наче він хотів обхопити ними дочку й крикнути: «Не забирайте її в мене! Я не можу ризикувати нею!» Лікар це помітив, зрозумів, але промовчав. Ганнуся, порушивши мовчання, звернулася до батька:

— Ви мене відпускаєте, тату?

Руки Матіяса простерлися до неї, і вона кинулася в його обійми.

— Іди, дитино моя, світи тим, хто потребує твого світла, і даруй їм щастя, як наказав Христос. Він Сам нехай збереже тебе!

Лікар зрозумів, що Янковський не той чудний відлюдник, селянин-фаталіст, як про нього казали. Він чудово усвідомлював те, що робив, і ясно розумів, що ризикує всім своїм щастям. Та оскільки

Христос та Його любов були для нього понад усе, він не боявся земної смерті. З глибокою повагою лікар подав йому руку на прощання.

— Послухайте, Ганнусю, — сказав він, коли вони вже майже прийшли, — ви лише до ночі залишитесь в домі пастора; я ще когось знайду.

— Але навіщо, пане лікар?

— Ви не помітили, як важко було вашому батькові відпустити вас?

— Помітила, пане лікар! — її сріблястий голос затремтів. — Але Господь Ісус Христос зміцнив його, і він відпустив мене!

Трохи згодом дівчина вже схилилася над матір'ю пастора, допомагаючи наймичці перевернути її на інший бік. Їй вдалося знайти для хворої таке положення, що біль у неї в грудях ущух і їй стало легше дихати.

— І звідки ти така взялася? — спитала вона здивовано. — У тебе й справді руки цілителя, як і сказав лікар.

— Пан лікар привів мене, щоб я доглядала вас і пана пастора, поки прийде допомога.

— Ти прийшла його доглядати? Тоді йди, дитино моя, й допоможи моему нещасному синові!

Але Ганнуся не одразу змогла піти. Їй іще довелося вислухати зворушливу розповідь матері про хворобу сина. Узявши з дівчини обіцянку одразу ж сповістити її про самопочуття сина, мати на-

решті її відпустила. І от «доглядальниця» вже біля ліжка хворого. З досвіду вона одразу зрозуміла, що тут буде жорстока боротьба між життям і смертю. Пастор Моргач був молодий і мав зухвалість помірятися силою з хворобою, яка була лютим ворогом молодості. Хвороба накинулася на бідолашного з усією своєю силою. На дівчину дивилася пара темних очей. Раніше бліді щоки стали червоними; уста горіли від температури; судомно стиснуті руки неспокійно сіпалися. Лікар зняв компрес, дівчина принесла інший і поклала його хворому на лоба. Він відчув полегшення, і його очі заплющилися. Лікар тихо покликав Ганнусю, і вона вийшла за ним до сусідньої кімнати, двері якої він обережно зачинив.

«Він у тяжкому стані, Ганнусю, я не піду від нього. Мені доведеться лягти тут, на канапі, тому що я вже дві ночі не спав. Якщо буду потрібний, накажіть розбудити мене, і краще зробіть це самі, щоб служитель через необережність не зчинив гамір. Компреси міняйте якомога частіше, ліки дайте хворому о дев'ятій годині. Тепер лише восьма. Якщо він засне, підіть і посидьте трохи з його матір'ю. Добре було б сердешній трохи поспати!»

Це була жахлива ніч. Мінялася погода. На дворі вив і гуркотів вітер. У селі гавкали собаки. Дощ стукав у вікна. Хворий стогнав уві сні. У маренні він говорив про пожежу, про великих собак або почи-

нав голосно сміятися. Кілька разів він зривав компрес і з силою кидав його на підлогу, після чого обіруч тріпав своє волосся. Та від дотику маленької прохолодної долоні Ганнусі він одразу заспокоювався. Ганнуся знала, що він приймає її за свою матір. Він докоряв їй, що вона не допомагає йому, тоді як він згорає, божеволіє від жару. Коли він від свіжого компресу та прийому ліків заснув, дівчина двічі ходила до матері пастора. Першого разу вона порадувала стару жінку повідомленням про те, що пан лікар відпочиває в сусідній кімнаті, а пан пастор спить. Заглянувши до неї вдруге, Ганнуся побачила, що хвора спить. Однак опівночі пастор раптом почав проповідувати, і говорив він, не перестаючи, більш як чверть години. Очі в нього сяяли все яскравіше, він махав руками — і дівчині зробилося страшно. Навколо всі спали. Служитель спав так міцно, що вона, перш ніж він прокинувся, могла б збігати по лікаря. Але вона не наважувалась залишити хворого: а що як він упаде з ліжка? Дівчина знала пана Моргача тільки як пастора, чула його, лише коли він проповідував з кафедри, і більше ніде з ним не зустрічалася й не розмовляла. Та оскільки страх не залишав її, попри те, що вона весь час молилася, дівчина вирішила заспівати. Може, прокинеться Мадера чи лікар підійде? І тієї страшної ночі в будинку пастора залунала пісня. Ганнуся співала про Господа й молила Його.

Буря на дворі вщухла, і хворий, заспокоївшись, прошепотів: «Як гарно це було! Заспівай-но ще раз!» І дівчина повторила свою пісню.

Лікар, схилившись над хворим, сказав: «Ваша пісня врятувала його, Ганнусю, криза минула».

Розділ 13

Гарна зима, коли свіжий сніг укриває ліси та лани, іній виграє на гілках дерев і місячне сяйво сріблить землю! Такої світлої зимової ночі самотній мандрівник крокував засніженим селом, і освітлені вікна хат замріяно дивилися на нього й наче кликали в тепло й затишок. Степан Ужеров повертався додому після тривалої відсутності. Бадьоро крокуючи, вдихаючи свіже повітря, він почувався незвичайно щасливим від того, що став новою людиною! Кілька тижнів тому Степан залишив батьківську оселю грішником, спасеним і примиреним із Богом. Бог зупинив його буквально на краю прірви! Тепер він повертався додому як син, якому Ісус Христос відкрив Отця, і цей Отець подарував йому Духа Свого й нове, вічне життя.

Лише два тижні відпрацював він у К., як йому стало відомо, що пан Х. у сусідньому селі розповсюджує Слово Боже. Степан пішов до книготорговця і запросив його оселитися в нього, оскільки в К. мав кімнату, яку знімав. Адже сказано в Пи-

санні: «Не забувайте любові до приходнів, бо деякі нею, навіть не відаючи, гостинно були прийняли ангелів»²³.

У серці молодого людини був підготований ґрунт для Доброї Звістки. Христос, Який стукав у його серце, відкрився йому, і він відчинив Йому. За ті два тижні, коли він кожний вечір проводив у спілкуванні з досвідченим, вірним християнином, який щиро вірив у те, про що сповіщав, був покладений міцний підмурівок будівлі, яку Дух Святий будував у серці Степана. Тож тепер розлучення з добрим другом йому вже не могло зашкодити. Парубок у духовному сенсі не залишався самотнім. У нього було Слово Боже та настанови з читання; і він читав Біблію, просив, щоб Господь просвітив його, вірив Богові й був Йому слухняний.

Поспішаючи тепер додому, він у душі знову й знову переживав останні події, що відбулися в батьківському домі. Адже знову була ніч, така сама, як та, яку він провів у важких роздумах. Він уже не вважав, що почуття, яке він пережив біля криниці, найшло на нього, як злий дух! За тижні, що проминули, він зрозумів, що з ним завжди було так, особливо на військовій службі, де зло, збуджене в ньому поведінкою товаришів, час від часу спливало на поверхню. Він не хотів бути покидьком, він не був ані п'яни-

²³ Євреїв 13:2.

цею, ані картярем; у нього було честолюбне бажання стати чимось кращим, аніж він, Степан, був насправді, через те він ніколи не зв'язувався з жінками. Іда була першою, хто заволодів його увагою, але і з нею він не вступав у близькі стосунки, тому що хотів одружитися з гарною, цнотливою дівчиною! Нерідко йому доводилося боротися з собою, коли вони з Ідою бували наодинці, оскільки поряд із нею в ньому завжди прокидалося те почуття, яке він відчував там, біля криниці, і яке сьогодні вважав брудним. Хоча він іще не вмів глибоко аналізувати свої почуття, цього й багато чого іншого в собі ще не розумів, але Бог вже багато разів застерігав його й беріг від гріха.

Усі його нечисті бажання та похоть досягли найвищої точки в той момент, коли празька красуня приїхала до нього в село.

Степан мимоволі зупинився й майже перелякано озирнувся навколо; але потім очі його засвітилися, і в душі пролунало: «Коли ваші гріхи будуть як кармазин, — стануть білі, мов сніг»²⁴. «Він омив мене кров'ю Своєю, мене очищено!» — радісно подумав він.

Мимохідь думки хлопця пішли далі, і перед ним виник ясний образ: Ганнуся! Він поспішав, аби скоріше розповісти їй про все, що з ним сталося. Вона його зрозуміє!

²⁴ Ісаї 1:18.

Удалечині вже було видно башту церкви в Зоровце. Село спало, в жодному віконці не було світла. Ніхто його не чекав! «Коли б та страшна хвороба все ще лютувала, — подумав він, — світло палало б у будинках хворих. Але, дякувати Богові, вона минулася, і з рідних ніхто не постраждав, якщо не вважати Іллі, який хворів дні два чи три, та Рашова, що тиждень пролежав у ліжку».

А от і будинок пастора! Де він тепер і що з ним? Його іспанка потріпала як слід, тож йому довелося від'їхати до Далмації на лікування! Добре, що в нього там рідні. Може, його легені не постраждають, і він там, на півдні, зовсім одужає. Дякувати Богові, що він не помер, бо хоча він і був пастором, але жив не з Богом, а так, як я. Він іще молодий, і якщо Син Божий його відшукає, як тоді радісно буде ходити до нього в церкву! Скільки Господь міг би через нього зробити! Поки що він лише служитель церкви, а стане слугою Ісуса Христа. Степан зупинився й помолився за молодого пастора. Тільки-но він хотів прискорити крок, як перед ним зупинився автомобіль; за кермом був Едуард Соланський, його колишній шкільний товариш.

— Це ти, Едику?

— Так, Стьопо. А ти звідки йдеш?

Вони потисли один одному руки.

— Я повертаюся з роботи.

— Хіба ти досі молотив?!

— Ми ще ліс рубали, а оце тепер закінчили. Машину взавтра привезуть; я не захотів чекати.

— Ну звичайно, адже ти наречений! Коли на весілля запросиш? Не прикидайся! Гадаєш, ніхто в Зоровце не знає, що твоя красуня Іда була в тебе в гостях? Я їх зустрів, коли вони їхали на вокзал. Тож коли буде весілля?

— У нас з Ідою — ніколи, — відповів Степан серйозно. — Вона приїхала, щоб подивитися, як я живу. Та оскільки умови мого життя не підійшли ні їй, ні її батькам, не було навіть заручин.

— І ти про це кажеш так спокійно? Втратити таку наречену! Навіщо ти дозволив їй сюди приїжджати? Улаштувався б у якомусь містечку або, ще краще, одразу в Празі й заручився б із нею! Її старі вже якось та влаштували б тебе. А ти дозволив їй приїхати до нашого села! Твоїм батькам і всій твоїй родині — честь і пошана, але ж вони лише звичайні словацькі селяни. Якби вони були чеськими чи моравськими землевласниками!.. А так звичайні собі селюки!

— Нам вистачить того, що в нас є, — заперечив Степан. — Ти їдь собі, Едику, а я піду пішки. Щасливої дороги!

— Отакої! Я їду через Зоровце, а ти підеш пішки? Сідай, поїдемо разом!

— Та тут уже близько. Проте, щоб тебе не ображати, поїду. Це ти панів відвозив на вокзал?

— Я був на вокзалі, та дарма, нікого я не віз. Послухай, Стьопо, — почав Едик, коли вони поїхали, — мені здається, ти навіть не жалкуєш, що нічого в тебе з цією нареченою не вийшло. Чи, може, ти лише удаєш, що не жалкуєш?

— Подумай, Едику, вона дісталася б мені лише в тому випадку, якби її батьки влаштували мене на службу та якби я ніколи не привозив її в Зоровце. Через дружину мені довелося б назавжди розлучитися з родиною. До того ж із мене, як би я не намагався, все одно нічого, окрім звичайного собі механіка, не вийшло б. Можливо, я став би залізничником, але ж цього для Іди замало. Мене ж ніколи не задовольнило б бути лише чоловіком своєї дружини й жити на її кошт! Тож ми з миром і розійшлися. Нехай вона вийде за іншого, який їй більше підходить, а я залишуся вільний!

— Та невже ти хочеш жити в цьому закутку, бути звичайним селянином?

— Авжеж! У мене є власний будинок, поле й ремесло в руках. Я лише тепер зрозумів, як це добре — залишитися зі своїми. І оскільки я поки що одружуватися не збираюся, мені не потрібні гроші, щоб розпочати нове життя, і я можу сплатити за молотарку. Отримане за молотьбу зерно я віддам у наше родинне господарство, куплю собі одяг та взуття й житиму без турбот.

— Який ти раптом розумний став! Шкода, що ми вже під'їжджаємо.

— Заходь до мене, Едику, адже ти часто сам проїжджаєш повз нашу хату. Сподіваюсь, тобі в нас сподобається.

— Дякую, я в завтра ж заїду по дорозі на вокзал.

Машина зупинилася. Друзі потисли один одному руки, і за хвилину Степан постукав у вікно. Зустрінутий радісним гавкотом свого старого друга, він увійшов до теплої кімнати брата.

— Я так і знала! — заплескала в долоні Дора.

— Вона на тебе й справді чекала, навіть ліжко твоє провітрила й кімнату натопила! — підтвердив Ілля зраділо.

— Дякую тобі, Доро, я піду ляжу спати, не будить нікого!

— А вечеряти? Голодним не можна вкладатися спати.

— Я не голодний, трохи перехопив дорогою. Хочу відпочити.

Степан уже давно спав, а молоде подружжя ще довго розмовляло про нього. Вони не могли заснути, радіючи, що він повернувся додому здоровий і в доброму гуморі.

— Він і не тужить за міською красунею, — полегшено зітхнула Дора.

— І він залишиться з нами, — додав Ілля.

Наступного дня раділа вся родина; і сусіди разом із ними, коли довідалися, що Степан Ужеров повернувся додому.

Відомо, що села утворювалися з родин і, власне, з родин і складаються. Якщо чужий приходить у село, то він або змішується з громадою, або відходить від усіх і замість імені отримує прізвисько. Краще за все це можна було спостерегти на прикладі пастора. Звертання «панотче» і «паніматко», які ще донедавна існували на селі, зникли. Залишилося тільки «пан пастор». Навіть прізвище пастора не кожний знав. Та й потреби не було його знати, бо в селі зазвичай лише один пастор. Тільки там, де існують католицькі та євангелицькі церкви, їх двоє. Обидва вони стоять наче над усіма іншими мешканцями села — і в буденному житті, і в церкві, де проповідник стоїть за кафедрою, а люди сидять нижче. Цій «піднесеній» людині, аби злитися з громадою, необхідно осягнути велике мистецтво любові. А таке трапляється дуже рідко! Хоча пастор впродовж року бачить у своїй канцелярії майже всіх членів громади, знає їх на ім'я і йому багато що відомо про них: їхні радощі й печалі, майновий стан, про який він може довідатися з церковного податку; він знає, хто з них користується вибор-

чим правом; хто п'яниця чи гультай, — але посправжньому своїх прихожан він усе одно не знає. Бо він не бачить їхнього життя поза церквою: вдома, в побуті, не знає, що в них болить, що їх пригнічує, чого вони бажають, про що мріють. Цілком спокійно в неділю він називає своїх слухачів «християнською церквою», не замислюючись, чи має хоча б один із них право бути її членом. Або, припустимо, пастор у надгробній промові говорить про померлого як про відданого чоловіка, доброго батька, а насправді померла людина, яка знущала з своєї дружини та дітей і ніяк про них не дбала. Він змальовує журбу вдовиці, а вона тільки тепер, після смерті свого мучителя, зітхнула з полегшенням. Або він каже про те, як самовіддано діти доглядають своїх старих батьків, хоча насправді їм байдуже, і забуті старі помирають від голоду. Іноді серед служителів церкви з'являється молодий ідеаліст з великими планами щодо покращання життя людей. Та оскільки в вищій школі його не вчили, з якого кінця слід починати, а повсякденна робота в церкві відбирає в нього весь час, ці високі ідеали поступово згасають, мрії бліднуть, і людина продовжує діяти вже автоматично. Тож не дивно, що такий ідеаліст відчуває нещасливим, не задоволеним результатами своєї праці й розуміє, що в духовному плані він нікому не в змозі допомогти.

Такі думки крутилися в голові молодого пастора Моргача, коли він чудової зимової ночі в найкращому гуморі повертався додому і, збуджений подорожжю, не міг заснути. «Кому я, власне, тут потрібний? — міркував він. — Коли мені довелося поїхати після хвороби, яку я підхопив, виконуючи свій обов'язок, це нікого не зачепило, і коли я вчора повернувся, мене, окрім посадових осіб — інспектора, вчителя та завідуючого церковним майном — ніхто не зустрів. Я їм чужий, так само, як і вони мені, хоча й працюю тут уже досить довго і обрали вони мене самі, одностайно. Та й за моїм попередником вони не дуже побивалися, незважаючи на те що він десять років прожив із ними і служив їм. А може, мені варто ближче познайомитися з ними? Тепер зима, у мене більше вільного часу, спробую навідуватися до них додому. Почну з того цікавого самітника — Матіяса Янковського. Треба ж мені подякувати йому за те, що він дозволив своїй дочці прийти до нас, коли мені було так зле. І їй подякувати за те, що вона тієї жахливої ночі доглядала мене та мою матір. І пісні тієї вона повинна мене навчити, тієї, яку співала тоді. Лікар розповідав, як Янковський прийняв Сеніних і допоміг їм. А я, при всіх моїх добрих намірах, ще нічого не встиг зробити для людей. Учні перевершили свого вчителя. Треба, нарешті, і мені взятися за справу!»

З цими благими намірами молодий пастор не-
вдовзі заснув.

Вранці Дора перш за все розповіла Степанові про те, що вони по вечорах почали збиратися в бабусі Симонової прясти прядиво. Ганнуса щовечора приходять з новою піснею, розучує її з ними або читає книжки. І, за словами Дори, вечір завжди так швидко минає.

— А у вас там самі лише жінки збираються?

— Ні! — заперечила Дора. — Наші чоловіки там плетуть килимки з соломи. Ілля вже багато сплів. Рашов і батько займаються різьбою по дереву, а дядечко Звара їм допомагає. Ти прийдеш?

— Звичайно, але що я там буду робити? Адже я нічого не вмію.

— Зміниш Ганнусю, будеш нам читати. Вона й так скаржиться, що не встигає прясти.

— А вона вміє прясти?

— Ганнуса? А чого вона не вміє?! Матінка Скале навчила її з веретенем, і з прядкою поратися, і пряде вона так тонко й рівно, що мені соромно перед нею за свою роботу. Недарма вона каже, що з нею Господь і що Він їй у всьому допомагає. Але ж Він і нам допомагає!

— І тобі, Доро? Ти Його вже прийняла в своє серце?

— Так, дякувати Богові! Та й ти, Степане, чи не так?

— І я також. Який я радий, що ми так добре розуміємо одне одного! А Ілля?

— Він Його ще шукає. Прошу тебе, поговори з ним, бо я відчуваю, що він лише заради мене це робить, із любові до мене, знає, як палко я цього бажаю. Але ж важливо, щоб він сам прийняв правильне рішення.

Степан пообіцяв їй виконати її прохання й пішов до сусідів. Він хотів привітатися з дядьком Рашовим та бабусею Симоною. Вони йому були щиро раді. До Янковських він зазирнув в останню чергу й пробув у них довше. Хазяїна не було вдома. Ганнуся мотала прядиво. Він почав їй допомагати, і вони розговорилися. Степан не даремно радів: дівчина розуміла його з півслова. Вона поділила з ним його радість і розповіла про себе, про те, як вона навчилася вірити і як Господь почув її молитви. Та який же він був вражений, коли Ганнуся повела його до задньої кімнати, щоб пограти йому на своєму чудовому інструменті! Її гра здалася йому дивовижною!

— Пан учитель сказав, що до весни я все зможу грати по нотах, бо в мене талант і гарний слух. Це все від Господа, тому що, йдучи на урок, завжди прошу Його про допомогу й благословення.

Відтак вона показала йому книгу, яку читала вечорами в бабусі Симонової. Дуже зраділа, дові-

давшись, що він згоден почитати замість неї, щоб вона могла прясти. Між тим повернувся батько, і Ганнуса поквапилася до кухні. Матіяс зі Степаном поговорили ще трохи і потім разом пішли до Ужерових. Там Степан розповів, яким благодатним для нього виявилось спілкування зі справжнім християнином, книготорговцем паном Х. Раптом він згадав про старого товариша, Едуарда Соланського, який обіцяв навідатись після обіду. Степан попросив бабусю приберегти трохи печива, яке вона саме напекла, і зварити каву. Йому хотілося влаштувати справжнє родинне свято, запросивши Янковського з Ганнусею. Цією невеличкою учтою він хотів відзначити своє рішення назавжди залишитися тут, удома, щоб жити разом із ними та для них, але найперше — для Господа.

Усе вийшло за його бажанням. Його друг Соланський справді прийшов і з заздрістю в голосі зазначив, що такий будинок, таких рідних і сусідів і справді не варто залишати заради жінки. У Степана, щоправда, була лише одна кімната, але чиста, тепла, затишна, а головне, вона належала йому. Розмова з сусідами була жвавою й дуже цікавою. Ужеров і Янковський багато що бачили, і їм було про що розповісти. Жінки теж підключалися до чоловічої розмови. Дора була виключно симпатичною жінкою, але Ганнуса видалася Соланському зачарованою принцесою з казки. Коли гість довідався, що

вона майстриня виконувати тірольські пісні, він попросив її заспівати. Жінки заспівали, і потім, коли він повертався назад, їхні пісні ще довго лунали йому. Та найбільше запала йому до пам'яті одна обставина. Після кави Ужеров узяв Біблію й подав її своєму сусідові Матіясу, щоб той прочитав. Як він читав та тлумачив Священне Писання! Так, як, мабуть, робили це «богемські брати» на його батьківщині! І молилися так, як, мабуть, колись молились і вони. А наостанку вони разом заспівали гарної духовної пісні. Чисті, дзвінкі жіночі голоси й низькі чоловічі злилися в чудовий хор. Третій куплет новачок Едик Соланський уже співав разом із ними. Потім усі провели його до машини й довго махали йому навздогін, аж поки автомобіль не зник за поворотом.

Серце Степана сповнилося відчуттям родинного щастя й духовного споріднення. Такого він іще ніколи не відчував! Довго потім він іще згадував цей чудовий вечір.

Розділ 14

Пастор Моргач почав свої відвідини. Спочатку він завітав до інспектора, потім побував у старости, у могильників... Люди дивувалися. Адже пани священники зазвичай приходили тільки по запрошенню на весілля та інші родинні

події — без запрошення ніхто з них не з'являвся. Що надумав цей їхній новий священик? Деякі жінки скаржилися, що його візит захопив їх зненацька: у них, як на лихо, не було прибрано в хаті. Хоча б по черзі заходив, аби можна було підготуватися; але він «переплигував» хати, немов вогонь при пожежі. Пастор казав, що хоче ближче познайомитися з членами своєї громади, але це втомлювало обидві сторони. Йому всюди доводилося розповідати про своє здоров'я, про те, як він побував у Далмації, і вислуховувати довгі історії про померлих від іспанки. Коли він казав родичам померлих кілька втішних слів із Писання, вони йому відповідали, що Бог, кого любить, на тих і насилає страждання. У нього склалося враження, що члени його громади благочестиві, гарні християни, яким він, власне, нічого не може дати. Інколи розмова торкалася й політики, але лише зверхньо, оскільки пастор виріс в Угорщині й навчався в угорських школах і політичні проблеми Словаччини були йому байдужі. Останнім часом він почав дещо усвідомлювати, але в нові умови йому ще потрібно було вжитися. Тож відвідини пастора нікого особливо й не ошчасливили.

Нарешті підійшла черга й наших сусідів. Рашов був радий, що пан пастор застав його вдома, і заходився розпитувати його про Америку. Подружжя Рашових любило про це побалакати. Вони по-

казали пастору свій дім і повели його до бабусі Симонової.

«Дивно, — подумав пастор, — ця літня жінка говорить так мудро й так гарно, з нею приємно спілкуватися!»

Рашов пригадав, що бабуся Симонова прийшла до них після того, як поховала свого онука, якого сама й виховала. Коли пастор познайомився з нею ближче, вона розповіла йому про блаженну смерть свого онука, особливо — про велике щастя, яке він їй подарував. Після цих відвідин молодий служитель церкви повернувся додому дуже задумливий. Він не міг забути слів старої жінки про свідцтво її померлого онука.

Після Рашових він відвідав Сеніних. Вони зустрілися на вулиці, і швець увічливо запросив пастора до хати. Пастор був трохи здивований ладом і мирним сімейним життям в домі людини, про яку чув стільки поганого. У розмові він навмисне нагадав про хворобу молодої жінки, і, на його подив, Сенін розповів йому про все з граничною відвертістю. Він нічого не приховав, нічого не пом'якшив, але охочіше за все говорив про милість Божу, про любов людей.

— Пане пасторе, — сказав він, довідавшись, що пастор непитущий за переконанням, — якщо ви знаєте, яке це лихо, яке зло, дуже прошу вас, поговоріть про це з кафедри й на заняттях перед

конфірмацією. Покажіть на моєму прикладі, який то є п'яниця, поясніть, що він — поганий син, жорстокий чоловік, ганьба для громади й для церкви, розкажіть, яким згубним є пияцтво для людського суспільства.

Ідучи від них, пастор змушений був визнати, що проблему пияцтва він іще не розглядав так глибоко, не уявляв собі, яка страшна та прірва, до якої падає п'яниця.

До Ужерових він прийшов, коли родина збиралася до столу. Шановного гостя запросили до кімнати, і невдовзі бабуся принесла вечерю. Пастор іще нічого не їв, бо навмисне намагався не потрапити в якусь хату в обідню годину. Але тут довелося йому зробити виключення, та й хто б міг устояти перед привітним запрошенням бабусі Ужерової та перед німим проханням в очах Дори? Розмова з Мартином Ужеровим, потім зі Степаном виявилася насправді цікавою. З першим він розмовляв про Росію, з останнім — про льотну школу. Слухаючи їх, пастор зазначив про себе, що звичайні селяни багато читають і прочитане залишається в їхній пам'яті, немов у скарбниці. «Подумати тільки, що може вийти зі словака, коли він на тривалий час вибирається зі свого села», — подумав пастор під час розмови.

Нарешті він прийшов туди, куди йому так хотілося потрапити, — до Янковського. Він провів у ньо-

го майже цілий вечір. Пастор багато чув про цю дивну людину, відлюдника, як його багато хто називав у Зоровце. І бачив він його вже не вперше, але тільки сьогодні, сидячи разом із ним за столом, він зміг роздивитися його спокійне обличчя з високим чолом, стиснутими вустами й мудрими, сумними очима. Ганнусю він не застав, вона була на уроці музики. Від Ужерових пастор довідався, що Янковський теж побував у російському полоні, і йому захотілося почути, що він думає про цей народ. Тож він заговорив про теперішні зміни в Росії. Про це йому докладно розповідали двоє російських біженців, з якими пастор зустрівся в Далмації.

— Знаєте, пане пастор, — сказав Янковський серйозно, — якщо виходити з того, як там ідуть справи, може здатися, що цей народ чекає економічна й моральна загибель; але він не загине, тому що Сам вічний Творець і Будівничий зводить там Свою будівлю на вічному підґрунті.

І відтак він із натхненням почав розгортати картину духовного пробудження людей, які пристали до Євангелія. Матіяс говорив зважено й спокійно, він змальовував гарячу любов до Христа, готовність людей пожертвувати собою задля розповсюдження Євангелія. Це була не ексцентрична промова релігійного фанатика, а, скоріше, повідомлення неупередженого свідка.

— А яку позицію зайняли ви у ставленні до цих зборів і до всього цього руху? — спитав його пастор насторожено.

— Позицію брата до братів, — посміхнувся Янковський. — У Росію я прийшов найнещаснішою людиною, а вони повели мене до Христа, і Христос мене прийняв, очистив і врятував.

Легка тінь затьмарила обличчя молодого служителя церкви. Але раптом двері відчинилися, і на порозі з'явилася молода, ясна, наче весняний ранок, дівчина. Вона несла перед собою запалену лампу, яка освітлювала її обличчя.

— Доброго вечора, — сказала дівчина.

Ах, це був той самий сріблястий голос, що співав йому чудову пісню, яка, за словами лікаря, врятувала йому життя! Як ця дівчина потрапила до цієї селянської хати, така ніжна та мила? Він мимоволі підвівся й уклонився. Вона, трохи почервонівши, поставила лампу на стіл і привітала гостя в своєму домі. Пастор поквапився пояснити, чому прийшов: йому хотілося подякувати батькові та дочці за їхню милосердну допомогу. Водночас він попросив дівчину заспівати тієї чудової пісні, яка врятувала йому життя й якої він не міг пригадати. Можливо, він не просив би її про це, якби знав, яку бурю викличуть в його душі слова пісні. Але прохання було виголошене! Дівчина притулилася спиною до ве-

ликої кахельної груби й заспівала чудовим голосом:

*Буря, Господь, завиває —
Грізне, жахливе виття!
Хмарою світ затинає,
Ти спиш, а ми йдемо в небуття.
Неначе Тебе не обходить,
Що смерть оточила всіх нас?
Он знову вал грізний підходить —
Врятуй, поки вогник не згас!*

І наче щире покаяння пролунав останній куплет:

*Буря, Господь, відгриміла,
І серце тепер не болить!
Сонечко знов засвітило
І над водною гладдю блищить.
Будь же зі мною, Спаситель,
Миром Своїм обійми
І у небесну обитель
На віки вічні прийми!*

Коли дівчина закінчила спів, у кімнаті на мить запала благоговійна тиша. Порушив її пастор: він підвівся й вимовив слова подяки. Відтак простився, і Янковський провів його до воріт. Проте пісня супроводжувала пастора, вона лунала в його голові до самої ночі.

Нарешті він дав вихід своїм почуттям: «Так, ця дивна пісня несподівано допомогла мені зрозуміти стан моєї душі, в якій теж — буря й негода. Спокуси мене переслідують... А що я зробив? Немає людини без гріха. І я теж грішник, але поки що не можу сказати: “Він мене прийняв, омив і врятував”. Але ж так кажуть сектанти. Однак хіба ті росіяни, які посеред смутку несли світло Христове, були сектантами? Знання в моїх прихожан теж є, але ті росіяни мають не лише знання, але й життя в Господі. А втім, і тут є справжні оази віри: стара бабуся Симонова живе в Господі, Янковський також, і Ганнуса співає: “Тебе закликаю, дай спокій стражденній душі!” Вона може сказати, що саме батько привів її до Господа, і Бог її прийняв. А я, пастор, не можу сказати цього про себе! Як же мені проповідувати?! Проповіді мої мені самому не подобаються, тож як вони можуть задовольняти людей? Зоровчани щонеділі приходять до церкви слухати мене, хоча що я їм можу дати? Але до чого такі думки, Августе? Окрім кількох студентських витівок я ні в чому не винний. Скільки шкіл я пройшов! А вони — лише звичайні селяни. Навіщо я порівнюю себе з ними, я, рукопокладений священник?! Мені треба шукати спілкування зі своїми братами-служителями, бо інакше я тут зовсім на селянина перетворюся. Ні до чого мені цей висмоктуючий душу самоаналіз, натомість треба краще готувати свої проповіді...» Пастор зручніше

вмостився на подушці й заплющив очі, намагаючись заснути, але в його душі бриніло: «Я гину, Тебе закликаю, дай спокій стражденній душі!»

«Так добре й мудро наш пастор ще ніколи не проповідував, — казали люди, виходячи з церкви, — він стане гарним проповідником». Молодий пастор тепер намагався не лише краще готувати ранкові богослужіння, які напередодні Різдва проводилися щоденно. Його попередник проводив такі служби лише тричі на тиждень, але тепер порядок був поновлений. Дедалі більше людей приходили до церкви, до того ж найстараннішими були ті, хто по середах, п'ятницях та неділях збиралися вечорами в Янковського. Несподівано молодий пастор спостеріг, що й у ньому самому відбуваються зміни. Раніше він лише через почуття обов'язку готувався до своїх проповідей, а тепер, розмірковуючи над Словом Божим, він відчував незнану досі радість. Здавалося, що книги правдиво віруючих пасторів відкривали йому очі на Божественні істини, про які він до цих пір нічого не знав. Він учився сам і з кафедри почав казати тільки те, що для нього самого було важливим. Пастор знав, що деякі члени його громади збиралися в Янковського, та коли Стах, його помічник із господарських питань, сказав йому про це, він відчув щось погане. Моргачу не хотілося,

щоб у його громаді виникла одна з тих сект, про які так часто згадували його брати-служителі на пасторських конференціях. Він ніяк не виказав власного занепокоєння й сказав Стахові, що сам розбереться з цим. За два тижні до Різдва він з'явився в Янковського й був радо зустрінутий. Йому запропонували почитати Слово Боже, але він відмовився й до кінця зборів не вимов жодного слова.

Ідучи, Август Моргач подумав, що в цих «бібліїстів» є чого повчитися. Як цей звичайний собі селянин розумів Слово Боже! Як багато про що воно йому говорило! Які глибокі істини він із нього черпав! Він говорив з такою ж силою, як і видатні мужі церкви, книги яких пастор вивчав. Як він знаходив все, що вказувало на Друге пришествя Месії, і як переконливо він доводив, що кожна людина повинна особисто прийняти Сина Божого!

Зібрання в Янковського дуже швидко зацікавили молодого служителя церкви. Він почав регулярно бувати там і уважно слухав усе, про що йшлося; всі звикли до його мовчазної присутності.

До Янковського потягнулися люди, і, хоча на селі по-різному ставилися до цих зборів, бажаючих глибше дослідити Священне Писання ставало дедалі більше.

За тиждень до Різдва вечірні збори провів книготорговець пан Х. Він уже кілька днів жив у Янковського. Із особливою увагою вислухавши його,

пастор Моргач запросив цю людину до себе додому. І не даремно: тієї ночі обидва майже не спали; лише після півночі вщухла словесна баталія. Вранці пастор, не виспавшись, пішов на раннє богослужіння, і йому було нелегко виголошувати проповідь. «Сьогодні Янковський навряд чи подякує мені, — думав він із гіркотою і не зрадів, коли побачив його в церкві. — І навіщо я запросив до себе цього бридко-го книгоношу? — міркував він далі. — Коли Янковський проводить свої збори, я нічого не маю проти; але такому самовпевненому фарисею я не дозволю збивати зі шляху правдивого членів моєї громади!»

— Що ти маєш проти цієї людини? — дорікала синові мати. — Він такий скромний, приємний, ти ж, замість того щоб дати гостеві спокійно відпочити, цілу ніч сперечався з ним, а от від нього я не почула жодного образливого слова.

— Сказати тобі, що він казав своїм тихим, рівним голосом? — знервовано відгукнувся син. — Він насмілився стверджувати, що найбільше зло євангелицької церкви — те, що вона не навернула-ся до Господа, а її пастори залишаються невід-родженими.

— Він це сказав? Ну то й що? Адже тебе він до них не зараховує?

Несподівано з кухні почулося підозріле шипін-ня, і мати поквапилася туди. А син кинувся в крісло перед письмовим столом і затулив обличчя руками.

«А до кого він може мене зарахувати? — подумав він. — Я й сам не певен, що гріхи мої прощено, не певен у власному спасінні». — «Ви, пане пасторе, — казав йому книгоноша, — шляхетна людина, у вас добрі наміри, чесні поривання, але для вічності цього замало. Доти, доки Христос не стане головою вашого життя, ні Богові, ні вашій громаді, ні вам особисто не буде жодної користі від добрих справ. Старозаповітна вимога: «Відступися від злого і добре чини»²⁵ справжнього ізраїльтянина Никодима²⁶ не задовольняла. Потрібний був Новий Заповіт, виголошений вустами Христа: «Належить вам народитися згори». Старий Заповіт вимагає: «Ти винний! Віддай!» А Новий пропонує нове серце і новий дух! Ніколи людина зі своїм зіпсутим серцем не кине чинити зло; а той, хто намагається чинити добро власними силами, однаково змушений буде визнати разом із апостолом Павлом: «Бо не роблю я доброго, що хочу, але зле, чого не хочу, це чиню»²⁷. Усе це справедливо. Але так само справедливо й те, що Ісус Христос кличе нас до Себе, що Він нашим душам обіцяє мир. Цей мир приходить лише в наслідок примирення з Богом, коли Бог прощає нам наші гріхи. Він обіцяє дати нам життя. «А всім, що Його прийняли,

²⁵ Псалом 34:15.

²⁶ Див. Івана 3:1-12.

²⁷ Римлян 7:19.

їм владу дало дітьми Божими стати, тим, що вірять у Ймення Його»²⁸. — «І всього цього у мене, пастора євангелицької церкви, досі не було? Потрібно було прийти якомусь книгоноші, який не бачив ні гімназії, ні університету, щоб вивести мене на вірний шлях? Та чи на вірний? — На шлях екстравагантних сектантів!»

У цю мить пролунав поховальний дзвін. Дзвін нагадав пасторові про його обов'язки. Похорон мав відбутися в іншому селі, і по деякім часі пастор разом із учителем і церковним помічником у зручних санях вже мчали засніженим шляхом.

Наступної середи Август Моргач мав їхати на чергову місіонерську лекцію в сусіднє містечко. Ці лекції від недавнього часу читалися для пасторів з метою допомоги їм оживити релігійне життя громади. На Моргача чекала зустріч з колегами, і він сподівався, що це відверне його від тривожних думок, допоможе повернути втрачену рівновагу й загублений душевний мир.

Розділ 15

Неподалік від будинку пастора, у кінці села, стояла стара хижка з маленькими віконечками й похиленим дахом, підпертим двома підпорами. Якби стара, схилена над нею груша не

²⁸ Івана 1:12.

захищала її, хижку, напевно, знесло б вітром. Свого часу хижку було побудовано громадою для пастуха. Належала вона громаді й тепер і була ровесницею села Зоровце. Теперішній пастух Галас жив у власному будинку, через те громада вирішила, щоб колишній пастух, Бенек, доживав у ній свій вік. Це була свого роду пенсія. Він добре, на думку селян, знав, як поводитися з худобою, навіть краще за ветеринара, через те його просили дати раду й ніколи не відпускали з порожніми руками. Коли Бенеку не було що робити, він ходив до своїх сусідів погрітися. Їсти в них він відмовлявся; те мале, що йому було потрібно, він готував собі сам. Після перших заморозків його стара груша насипала йому стільки груш, що всі сусідські діти приходили їх збирати. Жінки сушили для нього ці фрукти, тож йому залишалося тільки їх варити. Пастух пригощав грушами всіх, хто до нього приходив. У нього часто ночували мандрівні підмайстри. Він стелив їм біля печі й хвалив громаду за доброту, за те, що вона дозволила йому брати в лісі дрова, скільки потрібно. Громада забезпечувала його й картоплею. Іноді забуваючи, що йому вже сімдесят п'ять років, Бенек засмучувався, що сила його кудись зникла й ноги відмовляються йому служити як колись! Останнім часом він скаржився особливо часто. Почалося це від того часу, як у нього заночував хлопець, який мандрував селами. Вночі в хлопця почалася

лихоманка. Два дні випадковий гість пролежав у хижці. Бенек робив йому відвари з трав і дуже зрадив, коли парубок на третій день почувався так добре, що вирішив продовжити свій шлях. Але хвороба, мабуть, залишилася в хижці й перекинулася на старого. І тепер його проймав то жар, то холод. Він нічого не міг їсти, ноги підгиналися, і тіло боліло. Усе життя пастух долав будь-яку хворобу, але цього разу він здався.

Сусіди питали одне в одного, чому не видно старого Бенека, але довідалися про його хворобу лише тоді, коли дружина сторожа прийшла до нього поговорити про своє теля, яке занедужало. Люди почали приходити до нього з порадами й ліками, принесли сколотини. Жінки казали про те, що він не на жарт захворів і може померти, а його хижка нагадує хлів. На похороні буде соромно зайти сюди, і, не довго думаючи, вирішили прибрати як слід.

Прийшли сусідки, почали дружно обмітати стіни й стелю, які, певно, роками ніхто не чистив. Вискоблили їх і побілили. Коли мили вікна, зняли таку куряву, що хворий ледве не задихнувся. Мати сторожа заспокоювала старого, що це необхідно: як можна пустити людей у таку хату?

Хворий змирився і, ледве дихаючи, дякував жінкам за їхню добру справу. Натопивши як слід піч, вони, задоволені, пішли додому. Хворому здавалося, що голова в нього вибухне через жару. На

щастя, прийшов церковний сторож, який за час хвороби пастора набув деякого досвіду в догляді за хворими, і відчинив вікна та двері. Він озирнувся й побачив, що ліжко в старого надто старе й потрібно було б замінити його на інше. По дорозі додому він зустрів Янковського, і той пообіцяв матрац із свіжої соломи.

Короткий зимовий день наближався до кінця. Ховаючись за засніженими горами, сонце ще раз зазирнуло в маленькі віконця хижки, наче прощаючись із хворим старим. Він невпізнанно змінився, лежав у чистому ліжку й у чистій білизні, умитий, поголений, з розчесаним волоссям. Такого раніше ніколи не було! У кімнаті було тепло, чисто, усе прибрано й провітрено. На старому стільці сидів Янковський, підперши голову руками. Було помітно, що він нездужає. Але Матіяс був задоволений, що зміг зробити ще одну добру справу. Учора він прийшов допомогти встановити нове ліжко й приніс постільну білизну своєї матері та дещо зі своєї власної білизни. За допомогою Звари він викупав хворого, і вони разом уклали його в ліжко, немов дитину. Звара пішов, а Матіяс почав чекати Ганнусю, яка мала принести трохи молока.

Але чому ж Матіяс так низько схилив свою голову?

— Батьку, що з вами? — пролунав над ним сріблястий голосок.

— Це ти, Ганнусю?

Він випростався й сумно подивився на кохане дитя.

— Я прийшла, батьку. Але чому ви такий сумний?

— Доню, ти читала книжку «Без Бога на світі?»²⁹

— Так.

— Поглянь, він як той Мартинко. Стільки років був у нас пастухом, а Пастиря своєї душі так і не пізнав. Ми всі про Нього знали, а старому Бенеку ніхто й слова не сказав! Я звинувачую не своїх земляків, а самого себе! Я жив у цьому селі, прийняв Христа, але жодного разу не розмовляв про Нього з цією людиною. Ми довіряли йому нашу худобу, платили йому, щоб він міг якось прожити, але про його душу ми не дбали. Це — мій гріх! «Я був у в'язниці, і ви не провідали Мене...» — каже Господь. Безсмертна душа старого була у в'язниці незнання, а я його не провідав... А тепер, мабуть, вже запізно, він згасає... Куди ця бідолашна душа піде? Нехай це буде тобі пересторогою, Ганнусю, не мовчи, свідчи всім про Христа, щоб тобі не довелося колись пошкодувати, що загинула душа, якій ти не відкрила дорогу до світла!

²⁹ «Без Бога на світі» — перше оповідання Христини Рой.

— Рідний мій! — обійнявши батька, дівчина пригорнулася до нього. — Цього Господь не дозволить. Адже дядечко Бенек ще живий. Будемо за нього молитися, аби він не помер раніше, ніж почує Благую Звістку й не прийме її!

Дитяча віра була схожа на рятівний канат, за який ухопився батько, аби не потонути в бурхливому морі самокатування.

Трохи згодом Матіяс пішов, а Ганнуса залишилася замість нього й молилася біля ліжка хворого. Наче дочекавшись цієї миті, Бенек розплющив очі й здивовано подивився в обличчя дівчини.

— Ви добре спали, дідусю? — спитала вона, схилившись над старим.

— Так, я виспався, — задоволено відповів він. — А ти хто будеш, дитино?

— Ганнуса Янковська. Я принесла вам молоко. Випийте трохи, дідусю.

— Янковська? Ота, що була пропала?

— Так, дідусю, я двічі була пропала.

— Що ти кажеш? Як це?

— Я вам зараз розповім, як це було, але спочатку вам слід поїсти.

У хворого не було апетиту, але, щоб не засмучувати дівчину, яка доглядала його, наче поважного пана, він попив молока з булкою. Після цього він попросив її розповісти, як же це вона була двічі загубленою.

Між тим настав вечір. Світив місяць, а теплий відблиск вогню з печі освітлював ліжко, старого й дівчину, що сиділа біля ліжка. Це була дивна, майже символічна картина: в старій, низенькій хижці — старий, що вже майже на краю могили, і дівчина, схожа на ніжну квітку. Ганнуся так захопилася, розповідаючи, як вона роками була загубленою для свого рідного батька, що навіть не чула, як хтось увійшов до хижки. Якби вона трохи озирнулася, то, напевне, злякалася б величезної чорної тіні в низенькій кімнаті. Але вона дивилася тільки на старого, так само як і він на неї, тож обидва не побачили, як прибулий тихо опустився на ослінчика біля печі. Це був пастор Морґач. Добре, що він не завадив дівчині й вона змогла розповісти, як була пропалою вдруге, а саме — для свого Отця Небесного. Вона розповіла старому про Господа Ісуса Христа як про доброго Пастиря й про власну душу як про загублену вівцю. Старий слухав її, не відриваючи погляду від неї. Вона йому розповіла історію з Євангелія від Луки про пастуха, який мав сто овець, з яких одна загубилася³⁰. По обличчю старого було видно, що він приголомшений почутим; але Ганнуся водночас відчувала, що її слова глибоко западають у його душу.

³⁰ Див. Луки 15:3-7.

— Ось так Він і мене знайшов, на руки взяв і тепер несе на небо! — закінчила вона свою розповідь. Тримаючи в теплих, ніжних руках руку старого, вона з дитячою щирістю сказала йому:

— Дідусю, ви коли-небудь думали, чому Отець Небесний Сина Свого спершу послав до пастухів?

У кімнаті на мить запала тиша.

— Ні, овечко моя, про це я ніколи не думав, однак це й насправді так! Першими Його в хліві знайшли пастухи. Пам'ятаю, це розповідала мені моя бабуся, вічна їй пам'ять, — промовив задумливо дідусь. — Про те, що ти мені розповіла, я й у школі чув; але ходив до школи лише дві зими, а потім мене забрали в солдати. Після повернення додому громада взяла мене пастухом. На військовій службі я був конюхом; там про Бога нічого не було чути. Працюючи пастухом, я лише взимку міг ходити до церкви. Але я був такий неосвічений, що нічого не розумів із проповіді пастора. Скажу по-правді, я там часто спав. Мені завжди було незрозумілим те, чого я не знав із власного досвіду. Навіщо взагалі ми ходили на проповідь? Адже після неї ми залишалися такими ж, як і до неї. У церкві ми завжди обіцяли виправитися, але я, правду кажучи, слова свого ніколи не міг дотримати. Покійного пастора я любив; він був дуже доброю людиною, часто розпитував мене про худобу й пригощав тютюном, а я приносив йому різні трави.

— А про вашу душу він із вами ніколи не говорив? — спитала дівчина.

— Ніколи, пташко. Він, мабуть, вважав, що достатньо нам розповідає по неділях.

А пан пастор, який на Трійцю від нас пішов?

— Він теж був добрий, привітний пан. Він мені часто щось дарував. Яюсь, коли його корова зламала ногу, а я зовсім розгубився, він мене втішав: «Не журіться, ми її продамо м'ясникові».

— Він вас теж не питав, чи думаєте ви на пасовищі про доброго Пастиря?

Старий заперечливо похитав головою:

— Знаєш, дитино моя, я його навіть і не зрозумів би, як і його проповіді. Він був дуже розумний, освічений пан. Я не здивувався, що він не побажав залишатися в нашому селі до кінця свого життя.

— Дідусю, ви вмієте читати?

— Колись умів, але з часом усе забув.

— Ви будете слухати, якщо я буду приходити читати вам Слово Боже?

— Охоче! — старий погладив руку дівчини. — Приходь, може, ти мене чогось іще й навчиш, бо тебе я добре розумію. Ти сказала, що Син Божий спершу був посланий до пастухів. Це так розчулило мені серце, адже я теж пастух. Отже, Він був посланий і до мене, чи не так?

— Звичайно, і до вас, так само, як і до мене. Я Його прийняла, і ви Його приймете, гаразд?

— З радістю, дитино моя! Ти лише навчи мене, як це зробити. Якщо ти будеш читати Священне Писання, я про це, мабуть, довідаюсь?

— Авжеж, дідусю! Однак тепер вам не можна більше розмовляти, ви надто втомилися. Якщо хочете, я зараз помолюся за вас і заспіваю вам пісню, аби ви скоріше заснули.

І дівчина помолилася. Старому здавалося, що він чує прохання дитини, яка твердо переконана, що отримає те, про що просить. Пастух повторював слова Ганнусі і на кінець додав: «Господи, Боже мій, помилуй мене, дурну людину, навчи, як прийняти Сина Твого!» Потім дівчина заспівала: «Навчи мене, Боже, молитися».

На останньому куплеті пастор підвівся й тихенько вийшов у зимовий вечір. У місячному сяйві струнка постать молодого чоловіка, одягнутого в зимове пальто, здавалася надзвичайно самотньою. Цього вечора пастор пішки повертався з вокзалу і по дорозі довідався, що захворів старий Бенек, який, мабуть, недовго проживе. Він згадав, що ще не відвідував цю людину, і вирішив виконати свій обов'язок. Він увійшов до хижки пастуха, і те, що він там почув, вразило його. Того вечора відкрилися в нього очі, і він отримав відповідь на безліч запитань, які непокоїли його душу. «Ось такому народу ми п'ятдесят два рази на рік проповідуємо Божі істини, — подумав він, крокуючи шляхом. — Ці люди нас слухають, і все залишається без змін, тому що вони нас не розуміють. А що вони могли б

зрозуміти? Можливо, особисте свідоцтво? Христос не казав: “Будьте Моїми священиками!” Він говорив: “Будьте Моїми свідками!” Свідок перш за все сам повинен щось пережити, набути досвіду! Хіба це досвід, те, про що ми говорили на останній зустрічі з пасторами? Ні, це були красномовні, старанно підготовані промови, і ми, і наші слухачі пішли такими, якими прийшли».

— Як пройшла ваша зустріч, Августе? — спитала мати в пастора за вечерею.

— Як звичайно, — відповів він, якимось дивно посміхаючись. — Ми прослухали з півдюжини ретельно підготованих, нікому не потрібних доповідей, в яких доводилася істинність євангелицької церкви та необхідність відвідування церков взагалі, потім трохи посварили сектантів. Через усвідомлення марності того, що відбувається, у моїх колег з'явилося глухе роздратування, і всі з полегшенням зітхнули, коли оголосили обідню перерву. Ми гарно пообідали. Відтак порадилися, яку наступну громаду слід «оживлювати» нашими місіонерськими проповідями, і всі розійшлися, бо підганяло суєтне життя!

Мати, збираючи посуд зі столу, подумала, що син її повернувся ще більш незадоволений і роздратований, аніж був до конференції. Що з ним?

Люди в Зоровце дивувалися, що старий Бенек не помер, як вони передбачали. Казали, що відтоді

як Янковські почали піклуватися про нього, йому покращало. Так, все, до чого приставали батько з дочкою, їм вдавалося. Вночі біля хворого чергував хтось із чоловіків. Янковський приніс туди свій плетений матрац із солдатською ковдрою. А вдень із старим сиділа бабуся Симонова зі своїм веретеном. Прясти тут, казала вона, не гірше, ніж удома, тоді як біля хворого був потрібен хтось, аби подати води чи молока (нічого іншого він не споживав) і, що куди важливіше, побалакати з ним, коли він не спав. Бенек завжди з нетерпінням чекав на полудень, коли приходила Ганнуся, читала йому Слово Боже, і вони обговорювали його. Коли Бог відкриває людині очі, тоді духовне пробудження її відбувається ґрунтовно й швидко, особливо, якщо в людини залишається так мало часу! А Бенек щоразу радів, коли йому щось ставало зрозумілим із Євангелій чи послань. Тепер вже й інші розмовляли з ним про це і читали йому, але більше від інших він любляв слухати Янковського. Старий пастух відчував тепло його братерської любові й цінував те, як Матіяс намагався відкрити йому Божественні істини. Якось, коли вони були наодинці, Янковський попросив у старого вибачення за те, що він раніше не приніс йому Благу Звістку. І Господь благословив покірливість Матіяса тим, що старець дозволив йому повести себе під Голгофський хрест, щоб там з надією прийняти Сина Божого як свого особистого Спасителя, Який

спершу з'явився пастухам. З того дня сили старого почали слабшати, але вражаючим було те, як він зміцнювався духом. Усе село приходило до нього, і всі дивувалися з його слів, тому що тепер він говорив так, як говорить Священне Писання. Коли збиралися сусіди, старий просив їх заспівати пісню. Тричі навідувався до нього пастор. Третього разу на прохання хворого він приніс йому хліб і вино для причастя. Присутні були тільки церковний сторож і бабуся Ужерова, яка потім розповідала, що Бенек після Вечері Господньої помолився вголос. Він дякував Богові за все добре, що Бог зробив для нього на землі, але найбільше за сина Його, Якого Він послав до пастухів, а отже — до нього. Після молитви пастор запитав у нього:

— Бенеку, ви впевнені в прощенні ваших гріхів?

— О так! Кров Христа очищує нас від будь-якого гріха. Вона й мене омила.

— Отже, ви сподіваєтесь на вічне життя?

— Я не лише сподіваюся, я вже маю життя вічне. Хіба Ісус Христос не сказав: «Я воскресіння й життя. Хто вірує в Мене, — хоч і вмере, буде жити»³¹. Отець Небесний дав мені Сина Свого, щоб я не загинув, а мав життя вічне.

— А що робитимете, коли опинитесь у долині смертної тіні?

³¹ Івана 11:25.

Старий засміявся:

— Якось у горах я бачив, як шуліка ганявся за кролем, сердешному загрожувала смерть. Я хотів було прогнати птаха, але кріль встиг заховатися в розколині скелі й був спокійний. Так само й я накриюся ранами Христа, і смерть мені не зашкодить. Першу половину свого життя я прожив у горах, без Бога; другу половину я хочу провести з Богом — на вічних горах.

— Ах, — дивувалися жінки, — і звідки в старого Бенека все це? Він нам завжди здавався дурнем, а тепер він така людина, яка всіх нас може вчити.

Під час хвороби старого проминули свята Різдва та Нового року. Жінки закінчили прясти й позмотували прядиво. Ткалі готували ткацькі верстати. Багато полотна мали вони наткати. До Водохреща стояли сильні морози, але потім несподівано настала відлига. У полудень сонце вже добре пригрівало. З гір ручаями потекла вода, але мірошникам та селянам це було в радість — вони вже давно цього чекали, щоб намолоти борошна. Сніг танув швидко, на ланах з'явилися таловини, від яких піднімалася пара. У ковалів з'явилося багато роботи. Селянки садили квочок на яйця. У деяких хатах готувалися до весілля. Закінчилися вечорниці з прядками в Рашових, і на збори до Янковського тепер приходило менше людей. Але ті, хто їх не пропускав, почали служити Господу. Степан більше тижня десь працював на своїй

молотарці і, повернувшись додому, був радий змінам, які сталися з його рідними, особливо з Іллею, — так сміливо вони йшли за Господом.

Милову вдалося купити маєток зятя, оскільки той теж прикупив трохи землиці в поміщика в Коморні.

— Це я для вас купую, діти, — сказав він молодцям. — Для цього мені доведеться взяти позику в банку, зате у вас буде гарна спадщина. Дасть Бог здоров'я, розрахуємось; за десять років зможемо сплатити цю позику.

— Не купуйте, батьку, — заперечував Ілля, — у нас досить землі й роботи. «Яка ж користь людині, що здобуде весь світ, але душу свою занапастить? Або що дасть людина за душу свою?»³²

— Гарне господарство ніяким чином не може зашкодити душі!

— Ви в цьому впевнені, батьку? Ісус Христос наказує: «Шукайте ж найперш Царства Божого»³³. А як мені його шукати, коли в мене стільки роботи, що й подих перевести ніколи? Поденників наймати нам не вигідно, а самотужки всю роботу виконувати — ноги простягнеш. Щоб я своїй Дорі дозволив отак мучитися? Ні, батьку, для нас нічого не прикупуйте, а вам воно теж непотрібне!

³² Матвія 16:26.

³³ Матвія 6:33.

Слова, сказані Іллею, означали багато що. Він був молодий, здоровий, управний робітник, любив худобу та землю; проте стан його душі був йому дорожчий. Староста спочатку гнівався, але поступово переконався, що його зять мав рацію.

Якось після полудня, коли Янковський наводив лад у своїй книжковій шафі, в двері постукали.

— Це ти, Степане? Заходь, будь ласка, — запросив господар гостя.

— Що це ви робите, дядьку?

— Хіба не бачиш, книжки складаю. Два роки тому я цю шафу купив у нотаріуса й віддав теслі відремонтувати. Потім я забув про своє замовлення, а сьогодні він мені сам її привіз. Як бачиш, у мене чимало старих і нових книжок, і в Ганнусі також. Ти дуже вчасно прийшов: допоможи мені, будь ласка, перенести шафу в кімнату дочки.

— Охоче! — хлопець зняв куртку й повісив на гачок. — Де ви її хочете поставити?

— Ми прибрали лавку, і тепер там місця вистачить. І фісгармонію вже перенесли.

— Я чув, що Ганнуся тепер під час зібрань акомпанує хору. От радість вам, еге ж?

— Звичайно, Стьопо. У душі я завжди дякую Отцю Небесному й братові Х. за придбання фісгармонії. Скільки приємних годин моя дочка прово-

дить за нею, і ми радіємо разом із нею! Музика — це дар з небес, якщо вона звучить у славу Господа!

За якийсь час книжкова шафа зі скляними дверцятами вже стояла в кімнаті Ганнусі. Степан переносив сюди й книжки з передпокою. Матіяс із скрині Ганнусі дістав деякі дрібниці, які вони й поставили на одну з полиць. Степан сказав, що тепер так заведено в місті. Нижні полиці вони залишили Ганнусі. От вона зрадіє!

— А де вона, дядечку?

— Вона пішла до школи, а звідти піде до хворого пастуха. Але я турбуюся — вона залишила вдома вовняну хустку, а на вулиці такий холодний вітер.

— Гадаєте, вона нескоро повернеться?

— За годину, не раніше.

— Тоді поговоримо про справу, через яку я прийшов. І якщо дасте мені потім хустку, я зможу їй віднести, бо хочу провідати дідуся Бенека.

— Коли так, сідай і кажи, що в тебе на душі.

Янковський поставив Степанові стілець, а сам сів на лавці біля вікна.

— Я з радістю хочу повідомити вас, що за молотарку вже можу розрахуватися. Коли батько мені сказав, що в нас на зиму вдосталь зерна, я продав залишки та ще й на лісоповалі дещо заробив. Одягом та взуттям я забезпечений, і, якщо додати мої заощадження, мені з надлишком вистачить розрахуватися за машину.

Степан із радістю відрахував необхідну суму, додав іще й відсотки. Їх Янковський не взяв:

— Якщо християнин хоче допомогти іншій людині, він за це відсотки не бере.

— Що ви, дядечку, це ж не плата за вашу любов! Ви мені так допомогли!

— Цьому я радий, але відсотки не візьму. Ганнусі це не сподобалося б, а її реакція тобі не байдужа, чи не так? Адже ніхто цих грошей від тебе не вимагав. Хоча, слід зазначити, борги — вороги людині. Чим раніше їх позбудешся, тим спокійніше спатимеш. Чудово, що ти, Степане, відробив машину. Це рівнозначно придбанню двох коней. Тепер ніхто з односельців уже не скаже, що в тебе нічого немає. Те, що ти відтепер зароблятимеш на своїй молотарці, буде твоєю власністю. І нехай допоможе тобі Бог!

Матіяс сердечно потиснув Степанові руку. Відтак поклав гроші в шухляду в скрині.

— Знаєш, на що я їх збираю?

— Цікаво, скажіть.

— Продаються лука з гаєм.

— Та це ж землі, які орати не можна! — здивувався хлопець.

— Так, проте лише в такій спосіб можна загородити одним парканом усі наші лани та луки, які я відкупив назад, тобто всю нашу маєтність. Якщо я вкладу в цю землю додаткові кошти, у мене вийде

гарний прибуток. Я хотів би показати моїм односельцям, як християнинові належить ставитися до землі, яку Бог йому довірив. Ми вже давно могли б жити краще, якби по-хазяйськи ставилися до земного багатства, яке дав нам Бог. Нічого нам у пошуках заробітку йти на чужину. Тепер, коли Господь повернув нам нашу землю, кожний повинен її облаштовувати.

Янківський говорив з незвичайним завзяттям, і Степан із цікавістю слухав його.

— Дядечку, вам слід було б купити мотоплуги, особливо для перекопування картоплі. Наших мені не вдалося намовити на це, адже за допомогою техніки можна було б зберегти багато часу та сили.

— Ти можеш дати мені список цих механізмів та машин?

— Звичайно.

— Принеси його увечері. Я вдячний тобі за пораду! Не той дурний, хто все життя вчиться, бо стає дедалі розумніший, а той, хто вважає, що знає достатньо!

— У цьому ви праві! Але нам, молодим, іноді здається, що ми вже все знаємо, і це погано.

— Можливо, люди дивуються, що я намагаюся збільшити свій маєток, після того як я роками не звертав на нього уваги. Можливо, що ви, ті, хто любить правду, звинуватите мене в пристрасті до збагачення. Але ти розумний, і тому скажу тобі: я дуже

багато чого в житті втратив, особливо в часи гіркої журби, коли все в мені завмирало: серце, душа й дух. Бог помилював мене, розбудив від сну, та ще й не кийком, а Своєю великою любов'ю. Тепер очі в мене розкрилися, і мені стало зрозуміло, в якому боргу я перед людьми. Вам, хто приходить до мене, я послужив Словом Божим і надалі охоче буду служити, бо до особистого свідoctва я мало придатний. Так само й у земних стосунках: я не вмю говорити, тому й хочу на власному прикладі показати людям, що належить робити, аби Бог міг нас благословити. Я вважаю, що просто сповіщати Слово Боже людям, яких злидні гонять по світу, — цього замало. Це все одно, як плисти по бурхливому морю в човні з одним веслом. Веслуєш, веслуєш — і не зрушиш з місця.

У кімнаті на мить запала тиша. Потім Степан простягнув Матіясові руку.

— Дякую вам за довіру, дядечку. Ось вам рука з обіцянкою, що поки я в Зоровце, я ваш відданий помічник; будемо разом веслувати двома веслами. Тільки підкажіть, що робити, аби я знав, як вам допомогти.

Чоловіки потисли одне одному руки. Відтак Степан узяв хустку для Ганнусі й поспішив до хижки пастуха.

Він тихо увійшов, але на порозі зупинився. У сутінках, що панували в кімнаті, було чути два голоси. Уважно оглядівшись, він зрозумів, що Ганнусі тут

нема. Біля ліжка хворого сидів пастор, а біля печі — бабуся Симонова. Чоловіки жваво розмовляли. Аби не заважати, Степан тихо вийшов і зачинив двері. Бабуся Симонова його бачила і, зрозумівши, хто йому потрібний, посміхнулася. Не знаючи, що вдіяти, Степан зупинився на подвір'ї. І несподівано знайомий голос назвав його на ім'я. Він радісно озирнувся.

— Ганнусю, що ти тут робиш?

— Вітаю тебе, Стъопо! Дідусеві Бенеку привезли трохи дров. От я їх поскладала і тепер іду додому.

— Тоді поквапся! У тебе замерзли руки. Холодно. Батько передав тобі хустку.

— О, ти її приніс, от добре! — дівчина закуталася в хустку.

— Тож ходімо! Чи, може, ти хочеш зайти?

— Я вже попрощалася. Там у дідуса Бенека бабуся Симонова й пан пастор. Ой, якби ти чув, як дідусь свідчив йому!

— Я чув їхню жваву розмову й не захотів заважати. А ти вважаєш, що цей сіромаха належить Богові?

— Авжеж! Коли я йому читаю чи співаю, він так радіє! Але ж радіти ми можемо лише завдяки тому, що вже маємо, хіба ні?

— Так, це я тепер добре знаю. Цілий тиждень, живучи далеко від дому, я, здавалося б, був сам-один і, одначе, не один, бо Він завжди був зі мною.

Змагаючись із вітром, молоді люди йшли вулицею.

— Бачиш, як хустка стала тобі в пригоді. Вітер прямо таки крижаний.

— Не знаю, Стьопо, чому люди до мене такі всі добрі, — зауважила дівчина.

— А це завжди було так?

— Завжди, і там, удома, скільки пам'ятаю — сусіди, в школі, а тепер тут усі ви!

— І я?

— Авжеж!

— Знаєш, якось я в лісі викликав луну, і ліс мені відповідав тими ж самими словами, які я кричав, добрими чи злими. Щодо мене, то я лише сплачую борги.

— Борги?

— Чого ти дивуєшся? Хіба я не в боргу перед тобою? Та вже недовго залишилося, оскільки я твоєму батькові заплатив за молотарку. Ти від щирого серця хотіла мені допомогти, і Господь поблагословив мене так, що навіть мої рідні дивувалися з того, скільки я заробив. Ваш мірошник був правий, коли сказав: «Не бійтеся купувати цю машину. Її зроблено ще в довоєнні часи, тож працюватиме вона ще довго. Іншу таку не скоро знайдете. Хоча вона й видається маленькою, на ній багато можна зробити». Шкода лише, що твій батько не захотів узяти відсотки.

— Відсотки? — вигукнула дівчина приголомшено. — Господь каже: «...хто волю Мого Отця, що на

небі, чинитиме, той Мені брат, і сестра, і мати!»³⁴. Отже, ми члени Його родини, і ми брат і сестра. Я вважаю, що не личить сестрі брати з брата відсотки. Якби вона потерпала, тоді інша річ, а так?

— Твоя правда. Але ж і я хотів би віддячити за добро добром. Ви привезли собі ліс. Ми з Іллею прийдемо й попиляємо його.

— Оце було б дуже добре, Стьопо. Тільки прошу, приходьте скоріше. Відтоді як у батька заболіло серце, йому не можна пиляти. Та оскільки він не хоче кидати всю роботу на дядечка Звару, він щодня пиляє сам. Ти зробиш нам велику послугу, якщо захистиш батька від надмірної праці!

— Добре, що ти мені це сказала. Ми взавтра ж прийдемо. Ну от ми й удома!

Степан відчинив хвіртку Янковських.

— Послухай, Стьопо, — сказала Ганнуса, затримавши простягнуту руку, — Дора з Іллею сьогодні придуть до нас на вечерю. Приходь і ти!

— З радістю прийду. Є причина?

— Ми разом спекли хліб і булочки. Батько привіз чай і цукор, він хоче пригостити нас справжнім російським чаєм. Будемо співати й попросимо батька розповісти нам про те, що йому довелося пережити. Він так гарно про це розповідає!

³⁴ Матвія 12:50.

Що значить молодість! Хлопець із дівчиною стояли на страшному протязі, північний вітер ледве не валив їх із ніг — а ці щасливі навіть і не відчували холоду. Хлопець спиною підпирав ворота, щоб від вітру не зачинилися. Їм було тепло, бо тепло йшло з їхніх сердець. Їм так добре було разом, що й розходитись не хотілося.

Не минуло й години, як вони знову зустрілися. Янковський справді заварив чудовий духмяний чай. Ганнуся з Дорою поставили на стіл смачне печиво. Всі їли з апетитом. Потім співали пісень під акомпанемент Ганнусі й насолоджувалися її грою. Та коли Янковський почав розповідати про безкраю Росію та про страждання дітей Божих за часів репресій і революції й вихваляти велику милість Божу, проявлену там, всі сиділи, затамувавши подих, і Дух Святий діяв у їхніх серцях, зміцнюючи їхню рішучість іти за Христом до кінця. Це була Божественна година, одна з тих, коли народжуються майбутні герої й створюються довершені характери. Ті, що зібралися, навіть і не помітили, як до них увійшли Мартин і Сусанна Ужерови, а з ними — Сеніни. На кінець за проханням Дори під акомпанемент фісгармонії заспівали ще:

*Господь, моє бажання —
Біля ніг Твоїх завжди жити
І в цілковитій покорі
Тобі, мій Спаситель, служити...*

Ці слова вони, невеличка група малоосвічених дітей свого народу, співали не лише вустами — це була молитва віруючих душ, які цілковито віддали свої життя своєму Спасителеві. Світ про них нічого не знав, але там, на вічній Батьківщині, у Царстві Божому, вони були відомі й їх любили.

Між тим бесіда в пастушій хижці обірвалася, бо у старого стався напад ядухи, і всі подумали, що за сердешним страдником прийшла смерть. Пастор підвів голову старого й притис її до своїх грудей. Бабуся відчинила двері та вікна, і струмені холодно-го повітря змусили скуті груди вдихнути. Очі в старого розплющилися, і хворий з подякою поглянув на пастора. Трохи згодом той поклав його назад на подушки, і старий, ковтнувши з ложки води, яку подала йому бабуся Симонова, заспокоївся.

— Навряд чи він іще раз прокинеться, бабуся, — сказав пастор схвильовано.

— Як на те буде воля Божа, пане пасторе, адже він піде додому. Нещодавно він сам нам сказав, що Дух Святий дав йому впевненість у вічному житті. О, Бог милостивий. Того, хто пішов за покликанням Христовим, того Господь не розчарує.

Потихеньку, щоб не розбудити старого, бабуся витерла з його чола краплини поту, що виступили під час нападу. Губи хворого заворушилися. Пастор

і бабуся нахилилися, щоб почути його слова: «Дякую Тобі... Господь Ісус... Твоя кров... вічне життя... до святих гір... благослови... Ганнусю!» І ще раз із тугою: «Ісусе мій, додому!» Більше вони нічого не почули. Старий підвів голову, й обличчя в нього наче посвітлішало. Здригнулася ліва рука, тихе зітхання і...

— Він уже в вічності... — сказала бабуся, стала навколішки й тихо почала молитися, щоб Ісус Христос провів душу, яка повертається, через долину смертельної темряви й довів додому.

Так пішов у вічність пастух громади в Зоровце, який на землі мало працював для Господа, бо жив у темряві. І все ж пастор був задоволений, що йому вдалося врятувати людину, йому, кого люди поставили своїм духовним пастирем. Земляки вручили йому пастирську палицю, щоб він вів своє стадо в країну, вірний шлях до якої був йому невідомий. На запитання, чи чекає на них там вічне життя, він теж не міг дати точної відповіді. Юнак був навчений виконувати свою роботу, непомітно для нього сталася підміна: життя з Богом було замінене на освіту. Його послали працювати, перш ніж Ісус Христос став для нього світлом у житті.

Після стомливих безсонних ночей, жорстокої боротьби з гордим серцем, в якій мав померти пихатий богослов і народитися слуга Христа, Бог при-

мусив його почути свідоцтво й побачити смерть найменшого зі Своїх дітей, аби сказати йому: «Хай станеться світло!» І сталося світло. Пастор Моргач повірив, що все Слово Боже — істина і що Бог, Який милостиво прийняв Бенека заради Голгофської жертви Свого Сина, прийме свого часу і його. Схилившись на коліна біля тіла старого пастуха, тоді як бабуся супроводжувала молитвами душу, яка відлетіла, він у вірі знайшов милість, прощення, нове життя й світло.

Пастор Моргач залишив хижку пастуха новою людиною. Господар цієї хижки був тепер на небі, серед спокою, краси й слави, а пастор — оновлений, з великою радістю в душі, пішов назустріч боротьбі та стражданню. А на землі обидва вони були пастухами.

Такого похорону люди в Зоровце ще не бачили. Уся громада проводжала свого пастуха в останню путь; три загони з палаючими факелами віддавали йому честь. Якби він був католиком, йому б заспівали: «Вічне світло хай сяє йому!» А воно йому справді світило. Можливо, через те й сонце так яскраво сяяло! Але найдивовижнішою була промова пастора. Ніколи ще люди в Зоровце такої не чули. Коли пастор почав змальовувати життя старого, про яке сам чув від нього, в усіх

з'явилися сльози на очах. Він сказав, що, на превеликий жаль, ніхто не дбав про його душу, що, за визнанням пастуха, він у цьому християнському середовищі жив без Бога й без Христа, що він нічого не розумів із того, про що йшлося в церкві. «Він жив серед нас, він нам віддано служив, та якби Бог не послав до нас Своїх слуг, ми б провели його у вічну пітьму, без Христа, без світла. Ніхто з нас не служив йому в духовному сенсі — менше від інших я». Пастор, передихнувши, продовжив: «Натомість він своїм останнім подихом прислужився мені! Біля його смертного одру я довідався, що він у свою останню годину знайшов Спасителя і що я, який все про Спасителя знав, який поставлений на це місце за вашим бажанням, щоб вести вас до Бога, — Його не мав. Розумом, із книжок, я про Нього знав, але в серці моєму Його не було. “Так бо Бог полюбив світ, що дав Сина Свого Однородженого”³⁵. Ці слова я добре знав, так само як і те, що Божого Сина я тоді ще не прийняв. Та оскільки в Слові Божому сказано: “А всім, що Його прийняли, їм владу дало дітьми Божими стати, тим, що вірять у Ймення Його”³⁶, Юрій Бенек став щасливим сином і спадкоємцем раніше за мене, вашого пастиря. Це справедливо, оскільки перед Богом усі

³⁵ Івана 3:16.

³⁶ Івана 1:12.

рівні. Спостерігаючи кончину цієї виправданої людини, спостерігаючи за тим, як він ішов додому, я нарешті відкрив серце Спасителеві, Який стукав у нього. Він мене помилував, і я прийняв Його. До цього часу Він жив лише в моєму розумі, у книгах, а серцем я Його не бачив. Сьогодні Він живе в моєму серці, тож я можу вигукнути словами пісні:

*Так, я порятований від мандрювань,
Куди мене розум штовхав...*

І справді, такого похорону в Зоровце ще не було й такої надгробної промови ще ніхто не чув. Ніхто з присутніх не залишився байдужим. Бо хіба ж чули коли про такі речі: пастор перед членами своєї громади робить таке зізнання! Ті, що зрозуміли його, раділи в душі, інші, кому його слова не були зрозумілі, теж відчували до нього глибоку повагу. Він наче наблизився до них. До цього часу до них промовляв пастор, сьогодні ж це була людина, яка говорила з народом, як брат із братами. Коли розходилися, навіть байдужі з повагою віталися з ним.

Так мешканці Зоровце поховали свого пастуха. На третій день після похорону на зібранні громади вирішили перебудувати пастушу хижку для ночівлі мандрівних майстрів. У такий спосіб громада хотіла зберегти пам'ять про Бенека.

Настав вечір. Сеніни зібралися разом після денної праці й, повечерявши, почали розмірковувати про Божественні істини. Вони прочитали Псалом 50: «Помилуй мене, Боже, з великої милості Твоєї, і з великого милосердя Свого заглядь беззаконня мої!»

— Згадуючи про свої злочини, — сказав Сенін, — я не можу від щирого серця не дякувати Богові за те, що ви, матінко моя, і Циля мене простили, як і Господь мене простив із любові Своєї великої, і Спаситель мене кров'ю Своєю омив назавжди.

— Це, синку, були не лише твої гріхи, — відповіла йому мати, ухопивши сина за руки.

— Ваша правда, — підтвердила Циля, — це були й наші гріхи, і Бог нам усім їх простив.

Вона підвелася, щоб прибрати зі столу. Поклавши руку на плече чоловікові, вона з любов'ю заглянула йому в очі. І він з подякою відповів їй тим самим.

— Посидь ще, Цилю, помиєш посуд потім. Я вам дещо хочу розповісти.

Трохи згодом молода жінка, витерши стіл і на прохання матері діставши для роботи мішок із пір'ям, сіла біля свого чоловіка. Вони сиділи рядком там мирно, що їхнє недавнє, але вже минуле, життя видавалося нереальним. Після одужання Цилі її краса знову розквітла. Сенін усе ще був став-

ним чоловіком з приємною зовнішністю, хоча вже трохи й посивілий. Як благодатно позначилася на них обох милість Божа та людська любов!

— Мартинови мені пишуть, — почав швець, — що вони маєток нарешті записали на своє ім'я. До Різдва вони ще не знали достеменно, чи належатиме він їм, і через те не могли туди ні переїхати, ні привести там усе до ладу. У маєтку досить будівель, але всі вони занедбані. Вони також пишуть, що шукають досвідчених, старанних робітників і обіцяють гарний заробіток; робота в порівнянні з нашою тутешньою — дитяча гра. Якщо заощаджувати, можна трохи зібрати грошей і з часом купити щось суттєве для власного господарства. Оскільки я перестав пити, вони пропонують і нам попрацювати в них. Ви, мамо, допомагали б у хаті. Узимку й за поганої погоди я міг би лагодити взуття. І от що я думаю: чи не від Бога ця можливість — повернути назад усе, що я спустив? Ми б не назавжди, а лише на кілька років найнялися б до них у робітники. Землю ми б там не купували, а берегли б кожний гріш, аби вкласти його в наше тутешнє господарство й покращати його до нашого повернення. Хату й лани можна вигідно здати в оренду, аби виплатити податки, а зароблене в Мартинових залишилося б нам. Отже, слово за вами.

— Роби як знаєш, синку! Я піду з тобою й допоможу, скільки зможу, — сказала мати тремтячим голосом і зі сльозами на очах.

Дружина схилила голову на складені на столі руки й мовчала.

— Циля, чому ти мовчиш? — спитав у неї чоловік.

— Тому що я боюся!

— Ти боїшся?! — разом вигукнули чоловік і свекруха. — Чого саме?

— Ви, мамо, хіба не знаєте, чого? — Обличчя в Цилі зблідло. Стискаючи лоба руками, вона озиралася навколо, наче людина, яка повинна розлучитися з усім, що їй дороге.

— Цилю, ти боїшся, що я знову повернуся до свого старого гріха! — здогадався чоловік.

— А ти певен, що цього не станеться? Ми жили без Бога, без Христа, без Його Слова; ми обоє не послухалися ні Бога, ні батьків. Так, ми служили сатані в пеклі. Коли я втекла від тебе того ранку, закривавлена й поранена, я втікала з цього пекла. Удень і вночі я бачила перед собою те страшне руйнування та спустошення, тремтіла від самої думки, що мені знову доведеться повернутися в це пекло. І коли ви мене привели у чистий, оновлений дім, з любов'ю приготований для нас людьми, мені здалося, що я вхожу в рай. Ти був уже не тим диким звіром, але й не тим, заради кого я згрішила, переступивши четверту заповідь. Ти став новою, доброю людиною. Я боялася, що це лише сон і що я знову опинюся в пеклі. Кожний день і кожну ніч, прожиті в цьому раю,

я починала й закінчувала на колінах перед Господом Ісусом Христом. І тепер мені йти з цього раю? Навіщо? Аби купити землю! Ви чули, що розповідала пані Гарак, коли гостювала тут у своїх батьків? Хоча вона й вихвалялася, розповідаючи, скільки в них землі, вона казала, що живуть вони, як ті цигани, не знаючи ні свята, ні неділі. В усій окрузі немає жодної церкви, проте є пивна! І коли бабуся Ужерова порадила їм щоранку співати, читати Біблію й молитися, Гарак, сплеснувши руками, вигукнула, що на це в них немає часу, що в них усе не так, як тут, у нас! Працівники їхні забастували б, якби хазяї не працювали разом із ними. А скільки їм доводиться платити! Там потрібно рано вставати, щоб робота не накопичувалася! І ти хочеш йти в таке рабство? Без свят, без неділь? Наші тут будуть збиратися навколо Слова Божого, а ми будемо там, на чужині, і це коли ми ще у вірі не зміцніли? Ні я, ні ви ручатися не можемо, що залишимося вірними Господу. «Яка ж користь людині, що здобуде весь світ, але душу свою занастить?»³⁷ Якщо хочете — ідіть, я вам заборонити не можу, але добровільно я в це пекло не піду. Мені достеменно відомо, що Господь нас туди не посилає, бо Його воля така, аби найперше шукали Царства Божого³⁸. Там ми його навряд чи знайдемо.

³⁷ Матвія 16:26.

³⁸ Див. Матвія 6:33.

Якби тут був голод або ще яке лихо — інша річ. А так?! Навіщо нам іти звідси? Бог мені щодня дає роботу, яка мене годує. А земля? Скільки мені потрібно буде в кінці земного шляху, люди дадуть!

Молода жінка говорила спочатку з гіркотою, але потім у її голосі забриніла рішучість душі, яка ні за які багатства не бажала ступити на слизьку дорогу.

— Ах, Цилю, невже ти думаєш, що я без тебе піду? — скрикнув Сенін. — Як ти собі це уявляєш? Адже я не багатства прагну, а того, щоб сумління мені не докоряло.

— Мені не шкода того, що згинуло. У мене тепер більший скарб, аніж усе, що втрачено. Адже я бачу тебе врятованим! Я тобі ніколи не дорікала за минуле. Якби ти залишив свої гріхи там, куди Бог їх кинув, вони б тебе більше не пригнічували. Але одне тобі скажу: заради тебе я залишила свого доброго батька, бо кохала тебе більше, ніж його. Та коли ти хочеш увести мене кудись, де я можу втратити Христа, я з тобою не піду, бо тепер Його я люблю більше, ніж тебе, і не хочу зашкодити власній душі.

— Але Цилю, — сміливо втрутилася свекруха, — навіщо нам жити без Слова Божого? Хто нам завадить день і ніч починати з Богом?

— Робота нам на заваді стане й робітники! Якщо вони там живуть не краще, ніж тут — цигани, тоді в яких приміщеннях мешкають їхні робітники? Можливо, по дві родини живуть в одній кімнаті. Ми ще

ніколи не жили разом із іншими людьми, з такими, які не хочуть знати Бога. Можливо, вони вранці й увечері будуть сваритися, битися, а нам у тій самій кімнаті співати, читати, молитися? От якби то були дядечко Янковський або бабуся Симонова! Вони, можливо, й будь-кого привели б до Господа! Але ми ще не такі християни, як вони!

У кімнаті запала тиша. Сенін сидів, понуривши голову. За вдачею він був упертою людиною й задумане завжди прагнув довести до кінця. Якщо він і радився з кимсь, проте чинив за власним розсудом. Циля добре знала свого чоловіка, через це вона й не намагалася його відмовити від поїздки на нове місце. Побачивши, що мати вже згодна з ним, вона, як це не було їй важко, рішуче проголосила, що не піде з ними. Такого Сенін від дружини не чекав. Адже вона тепер, як ніколи раніше, щиро кохала його, і останнім часом вони жили немов у раю! Сенін рвучко підвівся й мовчки вийшов. За кілька хвилин він уже був у Янковського й сказав йому, що хоче порадитись із ним щодо однієї справи. Вони увійшли в кімнату. Сенін повідомив сусіда про свої плани й наміри, не приховавши нічого зі сказаного Цилюю. Він добре запам'ятав її слова, але поки він говорив, їхній зміст виріс перед ним у всій своїй значущості та істині до велетенських розмірів.

— Скажіть, будь ласка, хто правий, — я чи вона? Я для неї та для матері кращого прагну. Тут ми ніко-

ли не зможемо зіп'ятися на ноги, не станемо хазяями, завжди будемо лише наймитами!

— Я вважаю, що ви прагнете добра, але дорога до пекла, як відомо, нерідко буває вимощена благими намірами. Рішення вашої дружини — не міняти Слово Боже на споживу — мені видається більш правильним. Петро теж зухвало запевняв Христа, що залишиться Йому відданим, і супроти Його волі пішов за Ним на подвір'я Кайяфи. Та коли сатана почав там просіювати його крізь своє сито, Петро не встояв. Циля права, вона хоче уникнути цього просіювання, щоб не відпасти від Господа. Ви — спасенний милістю Божою п'яниця й розбишака. Чи в змозі ви встояти за умови щоденного спілкування з такими ж самим людьми? Мабуть, ні... А чого ви, власне, хочете? У вас тут хата, ваша дружина й мати сумлінно працюють, ви вільний громадянин і сам собі хазяїн. Ви, окрім хіба що навчання та військової служби, ніколи ще не служили іншим. А на новому місті ви перетворитесь на слугу, а ваша дружина — на наймичку. Зможете ви залишатися смиренними навіть тоді, коли побачите різні недоречності з боку інших наймитів? Циля ваша знову такою красунею стала! Тут, у селі, ніхто не наважиться обходитись із нею негідним чином. Дружина наймита ніколи не користується такою повагою, а ви знаєте, що в світі чимало розбещених чоловіків. Ви ж не утримаєтесь і вдарите такого, хоча б він лише тільки пожартував

із нею! Нещодавно я отримав листа від товариша по військовій службі. Ми в Росії, в полоні, разом знайшли Христа. Він словак і теж хотів купити землю тут, у Словаччині. Щоб краще ознайомитись із життям хліборобів, він пішов по колоніях відвідати своїх земляків, які там належали до християнських громад і проповідували Царство Боже. Він сподівався, що знайшов у них втілення ідеалу, світло та сіль. Та, на жаль, він знайшов сіль, але позбавлену сили, а світло — якщо й не згасле, так залишене під посудиною, і не зустрів жодної душі, придбаної для Христа. У цих власників, і справді, багато землі, вони підняли свої господарства, але яка користь з того, коли вони для справи Божої мертві? Так само буде і з вами, сусіде, якщо ви пропозицію Мартинович назвете волею Божою. Насправді ж це не що інше, як спокуса.

— Ні, пане Янковський, цього зі мною не станеться, — відповів швець. — Я зрозумів, що ви з Цилею праві. Таке страшне життя, як оце ви мені намалювали, я нізащо не зміг би витримати. Краще я буду жити бідним наймитом у нашому «раю», як сказала Циля. Я не хочу стати багатим і зашкодити власній душі. Дякую вам!

— Зачекайте трохи, сусіде, — затримав Янковський Сеніна, який заквапився додому, — у мене теж є пропозиція для вас. Хоча вона й не така блискуча, як та, що зробили Мартинови. Присядьте ще ненадовго!

І Матіяс запропонував сусідові подбати про загорожу навколо його ланів. Платня за роботу буде за домовленістю, але сплачуватися вона буде не грошима. І раптом, зовсім для Сеніна несподівано, Янковський спитав, чи не хоче Сенін придбати за теперішньою ціною поле, яке належало батькам Цилі й було куплене матір'ю Матіяса. Він хотів надати Сеніну можливість відпрацювати за цю, дорогу йому землю.

— Поле засіяне. І оскільки я вважаю, що воно буде ваше, я віддаю його вам уже цього року; насіння повернете мені восени.

Ото вже радості було того вечора в домі Сеніних! Циля прибігла до сусідів подякувати їм, і, заставши хазяїна, вона осипала словами подяки та благословеннями Ганнусю, яка щиро зраділа за сусідів.

— І ви б пішли тепер, коли Господь Ісус Христос навернув нашого пастора й ми в домі Божому будемо слухати щирю Божу правду? Мій батько сказав, що ми, віруючі, тепер стіною повинні стояти навколо нашого пастора, як своїми молитвами, так і самим життям, бо ворог не дримає.

— І що тільки не вигидає цей Янковський! — дивувалися люди в Зоровце. — Огородити лани! Ліс для огорожі він давно вже закупив, але ж скільки дроту та праці ще потрібно буде! І ту луку він купив лише для того, аби огородити свою садибу, — за суджували одні.

— Що ж дивного? Повернувшись із Америки, Матіяс свою луку під схилом пагорба засадив фруктовими деревами. Тепер це вже справжній сад. Але плодами з нього він іще не поласував — їх збирають підлітки, через те гілля на багатьох деревах поламане. От він і зводить огорожу. І стоги сіна збережуться, й на поля худоба не потрапить, — брали його під захист інші.

— Так воно так, але скільки це буде коштувати? — не здавалися ті, хто мав сумніви.

— А нам яка журба? Хто з Богом дружить, тому й святі допомагають, — благословляли Матіаса ті, що співчували йому.

Не встигли люди й оком зморгнути, як проминула масляна, і ті, хто бажав одружитися, мусили поквартитись, оскільки наближався великий піст. У Зоровце люди звикли в цей час, як і в передріздвяні тижні, щоденно ходити до церкви. Можливо, вони в такий спосіб хотіли надолужити згаяне? Раніше нерідко о цій порі в церкві сиділи всього лише кілька жебраків, бабусь та хлопчиків-хористів. Але тепер усе було інакше: такої кількості людей в церкві, як цього року, ще ніколи не було. Усі казали, що в домі Божому тепер зовсім не так, як було торік.

Здавалося, що відтоді як поховали старого Бенека, пастор наче переродився, його було не впізнати. Особливо це відзначилося на його ставленні до пасторських обов'язків; а служби по неділях, напе-

редодні Великодня й конфірмації він проводив із особливою старанністю. А ще по неділях після обіду (наче в нього було мало справ!) він ходив по невеличких селах і проводив там богослужіння, перенісши друге богослужіння в Зоровце на вечір. Серед тижня, коли люди збиралися в Янковського, він з'являвся й там, але тільки як слухач.

— Я у вас відпочиваю, — казав він і лише після особливого прохання молився наприкінці зібрання. Пастор попросив учителя розучити з дітьми улюблені словацькі пісні й співати їх у неділю на вечірньому богослужінні. Як дивно це звучало в домі Божому!

Так проминув великий піст. Був уже кінець березня, і наближалася Страсна п'ятниця. Прийшла весна, і молодь у Зоровце заспівала нові пісні. Навколо Ганнусі й Степана Ужерова зібрався чималий гурток. Пісні лунали на ланах і під час роботи, особливо там, де з'являвся Іля Ужеров. Співали жінки, коли прали білизну на березі Вагу, і луна наслідувала їх:

*Гарно як, коли серце звільнилось,
Гарно як, коли зникло в нім зло!
Гарно як, коли тиша спустилась
І добро у душі розцвіло!*

Тихого ранку Страсної п'ятниці пастор повертався зі своєї ранкової прогулянки. Пісня, що луна-

ла, була йому знайома, але зараз, цієї тихої ранкової години, здавалося, що весь навколишній світ співав її. Спочатку він ішов уздовж бурхливого Вагу, потім повернув на стежку, яка тяглася поряд із притокою річки поміж ланів у низині й була оточена дрябною огорожею. «Це та сама Вільхова низина, яку нещодавно купив Янковський», — подумав пастор. Частина низини поросла акаціями й шипшиною. Навколо води юрмилися високі вільхи та розквітлі верби, в яких гуділи бджоли. Огорожа ще не була закінчена. Нерідко він відпочивав на кам'яній лавці під вільхою з книжкою в руках і, повертаючись додому, завжди зупинявся поспілкуватися з робітниками, які траплялися йому. Зазвичай вони проводжали його додому. Цього дня йому зустрілися Сенін і Звара, які вже давно не пропускали жодного богослужіння, і йому було напрочуд приємно поговорити з ними. Сьогодні пастор хотів погуляти довше, оскільки він був вільний до дев'ятої години. Зійшовши витоптаними східцями на невеличку скелю, він притулився до старої розквітлої верби, яка високо звелася над своїми подругами, і жадібно обіг очима чудовий весняний світ. Видно було частину Вагу, лани, луки, лісисті схили в прозорому серпанку, який швидко танув на сонці. На лузі біля його ніг пахкотіли тендітні фіалки, над головою заливчато співав жайворонок. Усе навколо співало пісню воскресіння; вітри на крилах своїх несли весну.

Пастор раптом відчув, який він іще молодий душею та серцем. Надто рано почали пригнічувати його життєві турботи. Майбутній пастор став сиротою, коли найбільше потребував батька. У школі ніхто не розбудив у ньому ідеалів, здатних надихати молодь. Турботи, здавалося, від самого дитинства зістарили його душу. Він не був мадяром, тобто угорцем, за духом, ніщо серйозно не пов'язувало юнака зі світом, який його виховав. Але він не був і потаємним словаком, як його батько, — він був ніким. Богослов'я він, як і більшість його колег, вивчав заради майбутнього заробітку. Христа він не знав і не любив; не було в нього, виходить, релігійного ідеалу й ніяких інших захоплень, які могли б стати змістом його життя. Пастор був непитущим і не палив, коли він одного разу захворів, розумний лікар порадив йому не набувати цих поганих звичок, якщо він бажає собі довгого життя. Отже, непитущим він став не тому, що хотів власним прикладом допомогти народові, який гинув від пияцтва. Та він і не любив цей народ. Він не розумів його душу, бо не знав її. У цього молодого чоловіка не було ніяких пристрастей, і він був захищений від помилок. Усе в ньому — серце, душа й дух — неначе спало. Пробудження від цього сну в останні місяці було болючим для нього, але, прокинувшись нарешті, він побачив світло Христове. Пастор Моргач відродився для нового життя, і, поглядаючи тепер на весняний світ, він відчу-

вав, що весна завітала й до його серця, що в ньому прокинулася й заявила про свої права молодість. Мимоволі прийшли на пам'ять слова:

Вітаю тебе, весно!

Ти юність мені принесла.

Йому раптом здалося, що й для нього настала пора кохання. Він зрозумів, що від щирого серця любить цю дивну місцевість, тому що полюбив її Творця, Який береже її красу. Думаючи про жителів цієї долини, він відчував, що вони дорогі йому, що вони його брати й сестри. З радістю хотів він сповістити їм сьогодні про велику рятівну жертву, яку приніс Ісус Христос, і він знав, що вони прийдуть і з живим співчуттям будуть слухати його. Раніше він часто думав: «Навіщо я, власне, живу?» Лише усвідомлення, що він повинен утримувати матір і забезпечити їй безтурботну старість, примирювало його з життям. Тепер він твердо знав, що перед ним постало велике й дуже важливе завдання, що йому було для кого й для чого жити. Тепер його надихав ідеал — усю свою громаду привести в обійми доброго Пастиря, де він сам знайшов спокій і де побачив Бенека та інших, які теж брали участь у його пробудженні.

— Доброго ранку, пане пастор, — почув він раптом знайомий дівочий голос. Моргач озирнувся. Стежкою ішла молода дівчина, і її образ як

найкраще вписувався в цей весняний світ. Вона несла кошика з фіалками, і, незважаючи на темний колір її одягу, відповідний сьогоднішньому дню, вона сама була схожа на весняну квітку.

— Ганнусю, це ви? — вигукнув пастор. Він простягнув дівчині руку, щоб допомогти зійти нагору. — Ви така старанна господиня! Як це ви всюди встигаєте?

— Я вже вчора все приготувала до сьогоднішнього дня й попросила тітоньку Звару подати сніданок, тож усе зроблено.

— Ви хотіли назбирати фіалок?

— Так, батько й бабуся Симонова їх дуже люблять. Але мені насамперед хотілося побути на самоті.

— Це чому ж так, Ганнусю?

Пастор відсунувся, запрошуючи її сісти на лавку. Місця було вдосталь, тож вона поставила свого кошика біля себе. Йому хотілося слухати й слухати її, бо йому дуже подобався її сріблястий голос. Вона відкрито подивилася на нього:

— Сьогодні Страсна п'ятниця. Тієї п'ятниці Ісус Христос цілий день був такий самотній! Усі учні покинули Його. Самотній стояв Він перед Пілатом, самотній ішов шляхом страждань, самотній Він був на хресті і самотній — у гробі. А потім люди відчули себе такими самотніми, коли не змогли Його знайти ні на землі, ні на небі.

Пастор мовчки кивнув їй.

— Дивна думка, але ви праві: ні на землі, ні на небі. А що ще ви думали про цю самотність, Ганнусю?

— Я подумала, що сьогодні увесь світ про це думає. Мені здавалося, що сьогодні навіть води Вагу співають: «Помер, помер Ісус, Син Божий». Потім я поглянула на зелений пагорб, і мені здалося, наче він мені розповідає, як Агнець Божий, після тяжкої борні, покоївся в чорній землі. Я вивчила пісню, яку пан книготорговець надіслав мені минулого тижня й яка так відповідає моменту.

— Ви можете її заспівати? Тоді заспівайте й допоможіть жайворонку славити Бога.

Дівчина склала руки, її чистий голос пролунав у тихій долині. Хвилі Вагу, підхопивши пісню, понесли її далі.

У пісні йшлося про те, як хочеться душі стояти біля Хреста й бачити, як від Голгофи в світ цей рікою тече благодать. Дівчина співала, що біля Хреста відкривається Агнець Божий, Який пригортає до Себе й стає для спасенної душі найдорощим.

Після того як Ганнуся доспівала пісню, пастор підвів похилену голову й молоді люди раптом підвелися, усвідомивши святість миті, коли вони, подумки пройшовши назад крізь століття, побували безпосередньо на Голгофі, де Агнець Божий схилився до них із хреста й поблагословив їх. Мовчки вони

покинули це тихе місце й у мовчанні пішли додому. Наблизившись до огорожі Янковського, пастор узяв руку дівчини й сказав: «Я дякую вам, Ганнусю!» Вона, посміхнувшись, відповіла, що їй час додому, і побігла, а він іще довго стояв і дивився вслід за нею.

Трапляються в житті прекрасні й незабутні моменти — у цьому сьогодні переконався й пастор.

Розділ 17

Страсної п'ятниці вчитель Людвіг Галь сидів разом із своєю молодою дружиною Ольгою в кімнаті. Стосунки поміж ними були дуже сердечні, вони щиро кохали одне одного. Їхнє кохання зміцніло після передчасного народження й раптової смерті дитини. Матері ця втрата ледве не коштувала життя, і чоловік дуже боявся, що разом із дитиною втратить і дружину. Через цю подію молодій жінці довелося залишити роботу в гімнастичному товаристві, яке й без того ледве животіло. Колишній пастор був його почесним членом і гаряче підтримував починання вчителя. На жаль, пастор Моргач не виказував цікавості до національної гімнастики, і вчитель у цій справі не покладав на нього жодних надій. Потім на село навалився іспанський грип, який вирвав із їхніх лав чотирьох найбільш активних членів із дитячої групи і двох кра-

щих дорослих гімнастів, і вчитель Галь раптом відчув себе дуже втомленим. А тут іще в передріздвяні дні виник цей дивний релігійний рух. Неділень на маслянну було мало, і цікавість до гімнастики замість того, щоб зростати, і надалі зникла, особливо через те, що кілька гімнастів готувалися до весілля. Усе це мучило вчителя. Він вирішив оголосити молоді, що в понеділок, після Великодня, гімнастичне товариство поновить свою роботу. Він сподівався, що прогулянка з ритмічними танцями відновить зацікавленість гімнастикою. Ще два тижні тому він розмовляв про це зі своєю дружиною. І зараз він міркував саме про це.

Дружина вчителя, відпочиваючи на канапі, теж про це думала. Раптом вона вигукнула:

— Людвігу, прошу тебе, йди-но сюди!

Він підійшов, сів на низенький стілець біля узголів'я канапи.

— Чого ти хочеш, Оленько?

— Зняти з тебе клопіт, який пригнічує тебе.

— Ти це помітила? Так, мене турбує наше товариство.

— Про цю прогулянку все думаєш?

— Ні, я думаю про те, як мені взагалі кинути цю роботу. Нам не вистачає молоді. Молоді віддають перевагу танцям. Якщо товариство займається лише гімнастикою та розвагами і не проводить культурно-просвітницької роботи, воно взагалі

не досягає своєї мети. Марно я працював над докладами. Молоді люди регулярно приходили лише на гімнастику або на якусь розвагу. Відтоді як ти, люба, перестала мені допомагати, все розвалилося.

— Ах, Людвігу, дякувати Богові, я вже здорова, і ніщо не завадило б мені допомагати тобі, але тепер це неможливо, — відповіла вона, затуливши обличчя руками.

Він їй ніжно відвів:

— Чому?

— Тому що... Як би тобі сказати, щоб ти зрозумів мене й не образився? Я не бачу, як через цю справу врятувати й оздоровити наш народ.

Його обличчя потемнішало.

— А в чому ти вбачаєш таку можливість?

— У Христі, у навершенні до Нього! Прощу тебе, не дивуйся, сумніви вже давно охопили мене, але сьогодні моє переконання отримало підтвердження. Коли Ганнуся прийшла до нас, я слухала її слова, немов пташиний спів. Потім ми ближче познайомилися з Янковським, і я разів зо три залишалася на його зібраннях. Але ж і ти там був. Після нашого лиха мене часто відвідувала бабуса Симонова; ти ж добре знаєш, який відчай охопив мене, коли ми втратили нашого любого первістка, який морок оселився в моїй душі, як мені не хотілося навіть дивитися на світ Божий! А ця майже неписьменна

бабуся так співчутливо поставилася до мого горя, так дбайливо лікувала мою душу, так переконувала мене на основі Слова Божого в тому, що дитина моя пішла до Нього, на вічну батьківщину, що зуміла заспокоїти мене й повернути до життя. Я переконалася в тому, що віра цих людей глибока, щира; але вони звичайні селяни, а я пишалася своєю освітою й вважала себе вищою за них! Перед Різдвом я казала собі, що з нас досить того, що дає нам пастор Моргач. Але потім розпочалося щось дивне: він почав проповідувати не як книжник, а за Духом, Який поселився в ньому й каже нам слова вічного життя. У мене не було більше відмовок, бо переді мною стояв не неосвічений селянин і не звичайний собі пастор — це була нова людина! Я жадала нового життя! Тепер я краще зрозуміла Ганнусю та її велике щастя. У ній живе Агнець Божий, Який помер і за мене. А сьогоднішнє свідоцтво з кафедри було таке потужне, що я схилилася перед Голгофським хрестом, і Ісус Христос мене прийняв.

У кімнаті запала тиша. Учитель підвівся і, схрестивши руки на грудях, почав мовчки ходити по кімнаті. Раптом він зупинився й повільно промовив:

— Він тебе прийняв! О, якби я міг сказати це про себе! І в мені прокинулося те саме, що й у тобі. Я гордував цими людьми, але думав, що кожний

може вірити по-своєму. Моргач викликав у мене лише співчутливу посмішку, коли я спостерігав, як він намагався подолати цих «сектантів», освічуючи їх своєю книжковою мудрістю. Але потім сталося те незрозуміле, як ти це назвала, коли він з висоти своєї спустився до нас, визнавши, що пастух, неосвічена людина, повів його до Христа. І він не лише дозволив себе повести, але й не приховав це від нас. Він визнав, що отримав життя. І от після цього я почав його цінувати й з цікавістю слухати його проповіді. Ще перед Різдвом я дещо змінив свою думку стосовно того, що він не дуже начитаний, однобічно освічений пастор; мені стало зрозуміло, що він самоосвітою здобув значно більше, аніж йому дали його школи. Але визнаю, що такої проповіді, як сьогодні, мені ще не доводилося чути! Щоправда, я взагалі їх мало чув. Однак сказати таку проповідь, яка б дух і душу захопила, може лише відроджена людина — людина, яка належить Христу.

Почулися дзвони, які урочисто закликали до післяполудневого богослужіння. Останньої неділі пастор оголосив, що Страсної п'ятниці проповідь буде вранці, а звичайне літургійне богослужіння відбудеться після полудня. Учителеві довелося поквартитися, бо пастор просив його до богослужіння зайти до ризниці. Через те розмова з дружиною залишилася незакінченою.

— Я хотів попросити вас допомогти мені дещо змінити порядок богослужіння, — сказав Моргач, заходячи разом із ним до ризниці.

— З радістю допоможу, — запевнив його вчитель.

— Я дочитаю цей розділ, потім ви заграйте, будь ласка, оцю пісню! Молодь нагорі на хорах заспіває її. Прошу вас лише про тихе супроводження, аби слова були зрозумілі.

— Даруйте, пане пасторе, та чи не краще буде, коли Ганнуся Янковська сама виконає приспів?

— Я не заперечую, це буде ще краще. Дякую вам!

Оскільки історію страждань Христа мали читати лише після полудня, церква в Зоровце була повною так само, як і вранці.

Ніколи ще прихожани не чули, щоб так читали священні слова, як сьогодні. Але й пісні ніколи ще так не лунали, як сьогодні. Орган лише тихо супроводжував співи молоді. Потім, під час читання Євангелія від Марка, почулися потужні звуки органу, і раптом із хорів залунала пісня, якої тут іще ніколи не чули:

На далекій горі старий хрест височить —

То ознака страждання й наруги.

На хресті наш Спаситель за нас всіх висить —

Для обіймів розкинувши руки.

І далі один сріблястий голос під притишені звуки органу проспівав:

*Старий хрест височить у віках,
Спокій дав він мільйонам сердець.
До хреста я приходжу в сльозах,
Щоб змінити гріхи на вінець.*

І знову заспівав хор молодих голосів, і так чисто, що кожне слово можна було почути й розібрати. Між строф сріблястий голос Ганнусі повторював приспів. І на кінець молоді голоси із натхненням і силою висловили своє покликання:

*Світу хрест сповіщати,
До Христа закликати —
Ось на що я себе віддаю.
Як мине це життя,
До Христа прийду я —
Візьме Він мене в славу Свою.*

Повільно затихали звуки органу, і після короткої тиші пастор продовжив читання Слова про страждання Христа. Учитель поклав руки на попітр для нот і схилив голову. Він щось ледь чутно шепотів, але там, куди спрямовані були його слова, їх почули й зрозуміли.

Коли пастор після богослужіння сидів у ризниці й щось занотовував, двері тихо прочинилися й увійшов учитель:

— Прошу вас приділити мені кілька хвилин!

— Так, звичайно! Але дозвольте мені спершу подякувати вам за гарну музику!

— Ви — мені? Я вам повинен дякувати!

Коли вони за півгодини разом залишили різницю, важко було сказати, чиє обличчя сяяло більше. Прощаючись, вони сердечно й довго потискали один одному руки, тож прощання скоріше було схоже на радісну зустріч.

На заході сонця у великому саду пастора, під старою грушею, зібралися друзі. Це були старі й молоді селяни, чоловіки та жінки, які вже прийняли до свого серця Ісуса. На превелику радість Ганнусі, прийшли також і її друзі зі школи. Дуже просто й невимушено точилася в цьому невеличкому товаристві розмова. Кожний прийшов начебто сам по собі, у своїй особистій справі, та оскільки справи в усіх виявилися спільними, їх загалом і можна було вирішити. Кімната пастора вмістити всіх не могла, тому Мартин Ужеров запропонував вийти в сад.

Молодь миттю принесла з будинку пастора та зі школи столи й лавки, і збори розпочалися. Одні сиділи, інші стояли навколо пастора і розповідали про те, хто й як знайшов Спасителя. Подружжя Рашових повідомило, що вони в Америці відвідували словацьку громаду конгрегаціоністів, де їх вважали

наверненими. Але тільки сьогодні вони зрозуміли, що означає насправді прийняти Ісуса Христа до свого серця. Вже давно Він стукав у двері їхніх сердець, але вони не наважувалися Йому відчинити. Сьогодні вранці під час проповіді вони впали до Його ніг у церкві й там, на Голгофі, і просили простити їм їхні гріхи. Прийшовши додому, вони зізналися одне одному в цьому, однак лише після полудня, на зборах, зрозуміли, що цього ще не достатньо і що вони мусять іще щось зробити. Отже, вони вирішили віддати свої серця Ісусові, і Він увійшов і живе тепер у них. Із родини Ужерових говорили й старі, й молоді, у тому числі й бабуся, розповідаючи, коли й як вони прийшли до Господа. Було чудово, що Господь пригортав до Себе цілі родини. У Ключевських батько, мати, син і донька іще до Великодня прийняли Христа, у Боротових — батько й донька, у Костильних — мати й син. Тож наверненими були тепер не лише родини Янковського, Звари та Сеніна. Усіх дуже обрадувало, що до них приєдналися й учитель з дружиною. З родини Милових до Бога прийшов лише сам староста, хоча спершу здавалося, що його дружина випередить його. А пастор Моргач самотньо стояв серед них. Невже він так і залишиться сам?

Мати його була дуже порядною та чесною людиною. І тепер його поведінка дуже її непокоїла. «Спочатку Август невідомо чому з тим книгоношею клопотався й сперечався, а потім на похороні

цього бідолашного пастуха вхопив облизня! Перед усією громадою визнав, що сам не має того, що проповідує! Що скажуть на це інші пастори? Він завжди був статечним пастором, а тепер зійшовся з цією сектою!» — міркувала мати, сидячи біля вікна й спостерігаючи за сином та за зібранням в садку. «Навіщо вони там зібралися? Такого раніше ніколи не було! Про що вони радяться? Через це він втратить будь-який авторитет! І вчитель з дружиною теж із ними? Дивно! Цей пихатий чоловік раніше приходив до її сина лише у службових справах, у разі нагальної потреби! А тепер він дивиться на пастора, наче той його рідний брат!»

Мати пастора хотіла підійти ближче до гурту, щоб послухати й побачити, що ж там врешті-решт відбувається, але не наважилася, бо вони могли подумати, що й вона цікавиться цими нововведеннями й ладна до них пристати. Ні, ким вона народилася, тим прагнула залишатися до кінця свого життя. Вона покvapливо відійшла від вікна, бо побачила, як її син повернувся й пішов у дім. Вона чула, як Август увійшов до свого кабінету, й почекала, чи не зазирне він до неї, бо за обідом він дуже її розсердив. Вона сказала, що хоче спекти паски, але він почав просити її не завантажувати сьогодні прислугу додатковою роботою, бо сьогодні такий святий день, який належить цілком присвятити спогадам про Агнца Божого. Коли вона йому дорікнула, що він не

рахується з тим, що в неї на суботу справ більше ніж треба, він попросив її взагалі нічого не пекти, оскільки в пасках немає жодної потреби й свято від них не залежить. «Великдень без випічки! Яка нісенітниця! І чого ти раптом втручаєшся в речі, на яких не розумієшся?» — заперечила вона, розсердившись. Потім вона наговорила ще різного, що справи не торкалося, але мучило її від дня похорону Бенека. Август не сказав їй жодного слова у відповідь і пішов до церкви на літургійне богослужіння, бо саме задзвонили дзвони. І що він знову робить! Виголосив пісню, якої немає в пісеннику! Пісню, що правда, виконали гарно, наче ангели на небесах, але ж вона була зовсім недоречною. Ой, що ж це за нечувані новини! Ось син вийшов із кімнати, мабуть, він сердиться на неї. Ось пройшов повз вікно, тримаючи в руках конторську книгу та чорнило. Навіщо? А от принесли столика зі школи. Ну навіщо цій компанії конторська книга?

Мати пастора не чула розмови під грушею. А там була зроблена пропозиція, аби ті, що прийняли Ісуса Христа як свого Спасителя, утворили євангельське товариство, члени якого дотримувалися б таких правил:

1. Щодня читати Священне Писання.
2. Будувати своє життя за ним.
3. Словом і справами працювати заради спасіння інших людей.

Це було сприйнято з великою радістю й одно-
стайно. Сенін несподівано вніс пропозицію, щоб ті
члени товариства, які ще й досі п'ють, кинули пити.
Боротов вважав, що це й так зрозуміло, оскільки в
Слові Божому пияцтво поставлене поряд із люди-
новбивством³⁹. Мартин Ужеров підтримав Сеніна;
вчитель Галь запропонував згодом організувати
відділення тверезників, а названі правила прийняти
за основу. Янковський підкреслив, що кожний член
товариства не лише повинен особисто читати Сло-
во Боже, але батьки та матері родин зобов'язані по-
новити домашню просвіту. Отже, кожний висловив
власну думку, і з цього вийшло щось, схоже на дис-
кусію на зборах, що потім і прийняли за основу
своєрідного статуту тільки-но утвореного еван-
гельського товариства.

На першій сторінці книги пастор написав: «Я,
який нижче підписався, член евангельського това-
риства, заявляю, що, отримавши з рук мого Гос-
пода прощення гріхів і вічне життя, віддаю себе й
своє подальше життя в Його пронизану десницю,
аби Він керував мною й використав мене для по-
ширення Свого Царства», — і перший поставив
свій підпис «Август Моргач». Наступним підписав-
ся Людвіг Галь, і таким чином заповнився весь ар-
куш книги.

³⁹ Див. Галатів 5:21.

Мати пастора не знала, що там відбувалося. Вона тільки бачила, що один по одному люди ставили підписи, потім, стоячи, молилися й після молитви заспівали: «Благодать Господа Ісуса Христа, й любов Бога Отця, й спілкування Духа Святого нехай будуть із нами. Амінь».

«Ой, що він накоїв?! — заламувала руки мати пастора. — Що інші пастори скажуть на це, коли довідаються?»

Так, це справді було важливе питання, але тоді, коли пастор Моргач потискав руки й прощався з кожним із своїх братів і сестер, він був такий щасливий, що про це питання взагалі не подумав.

Розділ 18

Що може бути кращим за вдалий сюрприз? У суботу ввечері несподівано приїхав додому студент Михайло Ужеров, щоб провести разом із родиною пасхальні канікули. Цілий рік його не було вдома, і ніхто, окрім батька, впродовж цього часу з ним не бачився. Тому рідні не могли надивитися на нього. Як він виріс і змужнів! Які в нього з'явилися манери, зовсім міським став! Якою прекрасною словацькою мовою він розмовляє! Але не тільки його родина, він сам не переставав дивуватися змінам в рідному домі, які сталися за час його відсутності.

— Ви всі начебто помолодшали, — сказав він матері. — Яким ставним парубком став наш Степан! Шкода буде, якщо в цьому селі він зовсім озвичаїться. Він такий інтелігентний, такий розумний!

— Ай, дай лишень йому спокій, — сказала мати, пригладжуючи кучері сина. — Степанові добре вдома, і якщо Господь захоче, пошле його в інше місце, Йому видніше, де Степанові краще.

«Ти диви, — подумав студент, — як мати розмовляє!»

Йому також дуже сподобалося, що розбишака Ілля, з яким він раніше часто сварився, тепер так добре жив зі своєю молодою й вродливою дружиною.

— Тепер ти вже не смієшся з мого бажання стати пастором? — спитав він кузена.

— Сьогодні я цьому дуже радий, — відповів Ілля. — Бажаю тільки, Михайле, щоб ти став пастором не раніше, ніж здобудеш усе для цього необхідне. Бути справжнім душепопечителем — справа непроста.

— Ти вважаєш, що нас випустять раніше, аніж ми закінчимо навчання? — стурбовано запитав майбутній богослов.

— Хто знає... Ось нашого пастора випустили як такого, який закінчив навчання, а головного в нього ще не було.

— Он як? Хіба ви своїм пастором не задоволені? Ви ж його одностайно обрали.

— Ми зрубали крайнє дерево, щоб не заходити далеко в ліс. Але я особисто проти нього нічого не маю; ти не дав мені договорити!

— Отже?

— Те, чим він сьогодні з нами ділиться, йому дали не ваші професори, це він знайшов у нашому селі. Але сподіваюся, ти його відвідаєш і сам у цьому переконаєшся.

— О, це вже цікаво! Ти говориш так загадково. Краще скажи, як твоє сімейне життя?

— Якщо ти будь-коли будеш так кохати, як кохаю я, і тебе кохатимуть так само, як кохають мене, тоді ти сам довідаєшся, яке це щастя. А поки що ти зелений студент, якому ще довго доведеться скніти над підручниками.

Михайло мало не розсердився на Іллю, але яка від цього користь? Він знав, що Іллю це мало обходить. Мати, бабуся — усі носили гостя на руках. Він відчував те дивне очарування, якого ніде в світі не знайти, — очарування родини. Але ще до закінчення канікул він відчув, що в хаті була атмосфера якоїсь небувалої «подвійної» весни. Хоча він ні з ким про це не розмовляв, йому часом здавалося, що Бог над Зоровце промовив Своє: «Ось нове все творю!»⁴⁰ Це нове було в церкві, в домі пастора, в школі, в хатах земляків. Михайло пішов провідати вчителя

⁴⁰ Об'явлення 21:5.

Галя, з яким познайомився минулого року. Він зустрів його, коли той прямував до пастора, і Галь запросив його з собою. Михайло здивувався, як сердечно, по-братерськи спілкувалися вчитель з пастором. Адже раніше стосунки між ними були прохолодні. Учитель, який знав від Ужерових, що Михайло в студентському хорі співав тенором, попросив його допомоги, оскільки сам він із молоддю в неділю на заключному богослужінні хотів заспівати пісню на чотири голоси. Звичайно, Михайло погодився! Отже, того вечора він опинився серед молодих людей. Це була зовсім інша молодь, і співала вона зовсім нову, чисто словацьку, пісню, яка глибоко зачепила серце студента:

*Христос воскрес, щоб згаснув гріх,
Щоб Дух Святий міг в людях жити...*

Мимоволі він подумав, що тут, у Зоровце, Христос справді воскрес і живе серед його односельців.

Михайло, так само як і всі інші, потрапив під чарівливість Ганнусі. Та оскільки в нього була, як то кажуть, «поетична струна», він почав оспівувати зачаровану словацьку принцесу. Він ладний був виконати будь-яке її прохання! Він був щасливий, що міг називати її Ганнусею й на «ти» і що вона йому так привітно казала: «Михайлику, приходь до нас!» Він добре грав на фісгармонії та на органі. Захоплення Ганнусі лестило йому, і він із задоволенням

показав цій здібній учениці все, що знав сам. Він навчив її записувати ноти, і сам записав їй чимало пісень, виконаних нею. Щоправда, Ганнуся зовсім не відповідала на його залицяння, проте вона з радістю навчила його своїх пісень, які він виконував на скрипці. І вони лунали наче стриманий плач і шум Вагу...

На Великдень вийшло справжнє свято. У Зоровце в кожній хаті були гості, оскільки всі прихожани залишилися на післяобіднє богослужіння.

У понеділок учитель оголосив, що гімнастичне товариство через малолюдність і відсутність у молоді інтересу до занять розпускається.

Про все це Михайло потім згадував із задоволенням, але найбільше йому запам'яталося те, що сталося у вівторок після свята. Проте спершу слід поговорити про події суботи.

Між іншим, слід зауважити, що мати пастора, аби показати синові, який Великдень без традиційної випічки, у суботу залишилася лежати в ліжку. Її і справді було трохи зле, але, коли Август уранці, замість того щоб виявити турботу про неї й покаржитися, що в домі ані крихти немає, почав умовляти її полежати спокійно й не клопотатися, тому що Господь допоможе й Сам усе влаштує в найкращий спосіб, вона зажурилася ще більше. «Подивлюся, — бубоніла вона в подушки, — як Він вам допоможе, якщо я не встану!» Коли ж вона надвечір вийшла з

кімнати, щоб дати змогу прислузі прибрати, і зазирнула до комори, то, приголомшена, застигла на місці. Прислуга їй із захватом повідомила, що дружина церковного сторожа нашепотіла жінкам про хворобу матері пастора, і от сусідки наварили й напекли усякої всячини й принесли їм у хату. Дружина вчителя Ольга зварила суп і зробила печеню з індики. Тепер і пастор міг запросити гостей: святковий стіл ломився від наїдків.

Зрозумівши, що хворіти марно, мати пастора покинула ліжку й заходилася привітно зустрічати та пригощати друзів сина.

Урочистий дзвін дзвонів сповістив про кінець «тихої суботи». Із благоговінням слухав його Матіяс Янковський, сидячи на тому пам'ятному для нього місці на березі Вагу. Але ж він уже давно знав, що блакитні хвилі Вагу ніколи не змикалися над головою його коханої Марійки, тож чому він сидів там?

Він шукав самотності, тиші, щоб заглибитися в істину великого слова «Воскресіння». Його душа була спокійна через упевненість, що ті, хто пішов до Господа, повернуться, так само як воскрес Ісус Христос, що вони вже тепер живуть у блаженстві й що ми підемо за ними. «Ми з нею побачимось! — думав він. — Вона мене зустріне й вічно буде моєю!» Матіяс озирнувся від несподіваного сплеску води. Прича-

лив пліт. Надвечірнє сонце освітлювало плотогонів. Їх наче прикликав дзвін дзвонів. Один із плотогонів, той, що скерував пліт до берега, був уже немолодий, сивий; другий, високий, видавався років під сорок з чимось. Янковський не встиг опам'ятатися від їхньої несподіваної появи, коли молодший опинився вже на березі й прив'язував пліт до дерева. Коли він випростався, вони опинилися обличчям до обличчя й уважно дивилися одне на одного. Раптом плотогон уклонився:

— Доброго вечора. Чи не ви Матіяс Янковський?

— Так. З ким маю честь?

— Я Іштван Вуличний.

І плотогон враз опинився в міцних обіймах Янковського.

— Отже, ти живий і прийшов? О, скільки я про це молився!

— Ти, Матіясе?

— Хіба я не твій боржник? Хіба не ти виконав найбільше бажання моєї коханої Марійки? Ти відвіз її додому, де вона спокійно могла померти, бо жити на землі було їй понад силу — доля надто жорстоко поставилася до неї. Нехай віддячить тобі Господь за твою доброту. Але чому ти сьогодні тут?

— Я тобі все розповім, Матіясе, тільки спочатку відпущу дядечка Марка.

Хвилини за п'ять Матіяс Янковський і Вуличний прямували до села, а старий, з яким Вулич-

ний розплатився й ласкаво простився, вирушив до сусіднього села.

— В Америці я втратив роботу, через це повернувся на батьківщину. Як мені хотілося побачити її вільною! Дякувати Богові, багато що змінилося на краще. Та оскільки за цей час померли всі мої рідні, я відчув себе тут іще більше чужим, аніж в Америці, і хочу якомога швидше повернутися назад. Я відвідав могилку Марійки Скале, і на млині мені дещо розповіли. Проте мені захотілося довідатися про все від тебе, Матіясє, і побачити Марійчину доньку. Через те я приїхав, щоб провести свята разом із вами, якщо приймете, звичайно. Мені так хотілося знову поплисти на плоті, я запросив дядька Марка з собою — у нього тут заміжня дочка, — і ми попливли. Тепер прошу тебе, прийми мене й дозволь провести ці дні з тобою та Ганнусею.

— Ми дуже раді прийняти тебе, Іштване. Заходь у мій дім, як у свій власний.

Так у Янковських з'явився несподіваний гість, біля якого Ганнуса дуже сумлінно ходила, а він увесь час очей із неї не зводив. Це була не Марійка, та з усього було видно, що це її дочка. Якби вона й не була такою вродливою, однаково привертала б увагу своєю чарівністю. Їй вдалося вмовити Вуличного з'їздити додому по речі, а відтак повернутися до них і залишатися доти, доки туга за Америкою не стане нездоланною. Вони розповіли йому все, що він хотів

знати, і навіть дали почитати листи від Марійки та матінки Скале. Від Сусанни Ужерової він також довідався про деякі подробиці. Про себе він розповів, що в Америці нажив невелике майно і що живе сам, оскільки іншої такої Марійки не зустрів.

У вівторок Михайло Ужеров завдяки йому пережив незабутній день. Іштван Вуличний запросив усіх сусідів Янковських попливти разом із ним на плоті до млина Ганнусі. Ужерови, окрім бабусі та батька, поїхали всі, приєдналися також Рашови, які знали Вуличного ще за життя в Америці. До загальної радості, разом із ними вирушили також пастор і вчитель. У вівторок до самого обіду готувалися до поїздки. Треба було знайти брезент для намету, казан, тому що Ганнусі дуже хотілося, щоб поїздка нагадувала ту, коли її матінка поїхала додому. Дядько Іштван подбав про все, навіть про баранину для гуляшу. Рашови принесли казан. Прихопили з собою дрова та ковдри, бо ночі були прохолодні. Ганнуса запросила братів Боротових, Степана, Мартина й Сусанку Ключ. Вона усю молодь узяла б із собою, якби можна було. У вівторок після обіду пліт відплив, і ті, що були на ньому, заспівали веселої пісні. Вони пообіцяли дядькові Вуличному як платню за проїзд співати тренчинських пісень, і незабаром над Вагом залунали народні пісні, одна по іншій.

За бажанням пастора Вуличний почав розповідати про життя, особливо про те, як він у тропічних

джунглях заснував ферму. Він змалював життя за океаном; спогади, сповнені високого чуття, допомогли йому повести своїх слухачів стійбищами індіців. Супутники незабаром зрозуміли, що перед ними був словак, який ґрунтовно скористався з американської свободи й можливостями освіти. Він зізнався, що свій селянський одяг успадкував від батька й що надягнув його, бо хотів відчувати себе тут справжнім словаком. Відтоді як він почав носити цей костюм, він і справді відчув, що повернувся на батьківщину.

Невдовзі була готова вечеря. За вечерю точилася дуже жвава розмова. Потім залунали прекрасні духовні пісні, і все чимось нагадувало Генісаретське озеро: може, пишною зеленню й квітами, які причарували зір, а може, мирним, як за часів апостолів, краєвидом...

Пастор сидів на складаному стільці з Біблією на колінах; інші сиділи, стояли або навіть і лежали навколо нього. Ваг тихо шумів під легкими ударами весел, коли Ілля Ужеров і Мартин Ключ повертали пліт на правильний напрямок. На долину Вагу сходили сутінки, на небі засяяла перша вечірня зірка. Зникла ніжно-рожева зоря, і раптом з-за гори з'явився повний місяць, заливаючи всю землю сріблястим світлом.

Прочитавши відповідний текст, пастор Морґач почав говорити про третю появу Сина Божого уч-

ням. Він змальовував красу Генісаретського озера, ніч, яку рибалки провели в марних зусиллях щось упіймати, розповів про Христа, Який спостерігав за Своїми учнями, хоча вони Його не впізнавали. Слухачі уявляли, як Він на березі запалив багаття, аби приготувати їжу для втомлених рибалок, і як вони потім, після щедрого улову, пирували, а Він, дивлячись на них, радів, що дав їм наочний урок про Слово: «...Я перебуватиму з вами повсякденно аж до кінця віку!»⁴¹ «І з нами Він також буде, — закінчив пастор, — бо “Ісус Христос учора, і сьогодні, і навіки Той Самий!”⁴² Він нас не покине. Він із нами в праці, в боротьбі і в стражданнях, у радості та в скорботі, а також у долині смертельної темряви, у будь-який час».

Молодий пастор, який ніколи ще не використовував у своїх проповідях жодного вірша, став справжнім поетом. І не дивно! Все навколо нього було сповнене чудової, святої поезії. Михайло Ужеров не міг відвести погляду від своїх друзів. Він згадав слова свого брата про пастора: «Те, що він сьогодні має, йому дали не ваші професори». Правильно сказав Ілля: цю віру, цю впевненість у тому, що Ісус Христос справді воскрес і що Він, хоча й невидимий, живе серед Своїх послідовників, професори дати не мог-

⁴¹ Матвія 28:20.

⁴² Євреїв 13:8.

ли. Після молитви у тиші, що запала, дівчата разом із Дорую почали співати, й душа студента поринула вгору, до Його й до нашого Отця.

Пісня лунала спочатку тихо, а потім з усією силою істини, несучись над Вагом і піднімаючись у височінь, до гірських вершин.

На прохання Ужерових Янковський через деякий час у вільній бесіді розповів про свій останній Великдень у Росії й про духовне пробудження, яке відбулося по тому. Він розповідав у притаманній йому захоплюючій манері, тож усі, неначе діти, не могли дочекатися його історії.

— Як ми відстали від цих росіян! — зітхнув учитель.

— Але ж ми іще духовні діти, — втішив пастор, — а вони були вже отцями й дорослими у Христі!

— Господь і нас не залишить, — додав Янковський.

Між тим спускалася ніч. Чоловіки почали готувати ночівлю для себе й натягувати намет для жінок. Враховуючи нещодавню хворобу пастора, Янковський накрити його своєю теплою російською шубою. Для себе він, аби заспокоїти Ганнусю, захопив із собою ще кожуха. За годину на плоті все виглядало інакше. Тепер це був освітлений місяцем і відблисками вогню табір, в якому всі спали, окрім плотогонів, які підміняли один одного. У наметі за завісою спали жінки й дівчата. Вони, так само як і чоловіки, накри-

ли свою постіль із сіна простирадлами й накрилися теплими ковдрами, бо ночі були ще холодні. Але вранці, коли Рашова розливала по кружках гаряче молоко, ніхто не скаржився на поганий сон.

Ганнуся прокинулася раніше за своїх подруг. Їй спало на думку, що шляхи Господні й насправді несповідимі: вона, дочка Марійки, тепер пливла по Вагу, як колись її мати. Їй захотілося подивитися на зірки, тож вона хутко підвелася, одяглася тепліше й вийшла з намету. Деякий час вона милувалася освітленою вогнем і місяцем казкову картину. Окрім двох гребців, що сперлися на свої весла, всі спали. Лише біля вогню на стільці сидів, задумливо дивлячись на полум'я, Іштван Вуличний. Ганнусі захотілося дізнатись, чи спить батько, але вона не наважилася ходити поміж сплячих чоловіків, бо не знала, де він лежить. Тут вона згадала, що людина, яка сидить біля вогню, була найкращим другом її матері: Іштван прожив поряд із нею все своє дитинство та юність, і від нього вона, звичайно, могла б почути те, що ніхто інший не міг би їй розповісти. Дівчина тихо підійшла до другого складаного стільця, на якому перед нею, мабуть, хтось сидів. Чоловік вивільнився від своїх роздумів, коли дівоча рука обережно торкнулася його.

— Ганнусю, ти не спиш?

— Я вже виспалася, дядю Іштване. Якщо ви не хочете спати, може, розповісте мені трохи про мою

маму? Моя прийомна мати нічого мені не казала й уже не скаже про неї, а батька я просити не можу.

Дівчина сумно понурила голову.

— Не журися! Я охоче розповім тобі про Марійку, тому що відтоді, як я тут, я вдень і вночі думаю про неї.

— Мабуть, ви й тепер згадали про ту, першу й останню, подорож разом із нею?

— Так, я наче знову побачив усе це перед собою, але й довідався про багато чого іншого: Матіяс дозволив мені переписати для себе її листа. Він у мене тут, із собою, і з нього видно, що вона пішла до Спасителя. Я радий, що свою обіцянку теж виконав, хоча й не так, як вона хотіла. Лише тут, послухавши в неділю та понеділок проповідь пастора, я зрозумів, що я далеко ще не християнин, а лише «європейський номінальний християнин», як це називають в Америці. Дитино моя, чи належиш ти Христові?

— Так, дядечку!

— Я одразу це відчув.

— Хіба ви не читали Новий Заповіт, як обіцяли моїй матері?

— Читав. В Америці я теж був членом словацької громади; та оскільки я з дитинства завжди поводився як належить і завжди намагався бути незаплямованим, мені для покаяння не вистачало визнання своєї провини, яке було в тих росіян та в Марійки. Коли я в її листі втретє прочитав опис її відродження,

я нарешті усвідомив, що я грішна людина, і відтоді я усвідомлюю це дедалі краще. Але ж ти хочеш почути про наше дитинство. Тож я тобі розповім.

Поступово догорав вогонь, місяць сховався за горами, погасли зірки на небосхилі, і от уже почала займатися вранішня зоря, передвісник нового дня. Чоловік і дівчина цього не помічали. Він усією душею занурився в чудові спогади, а Ганнуся жадібно слухала його. Іштван відкрив перед нею двері до зачарованого царства й не здогадувався, що приховувала чарівна завіса, яка ховала від Ганнусі це царство.

— Я кохав її більше за самого себе й не знав, що вона призначена не мені, — закінчив він сумно. — Потім прийшов молодий красень і заволодів її серцем. Для мене вона залишилася лише улюбленою сестрою, йому ж подарувала своє кохання. Я відчув гіркоту, коли побачив її у вінку нареченої, і я ж був дружкою на їхньому весіллі. Мені Скале, звичайно, не віддали б її. По-перше, я був лише на рік старший за неї, по-друге, вважався неможливим. На Янковського я не ображався, тому що Марійка його дуже кохала. Лише коли ми знайшли її тоді біля Вагу й у такому жахливому стані привезли додому, я був у відчаї, бо душа моя стогнала від болю. Добре, що я сьогодні все знаю, тож можу твого батька поважати й жаліти. Яка йому була користь від того, що він походив із багатой родини, коли його рідна матір заподіяла йому таке лихо? Моя родина була бідною,

але доброю, царство небесне моїм батькам. Приїхавши з такою скорботою до Америки, я повинен був знайти в чомусь утіху. Та оскільки дорогою, а потім і там, за океаном, мені, наївному й недосвічену словаку, довелося багато страждати, я волів спочатку нескладної роботи за невеличку платню, але шукав її там, де було багато людей, щоб якомога скоріше навчитися розмовляти англійською. Тільки-но я оволодів мовою, переді мною відкрився цілий світ. Там є вечірні школи, і я навчався, бо вдома за шкільні роки мало що здобув. Американці зневажали переселенців, особливо словаків, вважали їх п'яницями, неосвіченими й невихованими. Тому я вирішив жити так, щоб вони побачили хоча б одного достойного словака. Я почав шукати однодумців і знайшов ту громаду віруючих, про яку я вже згадував. Як порядну, поважну людину, яка любить Слово Боже, мене невдовзі до неї прийняли. Таким чином, я зупинився на половині шляху.

— Але ж ви не бажаєте зупинитися на половині шляху? — занепокоєно запитала Ганнуса.

— Ні, дитино моя, не хочу. Але ми з тобою забалакалися, поглянь, інші теж прокидаються, настає день.

«Якщо Іштван Вуличний на половині шляху, де ж тоді я? — подумав студент, який лежав біля вог-

нища, удаючи ніби спить, щоб спокійно дивитися на освітлені вогнем обличчя й слухати розмову. — Європейський номінальний християнин? Оригінальний вираз! Іншими словами, такий, що не має Христа! Він на половині зупинятися не хоче. А я?! Якщо мене порівняти з ними, особливо з Моргачем, то я взагалі на цей шлях іще не ступив. Навіщо тоді я вивчаю богослов'я? Та й чи богослов'я те, чим ми забиваємо собі голови? Божа наука? Але ж ми ледве відрізняємося від буддійських студентів. Вони вчаться, щоб залишитися в вищій касті, і ми також. «Дозвольте Христу спасти вас, — сказав мені вчора Моргач, — бо, коли станете пастором, вашим першим обов'язком буде спасіння душ». Такі думки володіли хлопцем.

Між тим Вуличний змінив Мартина, а дядько Марк узяв весло з рук Степана Ужєрова, який перед тим змінив Іллю. «Ви вночі довго гребли, — сказав він, — відпочиньте». І тепер Степан, склавши руки на грудях, стояв на другому кінці плоту, поринувши в роздуми, які були перервані словами:

— Доброго ранку, Степане!

— Ой, Ганнусю! — він радісно простягнув дівчині обидві руки.

— Гарна була ніч, правда?

— Чудова. Мені й весла віддавати не хотілося. Плєскіт води біля ніг наповнював моє серце радістю, особливо тому, що ти, Ганнусю, спала там, у на-

меті; і мені здавалося, що я допомагаю хвилям Вагу нести тебе на батьківщину. Все життя я б тебе так носив! А потім у мене з'явилися такі гарні святі думки про те, що Господь тут, із нами, і мене надихнуло усвідомлення того, що я везу Його, як колись Іван чи Андрій на озері Генісаретському. Життя з Ним чудове! Коли мене змінили, я прилаштувався біля ніг твого батька, і мені наснився дивний сон.

Степан змовк.

— Ти не хочеш мені його розповісти? — про-
никливо спитала дівчина.

— Якби я не був такий бідний, я б тобі його
зараз же розповів. Але в того сну не було закін-
чення...

— Ти бідний? Віриш, що Ісус Христос з нами,
що ти Його везеш разом із нами, і говориш про
бідність?

— Твоя правда, — відповів він, зніяковівши. —
Але поглянь, Ганнусю, як швидко ніч зникає й на-
стає новий день! І вже вивчила пісню, яку нам при-
слав пан книготорговець?

— Так, авжеж!

— Я теж. Заспіваймо її, вона зараз буде дуже
слушною! Усі залюбки послухають її і скажуть
своє «амінь». Відійдемо трохи від краю, щоб ти
не втратила рівновагу, якщо пліт несподівано по-
верне.

Хлопець міцно взяв дівчину за руку, і над Вагом залунали молоді голоси:

*Вранці, коли світає,
Боже, Тобі співаю
За благодать, яку дав мені Ти,
І за любов у Христі.*

Місяць сховався за горами. Наче невидима рука розсунула хмари, і в просвіті засяяла червона зоря. Десь у долині задзвонили дзвони. Зірки згасли, лише вранішня зірка чекала на схід сонця. Туман, що клубочився в горах, уходив в ущелини. У святій тиші все чекало на початок нового дня. На плоті люди мовчки слухали нову пісню.

— Брат Янковський, помоліться з нами! — попросив пастор. І була піднесена до Господа така молитва, що душа Іштвана Вуличного отримала мир із Богом. Господь постукав також і в двері серця Михайла Ужєрова.

Ще довго ці люди згадували потім, як пливли вони до млина Ганнусі. Додому вони їхали залізницею. Вуличного з ними не було, оскільки він вирішив залишитися в своїй рідній Словаччині й на нього чекали багато справ, пов'язаних із цим. Йому потрібно було також докупити ще селянського одягу: дуже бо незручно було йому перед своїми односельцями хизуватися в американських костюмах. Вдома на всіх мандрівників чекала робота, а Степа-

на Ужерова — несподіваний лист. Прочитав він його лише ввечері, коли залишився сам. Колишній його хазяїн писав йому, що Іда вийшла заміж, зробивши блискучу партію, отже вона не дарма побувала в Словаччині. У Тренчин-Теплиці Іда познайомилася з одним відпочиваючим паном, який потім вирушив із ними до Праги. Це син багатого селянина, він має юридичну освіту й намагається отримати мандат депутата. «Наш Отто — щасливець, — писав пан Найберт, — і своєї мети він обов'язково досягне, і наша Іда з часом стане дружиною сенатора. Я знаю, що цим ми зобов'язані й Вам, дорогий пане Ужеров, бо саме ви наставили на розум нашу дочку. Вона надто захоплювалася Вами й потім дуже гнівалася на Вас за холодний прийом у Вашому домі. Тепер вона сама радіє, що саме так все сталося. Як би вона там з Вами жила і що б Ви з нею робили в селі?! Навіть якби Ви влаштувалися на службу, вона все одно була б Вам не до пари. Вам потрібна дружина, яка розуміється на господарстві, птиці й кухні, жінка, з якою Ви могли б разом господарювати. На доказ своєї дружби я порекомендував Вас на посаду машиніста. У Вас буде гарна платня, безкоштовна квартира з садочком неподалік від Праги. Стати до служби можете одразу після Великодня. Даю Вам два дні на роздуми. Дружина моя передає вам щире привітання. Іда зі своїм чоловіком у весільній подорожі».

Такого змісту був лист, якого Степан Ужеров читав з понуреною головою. Чи шкодував він за втраченою блискучою партією? Ні, він не шкодував, а радів, що Іда знайшла те, що їй було потрібно, і подумки зичив їй щастя. Замислився він над пропозицією її батька. Стати машиністом — і незалежною людиною — було його юнацькою мрією. Його зігрівала також думка про гарну платню та про безкоштовне житло. У такому разі він міг би й одружитися. Але на цілому білому світі була лише одна, кого він бажав увести в свій дім, але не з погляду на кухню чи птицю, як писав пан Найберт, — та, кого він побачив уві сні: у вінку нареченої вона входила в дім Ужерових. Але вона — дочка заможного Янковського й спадкоємиця Скале. А він? Різниця між ними була такою ж разючою, як між ним та Ідою. Хоча в нього й було ремесло в руках і він міг заробити на життя, були женихи й багатші за нього! Якщо ж погодитися на запропоноване йому місце й взяти до уваги, що і його господарство в селі даватиме прибуток, не менший від його річного заробітку, то він, напевне, міг би добиватися її руки! Хлопець був уже не в змозі ані молитися, ані читати Слово Боже; його неначе оглушило, і він із нетерпінням чекав ранку. Одразу ж за сніданком Степан прочитав листа своїм рідним і пояснив їм усі вигоди від пропозиції пана Найберта. Усі дивувалися з того листа й раділи за хлопця; бабуся тільки похвалила,

що йому дали два дні на роздуми, бо такий крок не можна робити бездумно. Михайло радів з того, що Степан не «озвичається» в селі. Він запропонував нікому нічого не казати, поки Степан не прийме остаточного рішення. Дори вже не було в кімнаті, коли він зробив це застереження. Вона пішла по воду, біля криниці зустрілася з Ганнусею й одразу ж сповістила її про цю важливу новину.

— Степан поїде? Він уже не буде жити вдома?

Серце дівчини якось дивно заскімлило. До того ж день сьогодні видався такий похмурий, що дівчині спала на думку пісня:

Де ж ясне сонце сховалося?

Учора світило воно...

Їй чомусь здалося, що вона не переживе, якщо Степан поїде назавжди. Якщо це було від Господа, якщо це Він кликав його туди, вона мала тільки радіти, що Степан отримав таке гарне місце. Нещодавно її батько сказав: «Не завжди ми будемо всі разом. Божа земля всюди, всюди на нас чекають душі, які нам належить відшукати, аби принести їм світло. Кожному з дітей Своїх Бог визначив місце, де ми словом і життям своїм повинні світити, щоб допомогти людям вийти з царства темряви». Якщо місце Степана там, у місті, якщо йому там призначено рятувати душі, хіба вона може стати йому на заваді? Але разом їм більше не судилося кататися на плоті?

І хто знає, яка там місцевість? Навряд чи там так само гарно, як тут. Йому там, поміж чужих людей, мабуть, буде сумно. Як він може покинути свою добру й дружню родину?! Хоча б хтось із ним туди пішов! Але в нього немає ні матері, ні сестри, так само як і в неї! Проте в неї є батько, її рідна душа... Дівчина зронила руки на коліна. Ах, чому вона разом із Ужеровими не може радіти з цієї чудової новини? Чому їй навіть плакати хочеться? Ні, плакати вона не буде; треба мерщій іти додому, там у неї сьогодні стільки роботи! Вона вже збиралася підвестися з лави, на якій присіла, як до неї озвалися:

— Ганнусю! Я все ж таки тебе знайшов! Як добре! — вигукнув Степан, який аж світився від радості.

Як би їй хотілося радіти разом із ним! Вона посунулася на лаві, даючи йому місце поряд із собою.

— Я такий радий, що ми тут зустрілися, — почав він, затримавши її руку в своїй. — Я маю прийняти рішення в одній дуже важливій справі, але не можу цього зробити, не спитавши тебе про щось.

Вона привітно всміхнулася.

— Коли мій прийомний батько спитав у мене минулого року, чи кохаю я Іду, я міг лише сказати, що вона мені подобається. Тоді я ще не знав, що то є кохати. Це означає день і ніч тужити за однією єдиною, думати про неї й бути щасливим там, де вона. Сьогодні я це вже знаю, тому що я, Ганнусю, дуже тебе кохаю!

Вона по-дитячому здивовано розширила очі:

— Ти мене кохаєш? І такий щасливий, незважаючи на те, що ми маємо розлучитися і, може статися, ніколи більше не побачимось?

— А ти вважаєш, Ганнуся, що я пішов би від тебе? Тепер я можу тобі сказати, що мені там, на плоті, наснилося: я бачив наречену в вінку, яка входила на наше подвір'я. І це була ти, Ганнусю! Коли я простягнув до тебе руки, я, на жаль, прокинувся. Я б ніколи не наважився до тебе свататися, якби не знав, що зможу забезпечити нам пристойне життя — адже ти сьогодні найбагатша наречена в Зорівці! А тепер я можу піти до твого батька і, якщо ти дозволиш, попросити твоєї руки. Скажи, Ганнуся, ти кохаєш мене? Ти підеш зі мною? Ти дозволиш, щоб ці руки понесли тебе по життю, як там, на плоті, коли вони тримали весла, допомагаючи хвилям нести тебе?

У двох молодих серцях розквітло кохання. Ганнуся зрозуміла тепер, чому вона не могла радіти, що Степан від'їжджає. Однак, коли Степан благально простягнув до неї руки, вона не одразу дала свою, бо... «Батько!» — промайнуло раптом в її серці, і Ганнуся згадала, що написала йому матір: «Вона буде тобі втіхою!» Чи могла вона дати Степанові руку, піти з ним далеко й залишити батька самого? Як вона подивиться в очі матері, коли згодом зустрине її там, у Господа? Та як же їй втриматися,

коли очі коханого так дивляться на неї? Як його відпустити самого?

Чому ти мовчиш, Ганнусю? — вигукнув Степан налякано. — Хіба ти мене не кохаєш?

— Я тебе дуже кохаю, Стьопо. Я пішла б за тобою на край світу, але не можу.

— Ти не можеш? Але чому? — наполягав він, радіючи й водночас боячись відмови.

— Мій батько так довго був один. Його рідна матір спричинила йому стільки зла! І матінка моя, того не бажаючи, теж завдала йому багато печалі. Коли вона помирала, то заповідала мені втішити його. Хоча й не так уже багато часу ми з ним разом, але він сильно прив'язався до мене. До того ж він нездужає. Мені постійно треба доглядати за ним і відволікати від важких роздумів, інакше його змучене серце не витримає страждань. Як він буде жити, якщо я піду від нього й залишу його самого? Він нас обох любить — мене й тебе. Я тебе дуже кохаю й не знаю, як мені жити, якщо ти підеш. Але й піти з тобою я не можу, бо я вдень і вночі буду думати про те, який самотній мій батько. І що на це скаже моя мати там, на небі? Як ти гадаєш, Стьопо, чи можу я від нього піти? — спитала Ганнуся.

Степан мовчав, похиливши голову. Відтак сумно відповів:

— Поганим був би я християнином, якби забрав тебе від твого батька! Я тобі вірю, Ганнуся, і,

якщо Господь нас утішить, Він нам і силу дасть знести це випробовування. Тільки повтори ще раз: чи справді ти мене кохаєш так, як я тебе кохаю? Чи будеш ти думати про мене й тоді, коли ми будемо далеко одне від одного?

— Так, Стьопо, я тебе дуже кохаю, і вдень і вночі буду думати про тебе. Тільки Ісус Христос повинен допомогти мені звикнути жити в Зоровце без тебе!

У хатах зоровчан вже давно згасли вогні, лише в Степана Ужєрова горіла лампа. Парубок сидів над початим листом і не міг його закінчити. Йому здавалося, що цим листом він пише собі вирок, яким виганяє себе зі свого рідного села. Та ось він підхопився, підбіг до відчиненого вікна й визирнув, щоб вдихнути свіжого повітря й охолонути. Раптом він побачив смугу світла з вікна бабусі Симонової.

— Вона не спить, дякувати Богові! Піду до неї, спитаю поради, і, можливо, вона помолиться разом зі мною.

Невдовзі він постукав у освітлене вікно, і воно відчинилося.

— Хто там?

— Це я, бабусю. Відчиніть мені, будь ласка, якщо ви ще не лягли!

— Це ти, Стьопо? Заходь, синку, я ще не лягала!

За хвилину Степан сидів у кімнаті біля столу, розповідаючи старенькій про все, що було в нього не серці. Він прочитав їй листа, повідомив, як він і

вся його родина раділи цій пропозиції, і потім із гіркотою сказав, що він тепер не може прийняти запропонованого йому місця.

— Не можу я звідси поїхати, бабусю, — сумно закінчив він, — тому що Ганнуся не хоче іти зі мною.

— Та й не треба тобі, синку, нікуди йти! Хіба ти не заробляєш собі на життя?

— Але ж, бабусю, тоді я ніколи не зможу просити Ганнусю вийти за мене. Я знаю, що свого батька вона не може залишити сьогодні, а багатшою за мене вона буде завжди. І це роз'єднує нас.

— Не кажи так, синку, ремесло твоє має золоте дно. За те, що Ганнуся не хоче залишити батька навіть заради тебе, Отець Небесний винагородить її. Без неї Янковський довго не прожив би. Ще вчора він мені сказав, що не здужає знести ні велику радість, ні велику скорботу. Він дедалі частіше думає про те, що Господь колись несподівано покличе його з цієї землі. Ганнусю Господь йому дав, щоб Матіяс ще трохи пожив; вона для нього заспокоєння й утіха. Однак, Степане, ця людина — безсрібник, ближнього свого він цінить не за гаманцем. І так само він би поставився до тебе як до свого зятя. Чи захоче він тебе, якщо станеш машиністом у пивоварні й усе життя займатимешся тим, що будеш допомагати псувати зерно — дар Божий, якого бідному часто на хліб не вистає, — цього я не знаю. Ти непитущий, синку, і

якщо пиво й не спирт, проте воно далеко не безпечний напій. Від нього люди жиріють, але сили їм воно не додає!

— Ах, бабусю! — вигукнув хлопець, зіп'явшись на ноги. — Далі можете мені нічого не казати. Про це я не подумав. Усе життя варити пиво, щоб люди ставали гладкими, мов діжки? Я знаю, що пиво дуже шкідливе. Хто хоче його пити — той нехай сам його й варить! Для мене це — вирішена справа. Я цю пропозицію прийняти не можу, отже, мені й із Зоровце виїжджати не треба! Помоліться зі мною, бабусю! Я вам такий вдячний, але мені хотілося б іще й Господові подякувати за те, що Він мені ясно показав Свою волю в цій справі.

Наступного ранку від'їжджав Михайло Ужеров. Рашов мав відвезти його на станцію й привезти Іштвана Вуличного. За сніданком Степан приголомшив своїх рідних новиною, що він пропозицію пана Найберта прийняти не може. Ніхто йому не заперечив, не умовляв переіменити рішення. Минулої ночі вони про це думали, і на їхні серця каменем лягла думка, що Степан назавжди повинен буде піти з дому, переїхати туди. Утішений любов'ю рідних, Степан пояснив їм, що бабуся Симонова вказала йому на гріховність цього заняття і це надало йому впевненості в тому, що пропозиція пана Найберта не була волею Божою. Ужерови були дуже вдячні бабусі Симоновій.

— Зачекай-но, Стьопо, я тобі спечу гарну паляницю з борошна, яке помололи нам на Ганнусиному млині! У нагороду за те, що ти не будеш варити це зілля! Коли ми минулого разу були в Тренчині на ярмарку, Ілля мені теж замовив кухоль пива. Мені хотілося пити, і, повірите чи ні, я від нього так сп'яніла, що ледве на ногах встояла, — сказала Дора.

Отже, Степан Ужеров написав пану Найберту листа з відмовою, сів на велосипед і сам відвіз його на пошту, аби воно ніде не загубилося. Коли ввечері зібралася вся його велика родина, він знову завів мову про лист, додавши, що посаду машиніста хотів прийняти лише тому, що кохає Ганнусю. Йому дуже хотілося отримати гарний заробіток, аби забезпечити майбутню сім'ю. Сама ж ця посада його аніскільки не приваблювала, тим більше що Ганнуся не захотіла з ним поїхати. Він ладний був радше вдома їсти сухий хліб, аби тільки бачити кохану, аніж пироги на чужині, але — без неї. Окрім того, бабуся Симонова права: чим більше він міркував, тим мерзенніше йому ставало від думки, що він усе своє життя повинен працювати лише задля того, аби люди напивалися пива й шкодили своєму здоров'ю.

Його слова в родині сприйняли по-різному. Мартин, посміхаючись, сказав: «Ви обоє ще молоді, куди вам поспішати?» А про що він іще подумав, хитрувато підморгнувши, про те він уголос не сказав. Ілля додав, що з самого початку хотів, щоб Ганнуся ста-

ла дружиною Степана. Бабуся благословила Ганнусю за те, що дівчина не хоче кидати свого батька, вважаючи, що він цього б не пережив. А Дора була просто щаслива. Дарма, що весілля буде ще нескоро; вона вірила, що ці двоє неодмінно поберуться. Тітка Сусанна, уважно вислухавши думки всіх, лише зауважила: «Дякувати Богові, синку, що ти відмовився. Залишайся вдома й не вигадуй ніяких дурниць. Немає нічого кращого за сільське господарство, його Сам Бог запровадив». Бабуся вмовляла Іллю та Дору не казати про лист, щоб люди не довідалися про це раніше за Янковського.

Потім Степан пішов наносити води для худоби, й при цьому виповнилося потаємне бажання його серця. Біля криниці він зустрів Ганнусю. Вона саме хотіла покликати на допомогу дядька Звару. Це було зайве, бо Степан спочатку наносив води Янковським, а вже потім зробив це й для Ужерових. І хлопець і дівчина — обоє почувалися ніяково й не знали, як розпочати розмову. Вона побоювалася, що засмутила його й тепер він скаже їй, коли збирається їхати. Він же був радий, що залишається, що кожного дня бачитиме її й що ніякі відстані їх не розлучатимуть. Як би він зміг жити там без неї? І задля чого?!

— Ти знаєш, Ганнусю, де я був до обіду?

— Мабуть, ти відніс на пошту листа? — її голос трохи тремтів.

— Так! — вигукнув він. Вона ж здивовано поглянула на нього. — Я нікуди не поїду, Ганнусю, я відмовився!

— Не поїдеш? А що сказали твої рідні?

— Вони всі зраділи такому рішенню.

Він розповів їй, як бабуся Симонова виказала несподівану думку про його нову службу і в якому світлі він тепер цю службу бачить. Вона сторопіла.

— Бабуся права. Цього ти не можеш допустити! Як ми одразу про це не подумали? Отже, ти залишаєшся вдома, і ми не розлучатимемось?

— Так, Ганнусю! — невимовне щастя наповнило серце парубка, бо ніжні слова Ганнусі свідчили про її любов до нього. Мимоволі вона виказала свою тугу за ним.

— Ми будемо бачитись щодня. Я зможу допомагати тобі й твоєму батькові й буду знати, що ти мене кохаєш. А ти б і справді прийшла до нас, якби не твої обов'язки дочки й не твоя любов до батька?

— До вас? Звичайно. Але ж нам і так добре! Ми обоє молоді, і ми ще маємо багато чого навчитися.

Розмова перервалася, бо худоба, яка з обох боків сунула до корит із водою, вимагала хазяйського втручання. Але в серцях молодих людей закінчилася зима й задзвеніла радісна мелодія щастя.

Поміж себе Ужерови часто балакали про це молоде щастя, оберігаючи його від сторонніх очей. Усі вони зустрічали Ганнусю Янковську ще ласкавіше,

ніж раніше, хоча й без того ці дві родини пов'язувала міцна дружба. Ганнуся й Степан без перешкод могли зустрічатися щодня. Лише Сусанна іноді ходила замислена, наче вона не була цілковито задоволена тим, що відбувається.

Настала неділя. Громада дійшла висновку, що зерно принесе більше користі, якщо його посіяти, замість того щоб тримати в коморі.

— Усі ми, відроджені Господом і Його Святим Духом через Слово Його, — діти Божі й покликані співпрацювати з Ним, — сказав пастор. — У всіх у нас є дари й таланти, які ми повинні використати, щоб уся наша громада прокинулася до життя. Нехай жінки і дівчата по двоє чи троє ідуть до людей, аби співами будити поснуті душі й проводити з дітьми заняття в недільній школі. Молоді чоловіки те ж саме можуть робити у віддалених місцевостях. А чоловіки більш літні могли б по неділях після обіду відвідувати людей, які через утому чи відсутність пристойного одягу не приходять до церкви, і читати їм Біблію. Літні жінки нехай відвідують хворих. Використаємо недільний післяобідній час таким чином, а потім увечері зберемося в Янковського, аби поділитися досвідом і в молитві попросити в Господа благословення на нашу працю.

Цю пропозицію було схвалено, завдання розподілені, і от уже три неділі були використані з великою користю для громади. Теперішньої неділі Су-

санна Ужерова залишилася вдома сама. Батько й молоді люди пішли в своїх справах, бабуса вирушила до своєї хворої сестри. Сусанна, повернувшись із церкви й упоравшись із своїми хатніми справами й по господарству, помолилася. Відтак вона вийшла з хати, поклала ключ в обумовлене місце й попрямувала до сусідського подвір'я. Вона знала, що застане Матієса вдома, оскільки він мав проводити з віруючими вечірні заняття. Вона дуже хотіла поговорити з ним віч-на-віч. Він саме закінчував лист до пана книготорговця.

— Це ти, Сусанно? Що тебе привело до мене? — радо привітав її Матієс.

— Ах, просто хочу трохи побалакати з тобою, Матієсе. Я тобі не заважаю?

— Та що ти таке говориш? Я радий, що ти прийшла.

— Може, тобі треба готуватися до зборів?

— Господь мені вже відкрив, про що говорити, та й листа я вже написав.

— Це добре! Не знаю, чи надовго я затримаю тебе своєю розмовою, але потреба в ній нагальна. Мені нелегко було прийти до тебе, Матієсе, але я подумала, що з Богом наважуся на цей крок.

— А чому тобі нелегко було прийти до мене? — здивувався він. — Адже між нами ніколи нічого поганого не було. Від самого дитинства ти була мені доброю сестрою.

— Це правда, однак колись я все ж таки зробила тобі погану послугу, розповівши правду про життя твоєї дружини у вашому домі. Якби ми тоді були промовчали, Марійці не довелося б стільки страждати від твоєї матері. Але це справа минулого, її вже не виправиш. Часто я згадую слова з її листа про те, що щасливою вона була лише ті кілька тижнів, коли ви були самі й твоєї матері не було в селі. Ти багато страждав, Матіясе, головним чином через те, що люди приховували від тебе правду. І сьогодні близькі тобі люди з любові до тебе хочуть приховати від тебе правду. А життя людське — як та трава. Відсунуте щастя нерідко має крила. Я довго не знала, чи правильно вчиню, якщо втручуся в цю справу й відкрию тобі істину. Я вночі багато молилася про це, але не знаю, як бути, весь час якийсь голос наче промовляє до мене: «Сусанно, не мовчи!»

— Ісус Христос Сам називає Себе істиною, — перервав її Янковський. — Батько брехні навряд чи спонукав би тебе сказати правду. А я її люблю, якою б болючою вона не була!

— Болю вона тобі не завдасть, Матіясе, це я напевне знаю!

Колишня його подруга дитинства та юності почала розповідати йому, яке місце запропонували Степанові та чому це його попервах обрадувало.

— Він дуже кохає твою Ганнусю, так, як ти кохав свою Марійку. Але твоя дочка — найбагатша

наречена в Зоровце, а Степан — ти ж знаєш нашу маєтність, — він отримав від неї лише четверту частку. Степан не хоче, аби люди подумали, що він полює на багату наречену; через це він не наважується просити в тебе Ганнусиної руки. Коли йому запропонували вигідне місце в передмісті Праги, він підраховував, що його майно та заробіток складуть разом гарний статок. Та перше ніж дати відповідь на цю привабливу пропозицію, він освідчився Ганнусі. Хоча вона теж йому сказала, що кохає його, але водночас додала, нехай за це поблагословить її Бог, що не може покинути тебе тут самого: адже її мати доручила тебе їй. На думку твоєї доньки, вона ще так мало добра зробила для тебе, що не може й помислити про розлуку з тобою. Вбитий горем Степан пішов до бабусі Симонової, відкрився їй, і вона цю запропоновану йому посаду показала йому з іншого боку. Вона разом із ним помолилася, і він вирішив відмовитися від цього місця. Воно й так уже втратило для нього будь-яку привабливість, бо він мав вирушати туди сам один. Степан оголосив нам, що краще вдома буде їсти черствий хліб, але бачити Ганнусю, аніж на чужині без неї ласувати пирогами. Отже, наші діти вирішили залишатися на далі лише добрими сусідами, аби не засмучувати тебе. Одного разу я принесла тобі погану звістку, а сьогодні — найкращу, про справжнє кохання. То що ти, Матіясе, на

це скажеш? Погано чи добре я вчинила, відкривши тобі все це?

Сусанна простягла через стіл руку, і Янковський узяв її й міцно потиснув. Вони довірливо подивилися одне одному в вічі, як рідні брат і сестра.

— Щиро дякую тобі, Сусанно, ти зробила благу справу. Боюся, я не вартий любові моєї коханої донечки. Ти мені відкрила дійсний стан речей. Хоча я й спостеріг, що хлопець Ганнусю кохає, мені й на думку не спадало, що в нього такі серйозні наміри. Однак за те, що Степан зрозумів, чого дочка не може покинути свого батька, Бог його неодмінно винагородить. Проте так цю справу залишати не можна. Хоча Ганнуса ще молода, ти слушно кажеш: щастя має крила. Навіщо робити їм перепони, коли вони створені одне для одного? З усього того, що я колись обіцяв Марійці, з усього задуманого для її щастя, я нічого не здійснив. Хто б міг подумати, що лише три тижні з нашого подружнього життя належатимуть нам! Проте так воно й сталося. А вона навіть у свою смертну годину дякувала за це Господові! Тож я від щирого серця хотів би дати нашій дочці те, чого була позбавлена Марійка, і радіти з щастя молодих. Не варто їм довго чекати на весілля, бо я відчуваю, що життя моє виходить з мене, як пара. Я часто з занепокоєнням думаю про долю моєї донечки: що буде з нею, якщо Господь раптом мене покличе. Адже нас у

родині лише двоє. Зовні її становище аж ніяк не погане, але вона така молода й самотня, як та лілея в полі, і їй потрібен хтось, хто буде їй опорою в житті й хто зможе по-справжньому покохати її й зробити щасливою. Тепер, коли ти мені розповіла правду, я міг би заспокоїтись, знаючи, хто її втішить, коли земля вкряє мене. Але мені цього не досить. Весілля без батьків — сумна річ. Причина, через яку Степан не може поговорити зі мною про одруження з Ганнусею, несуттєва. Він гарний механік, і це разом із батьківським спадком забезпечить йому достатній прибуток. Але матеріальні мотиви не повинні відігравати тут головну роль. Справи складаються так: Ганнуса не хоче мене покинути, а я до самої своєї смерті не зміг би з нею розлучитися. Але все це можна владнати. Мені потрібен син. Якщо Степан прийме мене як батька, питання буде вирішене для всіх нас. Ганнуса отримає коханого чоловіка, і вона залишиться зі мною; мрія Степана теж здійсниться, а я, хоча б на короткий час, потішуся щастям моєї доньки, у чому мені самому в моєму сімейному житті було відмовлено. Наші дві родини в Зоровці найдавніші. Янковських колись було багато, та вони майже всі повилимерли. А ваш рід зберігся, він завжди був більш сильний. Я знаю, що Степанові нелегко ввійти в нашу родину, хоча мене, як християнина, йому боятися нема чого. Моя сестра отримала все сповна,

і, окрім неї, з наших родичів не залишилося нікого. Покладемо всю цю справу до ніг Господа й попросимо, щоб Він дав нам пораду.

Приблизно за годину Янковський провів Сусанну до криниці. Там вони, привітно посміхнувшись одне одному, розійшлися. Матіяс дійшов до криниці в садку, сів там і глибоко замислився. Сусанна поквапилася додому. Вона побачила, що двері відчинені — ознака, що мати вже повернулася.

Бабуся Ужерова розповідала, що була в своїй двоюрідної сестри, яка дуже зраділа їй, бо жила вона сама й вони давно не бачилися. Гостинець вона прийняла майже з дитячою радістю й одразу почастилася. Коли бабуся запропонувала прочитати їй сьогоднішню проповідь, сестра вдячно її вислухала. Проповідь була переконлива, вона свідчила про те, що той, хто написав її, любив Сина Божого. У розмові вони торкнулися змін, нового життя, до якого Господь пробуджував людей у Зоровце. Хвора вислухала ці новини з цікавістю й після молитви бабусі попросила, щоб пастор Моргач навідався до неї, якщо зможе.

— Сьогодні ввечері я його попрошу, він неодмінно прийде, — пообіцяла бабуся.

Закінчивши свою розповідь про двоюрідну сестру, бабуся спитала в дочки, чим та в цей час займається й де була.

— Я вам усе скажу, мамо, — відповіла Сусанна, — спершу тільки на подвір'ї впораюся. А ви поки що відпочиньте.

І, хутко покінчивши зі справами, вона докладно розповіла їй про бесіду з Янковським.

— Це ти, доню, добре вчинила, — похвалила її бабуся. — Коли Мартин повернеться, ти і йому скажи про це. Для нашого хлопчика це було б велике щастя, тому що вони з Матіясом жили б як батько з сином. Ганнуся фізично не дуже міцна, то якби вони обидва берегли її, їй зі Степаном було б добре, і вона для них створила б рай на землі. Я Степанові ніколи б не порадила йти в чужу родину, бо приймак не хто інший, як безплатний наймит, п'яте колесо у возі. Але Янковські — то зовсім інші річ. Якби Степан об'єднався з сусідом, вони б разом багато що змогли.

Увечері, коли зібралися в Янковських, бабуся Ужєрова ще більше пересвідчилась у тому, що обидві родини тільки виграють від того, що Степан, незважаючи на образливе слівце «приймак», усе ж таки ввійде в міцну, дружну родину Ганнусі й буде Матіясові замість сина. Дужий молодий чоловік вивільнить старого Янковського від важкої фізичної праці, якої в селянській родині завжди з надлишком.

Матіяс казав про дивну батьківську любов Божу так, що в усіх загорілися серця. Усім було так хоро-

ше, що навіть не хотілося розходитись, особливо коли найбільш активні почали розповідати, де вони побували й як відбувалися відвідини. Декого приймали привітно, інших проводжали з насмішками та лайкою. Краще за всіх було тим, хто ходив співати, бо гарну пісню всі раді послухати! Тому всі, що зібралися, з великим натхненням заспівали кілька пісень, і пастор закрив збори молитвою, по закінченні якої всі виголосили радісне «амінь», бо молитва знайшла шлях до кожного серця. Розійшлися мовчки, щоб сторонніми розмовами не зіпсувати благословення цієї години.

Останнім додому вирушив пастор. Дорогою його затримали люди, яким не вдалося прийти на збори.

— Нарешті з'явився! — з роздратуванням зустріла його мати, яка не могла дочекатися сина. — Урешті-решт ти й їсти відвикнеш. Де ти вечеряв?

— Я ж просив переказати тобі, мамо, що я на вечерю не прийду, — вибачився пастор, — ти добре знаєш, що склянки молока й шматка хліба мені вистачає.

— Хотілося б знати, до чого це тебе призведе — з ранку до вечора працювати без відпочинку. Як ти гадаєш, на скільки років вистачить в тебе сили? Батько твій теж не був ледачим, але він знав свої сили й можливості. А ти, Августе? До чого ти при звичаїв своїх людей? Нещодавно двоє були з Поруб-

ки їй ледве не вимагали, щоб ти негайно прибув. Але їм відповіла, щоб вони замовкли й забиралися геть.

— Вони сказали, чого хотіли?

— Вони прийшли поскаржитися на одного з ваших братів по новій вірі, який припахав собі чужої землі.

— Шкода, люба мамо, що ти їх відіслала. Краще б вони дочекалися мене. Можливо, ця скарга й безпідставна; та коли їй справді хтось із наших так згрішив супроти совісті, тоді його неодмінно слід наставити на шлях істинний.

— Ці зі скаргою не хотіли чекати! Я тобі, синку, ще вчора хотіла дещо сказати, але ж тобі від самого ранку все ніколи; на обід теж сторонніх приводиш, наче дім пастора — готель; а тепер уже дев'ята вечора.

Дратівливий, докірливий голос матері подіяв на пастора наче холодний душ.

— Прошу тебе, розкажи мені, що тебе непокоїть, люба матусю, я хочу, аби ти заспокоїлася!

— Я тебе довго не затримаю. З якоюсь із ваших «сестер» ти міг би й до півночі просидіти, вислуховуючи та втішаючи, а для рідної матері в тебе нема часу, це я знаю, — дорікнула вона.

Син промовчав.

— Он, подивись, що мені Аранка пише.

Мати подала синові об'ємного конверта. Він почав читати. Дочка писала матері, що її чоловік

Ігор успадкував досить великий маєток свого дядька, обидва сини якого загинули на війні. Оскільки розгляд справи затягнувся, то він навіть своїй дружині нічого не казав, поки все остаточно не вирішилося. Але після того як Ігор став законним власником садиби, родина одразу ж туди переїхала, бо в маєтку гарний панський будинок, великий сад, який, щоправда, дещо заріс; стайня, повна коней, і, що дуже суттєво, поблизу — залізниця. Дочка вихваляла переваги, яких вони з дітьми тепер мають, і на кінець пропонувала матері перебраться до неї назавжди. Кімната в неї буде на першому поверсі, і вона зможе будь-якої хвилини вийти в садок; в будинку є й ванна. «У мене є куховарка, служниці, няня, наймити. У тебе буде все, що забажаєш, — писала вона. — Люба матусю, досить ти на нас працювала! Мене завжди мучило, що довелося залишити тебе з Августом. А в нього, як ти пишеш, лише селянська хата. До Будапешту я не могла тебе запросити, бо та наша квартира була затісна; а сьогодні все інакше. В Августа тепер є прихід, і він там може одружитися, а ти, рідна моя, переїжджай до нас! Залиш йому все, що в тебе є, — навіщо перевозити старий мотлох? В будинку все зручно влаштовано. Ми свої меблі теж продали й на виручені гроші переїхала сюди. Приїжджай якомога скоріше! Ігор поділяє моє бажання, він тебе любить, ти ж знаєш. Діти радіють, цілий день тільки і розмов, що про тебе. Передай

привітання Августові. Сподіваюся, він розуміє, що тобі тут буде краще. На кому б він не одружився, його дружина — чужа тобі людина, а я твоя дочка. Тобі в старості потрібні зручності, спокій і догляд, а він цього тобі дати не може. Я добре пам'ятаю, як було в нашому домі. Останній чиновник жив краще за нас. Весь час серед цих мужиків та баб! Яка я рада, що не вийшла за пастора, коли той мене сватав! Нам з Ігорем теж було непереливки, але то вже позаду, тепер я, як поміщиця, можу взяти тебе до себе. Що з того, що ми в Угорщині? Ми ж словаками ніколи не були, і тато також. Ми вчилися в угорських школах, і ми стали такі, якими нас виховали. Тобі теж завжди було байдуже, як розмовляти: угорською чи словацькою⁴³. Головне, щоб людині на землі гарно жилося, щоб вона чесно здобувала свій хліб і була вдячною батькам за їхню любов.

Моє вітання Августові, нехай він якомога скоріше привезе тебе до нас!»

Так закінчувався цей лист. Читаючи його, пастор затуляв ним обличчя, аби мати не бачила його виразу. Він поклав лист назад до конверта і з болем в душі кинув на матір стривожений і розгублений погляд.

⁴³ У XVIII—XIX століттях Словаччина входила до складу імперії Габсбургів; навчання в школах велося німецькою, чеською та угорською мовами.

— Мамо, люба, ти хочеш поїхати до Аранки?

— Хотіла б, та як я можу тебе покинути, поки ти, як пише Аранка, не приведеш у дім когось, хто піклуватиметься про тебе?

— Тобто, поки я не одружуся?

— Авжеж. Прислуга твоя — молода й недосвідчена дівчина, ти ще молодий, а світ лихий. Навіть якщо тобі будуть прислужувати твої духовні сестри, ти все одно незабаром побачиш, як на гірше зміниться твоє господарство, коли мене не буде. Я, звичайно, не відмовилася б від зручностей та спокою, а головне — від ванни, якою в будь-яку мить можна скористатися! Я все життя багато працювала, і з різними людьми доводилося псувати нерви. Коли ми сюди переїжджали, ти обіцяв, що тепер я відпочиватиму. Від важкої праці ти мене охороняв, це правда; але цей твій постійний поспіх, відтоді як ти так перемінився, — він мене вмотує. Скажу відверто: мені, літній жінці, важко на схилі віку щонеділі їсти разом із звичайними селянами й бачити, що мій син не користується ніяким авторитетом. Ще трохи, й до тебе звертатимуться на «ти» й називатимуть просто на ім'я! Та що про це балакати. Мені доведеться терпіти, поки ти не одружишся.

— Це ще не скоро, мамо, — відповів син серйозно. — Про одруження я ще не думав. Але я міркував, куди тебе вирядити на відпочинок. Тому я запрошення Аранки приймаю наче з руки Божої.

Узавтра ж поїду до міста чи попрошу Степана Ужєрова зробити все необхідне, щоб отримати паспорт для тебе. Добре було б їй або Ігорю зустріти тебе на кордоні, щоб мені самому не знадобився закордонний паспорт. Добре також, що Аранці нічого не потрібно з твоїх речей, і не тому, що без них мій дїм здаватиметься порожнім, а тому, що я сподіваюся, моя мама повернеться до мене й буде жити в своєму старому будиночку. Та й тобі легше збиратися в дорогу, якщо вирішиш поїхати без речей!

— Ти, Августе, справді вважаєш, що мені слід поїхати? — спитала вона трохи згодом. — Схоже, ти ніяк мене не цінуєш... Ти вважаєш, що й без мене тут усе буде як завжди?

— Прошу тебе, мамо, не кажи те, у що й сама не віриш! Я знаю, що тебе ніхто не замінить, навіть якби ти цілий день лежала в ліжку й звідти всім керувала; тим більше, що весь дїм був на тобі й ти дбала про все. Зараз я не знаю, як усе буде, але попереду ще чотирнадцять днів, і до того часу Господь дасть нам гарну пораду й правильні думки. Якщо Він подбав про таке чудове місце для тебе, то й мене не залишить. Але, щоб ти заспокоїлася, помолімося зараз. Передамо все в руки Отця Небесного й підемо спати.

За півгодини всі вогні в домі пастора Моргача потухли. Та чи послули його хазяї? Август спав; він повернувся додому втомлений, а природа вимагала

своє. Звичайно, в нього було багато причин для турбот, і одна з них — стан душі його матері. Проте він відчував, що безсилий вирішити ці проблеми, тому що, як слабка дитина, усе віддав до рук свого Отця. «Подбай Ти про нас, Отче!» — зітхнув він засинаючи, і глибокий мир оселився в зажурене серце сина, який знав, що мати, яка завжди любила його більше за всіх своїх дітей, тепер тікала від нього через Христа, що він втратив її любов через Нього. Він знав, що там, в Аранки, її земне життя буде влаштоване краще, ніж тут, у нього. Його зять був шляхетною людиною, Аранка — гарною дочкою, і, безперечно, вони насправді подбають про матір. Але йому було боляче від того, що вона втекла від дії Духу Божого! Він боявся, що вона цілковито зануриться в мирське життя.

У Зоровце люди почули про те, що мати пастора, яка останнім часом дещо цуралася членів церкви, від'їжджає до своєї дочки, аби там трохи підлікуватися. Дружина церковного сторожа довідалася від неї та розповіла іншим, яке щастя випало її заміжній дочці: її чоловік отримав великий спадок, і мати пастора буде жити в своєї дочки як поважна пані. До від'їзду мати навела в домі повний порядок. Тітонька Сеніна, яка за молодих років була прислугою в панів, мала стати в домі пастора хазяйкою,

а кмітливий наймит Йосип — її помічником. У домі та в садку роботи для обох було досить. Раніше тут часто наймали ще й поденників. Ціля без матері легко могла обійтися, а старенькій у домі пастора буде добре; і сам молодий господар буде доглянутий й зігрітий турботою, бо Сеніна була порядною та дбайливою жінкою. Мірошникова дружина виказала припущення, що матері пастора до від'їзду слід було оженити сина, бо вона вже далеко не молода й невідомо, чи повернеться колись сюди. Лісничиха, сміючись, сказала, що їй там при теперішньому багатстві може так сподобатися, що вона й не захоче повертатися сюди, в цей маленький будиночок.

— Облиш це, — перервав її мірошник, — якщо наш пастор надумає одружитися, він це питання сам вирішить і знайде гарну дружину, тому що гарна дружина — це дар від Господа!

— Ти правий, сину мій, — підтримала його хвора мати, — тільки Господь може дати йому достойну дружину.

Однак ще до того як мати пастора залишила Зоровце й син провів її до кордону, відбулися події, які викликали в жителів села ще більше зацікавлення.

По-перше, пан Вуличний, як його всі називали, оселився в Зоровце. Сусід Сеніна, Дунайчик, продав йому свій великий старий будинок разом із ланами та лісовою ділянкою. Дунайчик погано обробляв свої лани (а землі в нього було багато) і

чимало заборгував кредиторам. Йому дуже поталанило, що знайшовся такий покупець, який усе сплатив. Вуличний найняв каменярів, а все братство допомагало йому будувати новий будинок із міцного матеріалу. Такого в цьому селі ще не бачили. Іштван багато чого навчився в Америці, а Янковський згадав те нове й корисне, про що довідався, коли перебував в полоні в Росії. Степан Ужеров порадив провести водогін — від тих водоносних скель, з яких до саду Янковського текла вода, — до ділянки Вуличного. Новий господар маєтку запросив спеціалістів, аби визначити потужність водяних ресурсів. Було встановлено, що їх вистачить на ціле село, і в Янковських, якщо від їхньої хати прокласти труби до будинку Вуличного, води не поменшає. Друг Степана Едуард Соланський, який нещодавно купив вантажівку, охоче погодився перевезти від залізниці потрібні будівельні матеріали, а селяни привезли колоди з лісоповалу. Так справи пішли швидше. У старому будинку було чотири вікна й великий під'їзд з боку вулиці; у дворі знаходилися різні будівлі, оскільки маєток раніше належав двом братам з великими родинами. Вуличний все зніс. Використовувалися лише камені. Увесь інший матеріал, головним чином глина, було складено на будівельному майданчику.

— Ти міг звести будинок і дешевше, — порадив Рашов, — якби не так поспішав. Жити поки що міг

би в Янковських або в нас. Після закінчення польових робіт ми всі могли б тобі допомогти, щоб менше платити!

— Ви мені достатньо допомагаєте, друзі мої, я вашої любові нічим не заслужив. Не бійся, з Божою допомогою й благословенням мій будинок не стане дорожче за твій. Якщо Бог побажає, я взимку вже житиму в ньому.

І Бог справді допомагав благословенням, здоров'ям і напрочуд гарною погодою. На цьому будівництві не було чути ні лайки, ні крику, бо кожний день починався зі Слова Божого та з молитви і так само закінчувався. Робітникам не подавали жодних п'янкх напоїв, а їли вони всі в Сеніних. У неділю вранці всі йшли до церкви, більш молоді розучували пісні. Хтось обов'язково читав їм то газету, то гарну книжку, і робітники почали приходити на збори вже не тільки заради співів і почувалися там чудово.

Оскільки Вуличний не мав часу, щоб обробляти лани, турботу про них поклали на себе Ужерови та Рашов. Лани були занедбані. Незасіяні ділянки чоловіки залишили під паром, щоб земля відпочила. Вони також старанно обробляли фруктові дерева в надії на щедрий врожай.

Це була одна справа, яка згуртувала та поєднала мешканців Зоровце. Була й іще одна, але про неї коротко не розповіси. Для цього треба повернутися назад.

Приблизно за тиждень після розмови пастора з матір'ю про її поїздку до дочки Янковський та Степан ішли ланами. Щойно припинився дощ, і природа вславляла свого Творця. Все навкруги квітувало й духмяніло. Наближалось свято Вознесіння Христового.

— Присядьмо, Степане, — попросив Янковський, перервавши бесіду, — у мене ноги болять.

Вони підійшли до того місця, де, як пам'ятав Степан, на Великдень цвіло стільки фіалок. Раптом Янковський поклав руку на серце й обличчя в нього побілішало.

— Що з вами, дядечку Матіасе? — спитав Степан занепокоєно.

— Бачиш, серце в мене знову дається взнаки. Боюся, що скоро взагалі не зможу працювати. А тут іще в суботу трохи перенавантажився.

— Ой, дядечку, навіщо ви стільки працюєте? Ми б усе за вас поробили.

— Твоя правда, але подумай, ти зміг би день у день приймати від сусідів таку допомогу?

Трохи зніковівши, хлопець відповів:

— Якби я знав, що вони мене люблять...

Янковський посміхнувся:

— Тоді ти б ще серйозніше зважив, чи можеш ти користуватися їхньою безкорисливою любов'ю. До важкої роботи я вже й сам не беруся й наймаю людей. Але хазяїн в домі завжди знайде собі діло, і, якщо

він не прикутий до ліжка, тоді він захоплюється й мимоволі робить і те, й інше.

— Це так. Але як мені допомогти вам?

— А ти не знаєш, як мені допомогти?

Парубок зніжковів.

— Якби в мене був син, якому я міг би передати все господарство з упевненістю, що він подбає про лани та худобу, про дім і найголовніше — про людей в ньому, тоді б сам я вже не хапався за роботу, а тільки допомагав доброю порадою... Але в мене нема сина! — останні його слова прозвучали сумно.

Степан почервонів, відтак тінь промайнула по його обличчю, наче він боровся з чимось в душі, і раптом, випроставшись, сказав:

— Дядечку Матіасе, в такому разі є лише один шлях і одна рада: віддайте мені Ганнусю й прийміть мене як сина! Земного добра в мене немає, це ви знаєте. У мене є лише пара здорових рук і здоровий глузд. Я знаю, що ту, найдорожчу мені на землі, я прогдував би й без маєтності Янковських чи Скале. Ви знаєте, що я люблю вас, як син. Якби я не був бідний, я б уже давно міг би стати вашим зятем. Мені заважало тільки ваше багатство.

— А ти певен, що Ганнуса захоче тебе у чоловіки? — поцікавився Янковський, добродушно всміхаючись.

— Це я достеменно знаю, — відповів Степан серйозно, відтак коротко повідав Янковському те,

про що той уже знав від Сусанни Ужерової, і сказав на кінець: — Я не певен, що ви віддали б її за мене, якби я захотів поїхати звідси, навіть якби й Ганнуся була згодна.

— Так, синку, туди я б її з тобою не відпустив би. Вона хоча й здорова, але ж ти сам бачиш, яка тендітна, наче квітка. Я віддам її заміж лише тут, вдома, де ми вдвох з тобою, я сподіваюся, вбережемо її від турбот і заважкої праці, щоб і ми, і люди могли радіти з нашого щастя.

— Отже, ви її мені віддасте? — зрадив Степан. — Коли ж?

— Тільки-но буде можливо, синку, бо якщо ти пропонуєш свою допомогу, тоді мені незабаром і справді доведеться перекласти все на твої молоді плечі, а на це зважитися нелегко. Мені зрозуміло, як нелегко було тобі подолати свою гордість і попросити руки Ганнусі; але, бажаючи заспокоїти тебе, кажу, що понад усі земні багатства ціную скарби твого серця, доброго й великодушного. Я знаю, що ти не скривдиш мою дитину, що ви будете одне одного поважати. Маєтність у вас буде доволі велика, а ти ремеслом своїм за Божого благословення зможеш її примножити. Іще хочу тебе попередити ось про що: знай, що в селі ніхто не одружується без людських балачок. Тому не звертайте уваги на те, що й вам перемиють кісточки! Моя думка тепер тобі відома: ти знаєш, що ти мені до вподоби, що я від щирого серця приймаю

тебе як сина, що ти мені дуже потрібний, аби мені ще пожити на цьому світі. У вірності Ганнусі тобі сумніватися не доведеться, бо вона дочка Марійки. Твоя родина з цим союзом цілковито погоджується, а до людей нам байдуже. Проте, щоб не давати їм зайвого часу для марних балачок, ви на Вознесіння, в неділю, і в понеділок після свята Трійці оголосите про своє рішення, а у вівторок справимо весілля. Нехай готує його твоя родина, бо в тебе є бабуся та прийомна мати, а ми самі. Після полудня я запросив до себе всю громаду, щоб разом з нами порадили та подякували Господові за те, що Він мені, самотнику, дарував іще й цю несподівану радість.

Матіяс замовк, і Степан мовчки опустився перед ним на коліна, притиснувшись головою до його ніг. Невже незабаром Ганнуса належатиме йому! Надто великим було його щастя! Навкруги співали пташки. Уся природа славилася Божу любов, але найбільше — ці дві людини, які замовкли перед Ним. Бувають хвилини щастя, коли слова зайві.

Розділ 19

Хутко крокував Іштван Вуличний зі станції дорогою до свого майбутнього дому в Зоровці. Раптом на узбіччі, у тіні під самотньою сосною, він побачив жінку, яка сиділа на колоді. Крій одягу, взуття й невеличка валіза виказували в ній

приїжджу. Аби переконатися в своїх здогадках, Вуличний привітався англійською. Незнайомка підвела очі й відповіла на привітання.

— Схоже, я не помилився, — сказав він, зупиняючись, — ви з Америки, але народилися тут, отже, ми можемо розмовляти й рідною мовою.

— Ви праві, я словачка.

Усмішка освітила її бліде серйозне обличчя. Вона була молода, років двадцять сім — двадцять вісім. Коли вона підвелася, Іштван із задоволенням подумки відзначив, що незнайомка дуже приваблива.

— І довго ви пробули в Америці?

— З чотирнадцятого року.

— Отже, трохи менше, ніж я. А куди це ви пішки мандруєте зі станції?

— Мені сказали, що до Зоровце близько години ходу. Я йду в правильному напрямку?

— Ми можемо піти разом, я теж туди йду.

— Це добре!

— Ми скоро вже прийдемо. Побалакаємо трохи про Америку, в якій ми, словаки, швидко приживаємося, особливо якщо на батьківщині не залишили нікого, хто б нас чекав. Ви, мабуть, ще дитиною приїхали туди?

— У сімнадцять років; і було саме так, як ви сказали.

В її карих очах блиснули сльози. Вона нахилилася за своєю валізою та парасолею.

— Дозвольте мені донести ваші речі, — ввічливо запропонував Вуличний. — Ви, мабуть, прямо з Америки? У вас є рідні в Зоровце?

— Я вже майже півроку в Європі. У Зоровце живе сестра моєї матері, пані Сеніна, вона, наскільки мені відомо, бідкається, так само як і її єдиний син Єгор — гіркий п'яниця. Я хотіла б трохи їй допомогти.

— Пані Сеніна? Вона живе по сусідству зі мною, я там будую дім. Єгор Сенін сумлінно працює разом із нами. Дякувати Богові, до нього підходять слова: «...ви того часу були без Христа, відлучені від громади ізраїльської, і чужі заповітам обітниць, не мавши надії й без Бога на світі. А тепер у Христі Ісусі ви, що колись далекі були, стали близькі Христовою кров'ю»⁴⁴.

— Як? — незнайомка зупинилася. — Він покався? А ви, пане?

— І я! Звичайно, я вже в Америці вважався християнином, як це там називається. Одначе й я вас запитаю: ви наша сестра в Господі?

— Так! І я в Америці пізнала милість Божу; там світло засяяло в моїй душі й серце моє знайшло вічне щастя.

— Ми навіть іще й не познайомилися: я Іштван Вуличний.

⁴⁴ Ефесян 2:12,13.

— А я по батькові — Катя Порубська, а по чоловікові — Фабіан.

— Отже, ви одружені?

— Була.

Її обличчя набуло іншого виразу — радість і смуток відбилися на ньому водночас.

— Ваш чоловік в Америці помер?

— Він узагалі там не був. Я вам розповім. Мені не було ще й сімнадцяти років, коли моя мати видала мене супроти моєї волі за Фабіана: незважаючи на те, що він кохав іншу, мати примусила його побратися зі мною. Можете собі уявити, яке то було нещастя! Невдовзі після весілля мій дядько поїхав до Америки. Я попросила чоловіка відпустити мене з ним і обіцяла посилати йому гроші на будівництво, яке він розпочав. Він охоче погодився, і ми розлучилися. Це було в тисяча дев'ятсот чотирнадцятому. За кілька місяців почалася війна, і його одразу ж призвали. Ще перед тим як піти на фронт чоловік написав мені, що буде радий, якщо смерть розлучить нас назавжди. Але з волі Божої він напівсліпим інвалідом повернувся додому. Мені в цей час велося дуже добре. Ще в перший рік життя в Америці я вивчила англійську мову й улаштувалася на гарну роботу. До того ж Бог звів мене з віруючою жінкою, яка послала мене до вечірньої школи. Її любов до ближнього освітила мені шлях до спасіння. Та коли я отримала листа від чоловіка, в якому він розпові-

дав мені про своє нещастя, я не могла більше залишатися за океаном. Раніше я була йому тягарем, а тепер він потребував надійної людини, яка б доглядала його. Я поговорила зі соєю хазяйкою, сказала, що відчуваю себе зобов'язаною понести додому світло, яке засяяло мені в п'їтьмі. Спонукана співчуттям, я біля вівтаря дала чоловікові слово, що не залишу його, поки смерть не розлучить нас. Хоча моя хазяйка була цілком зі мною згодна, наша розлука вийшла дуже важкою. Для мене це означало взяти на себе свій хрест, відректися від самої себе й піти за Христом. Після смерті батька моя мати все майно передала своєму зятеві, тож ні дому, ні господарства, ні якого іншого майна в мене не було. А піти до свекрухи я не могла. Ми були зовсім чужі люди. Мені довелося нести свій хрест, але Господь допомагав мені. Чоловік не тільки оцінив мою сестринську любов до нього, але й охоче прийняв моє свідощтво про Христа. Невдовзі я зрозуміла, що Господь помилював і врятував його. Даремно нещасний на фронті бажав собі смерті. Отець Небесний не хотів смерті грішника! А тут Він відкрив йому двері в обіщаний Батьківський дім. Тепер моя душа спокійна, тому що мій нещасний чоловік знайшов вічний спокій на рідній землі. Після того як я виконала свій обов'язок, а моє свідощтво про Христа було як моєю, так і його матір'ю різко відхилене, я вирішила відвідати ще й мою бідолашну тітку й повер-

нутися після цього, вже назавжди, в Америку, до моєї хазяйки, яка, я знаю, з радістю знову прийме мене. От, мабуть, я вам усе й розповіла. Дякую вам за добру звістку про мого двоюрідного брата. А як ведеться його дружині та моїй тітці?

— Це гарна християнська родина, в якій ви почуватиметесь затишно. Дякую вам за довіру й радію разом із вами, що ви хрест свій не марно поклали на себе. А от і Зоровце перед нами! Гарне село! Можливо, вам тут сподобається. Я теж приїхав тільки погостювати, а тепер буду тут дім. Не хочу видатися пишномовним, але скажу, що я зрозумів дуже важливу річ: ми, словаки, зобов'язані всі разом працювати на будівництві нашого спільного дому — вільної батьківщини.

До новин, якими переймалися зоровчани, таким чином, додалася ще й звістка про те, що до тітки Сеніної приїхала в гості племінниця з Америки. Та оскільки старенька перебралася в дім пастора, гостя зупинилася в Цилі Сеніної, якій стала в пригоді допомога цієї здорової та працьовитої жінки. З роботою вони тепер поралися вдвічі швидше.

Тихо стало в домі пастора відтоді, як від'їхала його мати. Вона дбала про дім та про подвірне господарство, ходила до пташника, в сад і в хлів. Нерідко вона з'являлася в кімнаті сина, приносячи

йому білизну й відремонтований одяг, або задля того, щоб щось у нього запитати. Після того як пастор відвіз її й повернувся назад, навколо нього запанувала тиша. Вранці Йосип наводив порядок у нього в кімнаті. До сніданку, обіду й вечері пастор виходив у їдальню, а кімната матері була зачинена. На першому поверсі влаштувалися тітонька Сеніна та Йосип. Тут також пастор приймав і людей, які приходили до нього поговорити. Якби пастор Моргач почувався винним перед матір'ю, цю тишу й самотність він сприйняв би як покарання. Але його сумління було чисте, він відчував лише біль через те, що любляча й добра мати його залишила. Коли він на вокзалі попросив простити його, якщо він її чимось образив, вона, зі сльозами обійнявши його, запевнила, що він завжди був гарним сином. Про такі розставання говорив Христос.

Нещодавно старий Боротов скаржився йому: «Повірте, пане пасторе, іноді просто втік би кудись із дому. Колись я був дуже жорстокою, брутальною людиною; рідні мене боялися, і, коли я зрідка посміхався, їм здавалося, що вони в раю. Сьогодні, коли Ісус Христос зробив мене тихим та лагідним, коли я намагаюся надолужити любов'ю все, що я їм заборгував, мене ніхто не розуміє. Дружина, діти, теща, мати, невістка — всі цураються мене, не хочуть навіть помічати! Іноді вони весело розмовляють між собою, та варто мені зайти до кімнати, од-

разу замовкають або розходяться в різні боки! Якби вони раніше на таке наважилися, я б їм показав! Та найгірше, коли я вранці читаю Слово Боже. Тоді вони сідають так, аби нічого не чути, або знаходять для себе якусь роботу, знову-таки щоб не слухати мене. Раніше теща потайки нацьковувала на мене дружину, тепер вона робить це відкрито. Я відчуваю, що вони провокують мене на сварку з ними. Ой, не переказати, як сатана спокушує мене та моїх рідних! Повірте, пане пасторе, я у своїй хаті зовсім самотній!»

Пастор теж уже довідався, що таке самотність. Поки мати була з ним, він міг розмовляти, спілкуватися з нею й відчувати її любов, хоча вона й не розуміла його. Тепер він знав, що ніхто його не любить так, як мати.

Пастор підійшов до вікна. Перед ним був садок із великими старими деревами, і вони, розступаючись, відкривали вид на обрій, де сідало сонце. Сонячні промені освітлювали гори навколо долини Вагу. По блакитному небу пливли легкі білі хмарки; під ними зеленіли лани, а по них сріблястою стрічкою звивався Ваг. Така спокійна, мирна картина, сповнена поезії!

Пастор тихо стояв біля вікна, а в душі його оживали спогади, роїлися думки. Він згадував прощання з матір'ю на вокзалі, бачив перед собою ставну постать зятя Ігоря, чув його слова: «От тепер,

любий мій, коли мати буде в нас, тобі доведеться одружитися. Не можеш ти жити немов відлюдник. Одружуйся, поки молодий, візьми собі гарненьку дружину, з нею життя та радість увійдуть у твій дім! Холостяк схожий на човен з одним веслом. Униз за течією ще нічого, а супроти течії не попливеш!»

«Він правий, — подумав Моргач, — мені ж завжди доводиться плисти проти течії. Мені потрібна помічниця, яка була б у згоді зі мною». Наче на хмарах, приплив образ дівчина з кошиком, повним фіалок. Тієї Страсної п'ятниці проникла до його серця думка про особисте щастя, саме тієї миті молодість пробудила в ньому природні бажання. На мить він заплющив очі, розплющив їх і, замріяно посміхаючись, спрямував погляд на гори, зовсім їх не помічаючи. Натомість він яскраво уявив собі картину райського сімейного життя, в якому царювала обраниця його серця. Вона б улаштувала все в домі за власним смаком, створивши атмосферу світла, музики та поезії. Тоді він зміг би розширити поле своєї діяльності для Христа, щоб душі, які шукають істини, не залишалися порожніми. І з якою радістю він щоразу повертався б додому, тому що там на нього чекала б його горлиця!

Мимоволі він притис до грудей схрещені руки, бо лише цієї миті усвідомив, що кохає цю дівчину.

«О Ганнусю, як я тебе кохаю!» — сказав він подумки.

Його мрії були перервані несподіваною появою тітоньки Сеніної — він не почув її стуку в двері. Вона вибачилася, що невчасно, і повідомила, що Ужерови вже двічі питали пастора; вони хочуть із ним побалакати.

— Ужерови? — перепитав пастор здивовано. — Скажіть їм, нехай приходять, і подайте мені, будь ласка, одразу вечерю, щоб я був готовий!

За кілька хвилин на столі перед пастором стояли молоко та хліб. Він їв із апетитом і спостеріг, що завжди серйозне, майже сумне обличчя старої сьогодні здавалося незвично радісним.

— Що вас так радує, матінко? — запитав він.

— Ах, пане пасторе, як не радіти, коли в Ужерових буде весілля!

— В Ужерових весілля? Хто ж там одружується?

— А ви не знаєте? Степан хоче сьогодні оголосити в церкві про своє весілля. Він хотів це зробити до свята Трійці.

— А з ким він одружується? Чи не з тією дівчиною з Праги? — стурбовано запитав пастор.

— Ні, та давно вже одружена. Наречена, з якою він зараз до вас прийде, куди більше йому пасує — це Ганнуся Янковська!

— І Янковський її йому віддає? Вона ще така молода!

Жінка через свою радість не помітила, що голос пастора пролунав якимось інакше, наче пастору рап-

том зробилося зимно. Кімната для нього поринула в морок, і в нього самого обличчя потьмяніло.

— О, Янковський її ніколи не віддасть із власної хати! Степан увійде в їхню родину, замінить йому сина, якого він так потребує. Я така рада, що Степан таким чином полегшить йому життя й вивільнить від важкої праці. Ганнусі вже вісімнадцять, і батько, й чоловік будуть берегти її. Кращої пари їй годі й бажати! Степан небагатий, але розумний, а їй потрібне не багатство, його в неї самої вистачає. Ужерови — найдавніша родина в Зоровце й найшановніша. У нас, селян, все так само, як і в панів. У нас теж не кожний може обрати, кого захоче. Якщо, наприклад, селянин побереться зі своєю наймичкою, то, якою б вона гарною не була, в селі її ніколи не будуть так поважати, як поважали б, якби вона була чоловікові рівнею. Чому це так у людей — не знаю, та навряд чи це колись зміниться.

Тітонька Сеніна взяла зі столу склянку й хліб і, виходячи з кімнати, задоволено зітхнула:

— До того ж у Ганнусі не буде свекрухи, і вона в родині чоловіка — бажана людина! Там ніхто на неї косо не погляне, і все село буде вважати її найпершою молодою господинею. Це Господь дав їй за те, що вона багатом із нас зробила стільки добра!

І знову пастор стояв біля вікна. Над горами згасла вечірня зоря, бо сонце вже сховалося, і в серці молодої людини згас сонячний промінчик надії.

«Отже, вона ніколи не буде моєю! Та чи буде Ужеров цінувати її? Так, звичайно, батько й чоловік будуть берегти її наче зіницю ока — в цьому я впевнений, і родина чоловіка носитиме її на руках. У Степана всі підстави бути щасливим! Така багата наречена! Селянинові найдорожче — земля. Ганнуся отримає в посаг свої землі й лани свого батька, бо вона єдина спадкоємиця. З часом вона буде першою господаркою на селі. Та коли вона виходить за нього, це означає, що вона його кохає...» — роздумував пастор.

Пролунав вечірній дзвін, наче ховали його щастя, якому судилося померти раніше, ніж воно встигло по-справжньому розквітнути, — і в молодій душі стало порожньо й холодно.

Останнім часом пастор при вечірньому дзвоні завжди молився за свою церкву, особливо — за своє братство. І сьогодні він склав руки, але молитися не зміг. Серед його братства були й ті, хто позбавив його всього.

«Нічого вони в тебе не одібрали, бо в тебе нічого не було, — напучував його розум. — Тобі Янковський її не віддав би, тому що йому потрібний помічник. А хіба мені не потрібна допомога? Хіба така людина, як я, не потрібна братству? А хіба Ганнуся, яка хотіла залишитися селянкою, змогла б покинути свій прошарок, в якому народилася й виросла, і прижитися в моєму колі? Однак вона моло-

да й має таку ж саму освіту, як і всі міські дівчата. З неї могла вийти гарна дружина пастора!»

Але Август Моргач не зміг уявити цю співочу пташку посадженою до золотої клітки; не зміг уявити її одягнутою на міський кшталт: це позбавило б її головного очарування — природної невимушеності. Так, пане пасторе! Селянкою їй поряд із тобою залишатися було б неможливо. Народ, якому не подобається, коли селянин одружується з наймичкою, не поважав би колишню рівню собі як належить поважати дружину пастора. Адже не випадково стара селянка тітонька Сеніна визнала за щастя для Ганнусі, що в неї не буде свекрухи й що родина її чоловіка буде носити її на руках; вона певна, що молода посяде чільне місце на селі. Ой, Августе Моргач! Якби дочка Матіаса стала твоєю дружиною, якими очима дивилася б на неї твоя мати й уся твоя родина? У твоєму колі вона б до кінця свого життя залишалася б попелюшкою. Чи зміг би ти захистити її від усіх образ? Її серце тягнеться до свого народу, а цей народ відвернувся б від неї, а серед інтелігенції селянка завжди була б чужою. Усе закінчилося б тим, що мила Ганнуса, зі своїм добрим серцем, виявилася самотньою. Чи зміг би ти, Август Моргач, відшкодувати їй усі втрати, навіть коли б вона й любила тебе? Чим би ти віддячив їй за те, що вона створила тобі рай на землі?

Існують певні неписані суспільні закони, порушення яких дорого коштує людям. От якби ти змінив місце служби й привіз із собою Ганнусю як свою дружину — у міському вбранні, — тоді, можливо, вдалося б зажити тим прекрасним життям, про яке ти мрієш. Але піти з Зоровце, залишити пасторську службу? Ні, ще неможливо! Він Ганнусю кохає, але Христа він любить більше, і він повинен Йому служити там, куди Господь його поставив. Дівчина йому була дуже дорога, але він великодушно визнав переважне право Степана на родинне щастя з Ганнусею; заради її добра він був ладен відмовитися від неї й примусити себе більше не думати про дівчину з фіалками.

Біля джерельця сиділа Ганнуся Янковська. З її глека вже давно лилося через верх, але вона цього не помічала. Перед її очима, зверненими в далечину, проходив цілий рік її життя, починаючи від тієї миті, коли вона вперше зустрілася зі Степаном на цьому самому місці. Скільки подій сталося в Зоровце! Спочатку добрий Пастор відшукав Свою заблудлу овечку, врятував її й поніс додому, до отари. Потім Він подарував їй найкращого в світі батька. Тепер вона вже не почувалася покинутою сиротою, бо в неї тепер була рідна батьківська домівка. Скільки чудових друзів з'явилося в неї, мудрих і щедрих, у яких

вона змогла навчитися багато чого доброго! А потім сталося найпрекрасніше, найчудовіше! Їм із Степаном не довелося ні розлучатися, ні довго чекати на той момент, коли вони зможуть бути разом. Ганнуся знову з радістю згадала, як вона застала батька, коли він сидів у її кімнаті. Він із нетерпінням чекав на неї й розповів, що Степан попросив її руки, бо він дуже кохає її, а ще прагне стати її батькові за сина та опору в житті.

— Твоя мати з гіркотою писала, що її сімейне щастя тривало лише три тижні, — сумно сказав батько. — Земне щастя крилате, не варто зачиняти перед ним двері. Я був не в змозі захистити Марійку й через те занастив її. Беручи участь у твоїй долі, я хотів би виправити те, в чому завинив перед твоєю матір'ю. І мені дуже хотілося б впродовж того короткого часу, який мені ще залишився, тішитися з твого щастя.

Ну а потім все сталося як у приємному сні: заручини, оголошення про весілля... І от настав вечір понеділка Трійці. Зараз на вечерю зберуться гості — рідні та друзі. Дружина вчителя Ольга, Катя Фабіан і Циля Сеніна приготували до весілля хату, прикрасили її. Оскільки Ганнусі не дозволили брати участі у весільних клопотах, вона взяла глек і пішла по воду. Раптом від тривоги в неї защеміло серце: вона зрозуміла, що настає новий етап в її житті. Вона затужила за своєю матір'ю. От якби зараз притулитися

до неї й спитати в неї поради! «Мила, люба моя матуся, чи бачиш ти свою доньку? Чи вболіваєш за мене?» Тихий вітрець поколихав листя на деревах і торкнувся волосся дівчини.

— Вона мене бачить, вона вболіває за мене! І Ти, любий Ісусе, теж зі мною! Прошу Тебе, допоможи мені, бо мені страшно!

Вона не помітила, що розмовляла вголос.

— Чого ти боїшся, Ганнусю? Мене чи життя зі мною? — почула вона, і міцна рука ніжно обійняла її.

— Стьопо, ти тут? — пара синіх очей перелякано глянула на парубка. У них іще блищали сльози.

— Ти плачеш, Ганнусю? Ти плачеш сьогодні? Але чому?

— Тому що в мене немає матері, Стьопо!

— Заспокойся, я в тебе є, тітка Сусанна й бабуся. Але я почув, ніби ти чогось боїшся. Чого саме, люба?

— Боюся, тому що я ще така молода! Що як я буду тобі поганою дружиною? Досі я була безтурботна, мов пташка, а взавтра все буде інакше!

— Про що ти, Ганнусю? Хоча ми й дамо одне одному руки й обітницю вірності, ми залишимося такими, як були. Невже ти думаєш, що я від завтрашнього дня стану зовсім інший?

— Ти? — Ганнуся посміхнулася крізь сльози, хитаючи головою.

— От бачиш, я ж саме цю пташку й кохаю й ніколи не вибачив би собі, якби вона з моєї вини перестала співати.

І потім дівчина почула слова, які їй досі ще ніхто не казав, і вони прозвучали для неї наче прекрасна пісня. Тепер Степан міг їй сказати, як сильно він її кохає! Вона дивилася в сяючі очі свого нареченого, і їй здалося, наче вона стоїть біля воріт чудового саду й хтось тихо говорить: «Увійди, це твій сад!» І її страх зникає.

Хоча Зоровце було старим селом, люди не пам'ятали такого весілля, яке відбулося у вівторок після Трійці в прикрашеній квітами та травою церкві. Як гарно вчитель грав на органі! Як гармонійно лунали ангельські голоси дитячого хору! Як радісно співали діти недільної школи! Рано вранці чисто підмели дорогу від хати Янковських до самої церкви. Вівтар і загорожа були повиті різнотрав'ям, особливо те місце, куди ставний дружка привів чарівну наречену, а подружка — нареченого. Церква швидко наповнилася людьми, усі були святково вдягнені. Замість сільської музики звучали дзвони. Це пробуджувало радість і піднесення в серцях людей, а понад усе — в серцях нареченого та нареченої, що крокували на богослужіння. Степан приголомшив не тільки Ганнусю, але й усю свою рідню: він з'явився

в чудовому словацькому вбранні, яке дуже йому личило. А Ганнуса поряд із ним видавалася маленькою принцесою з казки.

— Послухай, Степане, — зауважив його друг Едуард, — у цьому вбранні ти скидаєшся на воєводу. А я — на причепуреного ремісника.

Гості запевняли, що ніколи не забудуть, як, згідно з обрядом, Мартин Ужеров випросив наречену для парубка і як Янковський йому її передав. Коли потім молоді стали перед ним на коліна і він поблагословив їх, у всіх на очах заблищали сльози. Таким само зворушливим був і момент, коли Степан дякував своїм прийомним батькам і особливо бабусі. Тільки пастор видавався трохи зблідлим, але, можливо, це так тільки здавалося через траву навколо вівтаря. Зате він сказав гарну проповідь, в якій наставляв Степана Ужерова кохати дружину, як Христос любить Свою Церкву. Під час подальшої церемонії вінчання, коли він мав поєднати руки молодих і благословити їх, він дещо забарився. Можливо, його збентежив погляд синіх очей, запитливо звернених до нього?

Так, це було чудове й непритаманне Словаччині весілля. О десятій ранку відбулося урочисте богослужіння й вінчання в церкві. Потім у хаті нареченого був обід для родини та запрошених на весілля. Після полудня всі були запрошені до Янковських, і на кінець відбулося вечірнє богослужіння в церкві.

У хаті в Ужерових царював цілковитий порядок, і в Янковських усе пройшло без несподіванок. Молодь і діти співали від душі. Святкові столи були накриті в садку. Учитель виголосив гарну промову, так само проникливо говорив і Іштван Вуличний. Дружка Михайло Ужеров прочитав прекрасного вірша. Потім молодь і діти весело грали, тоді як старші поділилися на невеличкі групки, в яких увесь час хтось розповідав щось дуже цікаве, і молоді переходили від однієї групки до іншої, жадібно слухаючи оповідачів. Жінки говорили про те, яка чудова була мить, коли молодий чоловік перевів Ганнусю через поріг своєї батьківської хати, де бабуся з прийомною матір'ю зустріли їх зі сльозами радості на очах. Адже вітали вони в своїй хаті дочку Марійки — улюблениці села.

Молоді жінки захоплювалися чудовим посагом, який покійна Ганна Скале приготувала для своєї доньки. Коли Дора й тітонька Рашова зі Зварою відкрили скриню, яка досі стояла в кутку, вони були приголомшені кількістю та якістю того, що було в ній! Жінки були розчулені любов'ю прийомної матері, яка подбала навіть про дрібниці. Зоровчани не пам'ятали іншого такого весілля, яке відлюдник Янковський влаштував для своєї так пізно знайденої дочки й Ужерови — для свого сина Степана. Усіх убогих в селі та околицях щедро обдарували, і збирання на Божу справу також були багаті. Книгоноші,

який теж опинився серед гостей, довелося розкрити свою валізу з книгами й трактатами, і вона майже спустила. Хоча весілля було досить скоро закінчилося, люди ще довго казали: «Це сталося того дня, коли було весілля Ганнусі Янковської».

Розділ 20

Життя людини тече, наче ручай. Здається, що воно минає безслідно, але це не так, бо час завжди приносить із собою зміни. Якщо вони не зразу помітні в селах, де душі людей сплять, то в Зоровце, де вони прокинулися, жодне серце не могли лишитися байдужим до загальної справи. Усім довелося зробити вибір — за чи проти істини, за чи проти Христа.

Хоча з дня весілля Ганнусі минув лише рік, кожний, хто завітав би в Зоровце, особливо якщо для відвідин було б обрано неділю, побачив би дивовижні зміни. Тут не було чути ні музики в шинках, ні криків п'яниць відтоді як більшість мешканців вирішили цей шинок закрити й збудувати на його місці пристойний готель. Мартин Кучеров, колишній власник шинку, разом із своєю родиною знайшов Господа. Він залишив собі лише м'ясну крамницю, бо зрозумів, скільки лиха завдала зоровчанам його торгівля пивом. Сюди й Сенін за минулих часів відносив свої гроші. Відтоді як не стало

цього барлога гріха, для багатьох зникла й спокуса. А тим, хто у неділю хотів служити сатані, доводилося шукати пивну десь в інших місцях, або навіть за кордоном. Зрозуміло, що спочатку це викликало невдоволення тих, хто полюбляв хильнути чарку. Розлючені, вони переслідували пастора, вчителя й, звичайно, наших добрих сусідів. Але, як ми бачили, це були люди серйозні, яких не могло налякати навіть і запрошення до суду. Оскільки вони відстоювали закон Божий, на їхньому боці був Сам Бог, і Він учив їх, як захищати свої права й свободу.

Якось староста Милов сказав: «Ми не можемо звільнити всю нашу країну від пияцтва, цього потворного чудовиська, яке калічить наших дітей, нищить молодь, поглинає важкою працею зароблене добро, робить нещасними цілі сім'ї; але з Божою допомогою ми вивільнимо від нього нашу громаду».

Оскільки він у своєму прагненні не був самотній і знайшлися енергійні люди, які підтримала його, справи пішли добре, бо спільними зусиллями усе можна зробити: і добре, і лихе. Більше за інших дісталося при цьому нововведенні пастору Моргачу. На нього сатана нацьковував членів його ж громади й через них — церковне керівництво. Його звинувачували не в тому, що він виступає проти пивних, п'янства та бійок, а в тому, що з його вини сталася колотнеча та поділення в церковній громаді. Йому

поставили в провину те, що він влаштовує богослужіння не тільки в церкві, але й поза нею, і чинить так не лише в Зоровце, але й в околиці, наче людей не влаштовує те, що влаштовувало їх благочестивих предків. І хоча комісія, навмисне споряджена для розслідування з цього приводу, не виявила в діях пастора нічого богохульного, вона визнала за потрібне на зборах священників серйозно попросити молодого пастора припинити будь-які нововведення, заборонити в церкві співати пісні, вигадані сектантами, оскільки це, мовляв, завдає церкві значної шкоди. Хіба вже не можна від щирого серця співати пісні зі старих, традиційних пісенників? Коли кілька членів церкви перейшли до іншої громади, пасторові оголосили сувору догану, попередивши, що він буде звільнений зі служби, якщо не подбає про те, аби в громаді були відновлені старі добрі звичаї. Та раптом сталося щось зовсім несподіване для церковного керівництва. Громада в Зоровце під керівництвом призначеного їй після заколоту пресвітера скликала збори. Шляхом голосування виявилось, що чисельність тих, хто бажав, аби пастора Моргача звільнили, дуже незначна. Більшість членів, і серед них були й ті, що належали до братства, стояли за нього.

Церковне правління переконалося, що сьогодні примушувати народ силою вже неможливо. І тому цю справу потихеньку припинили. У братстві зрос-

тали внутрішні сили, бо буря, яка пронеслася над ним, відмела всіх тих, хто не бажав страждати заради Христа. Чисельність членів братства навіть зросла.

Тоді сатана підійшов з іншого боку. Він вирішив розбити дружбу двох сумлінних працівників: учителя Галя та пастора. Учителеві було несподівано запропоновано місце в державній школі. Однак після серйозних роздумів і посиленої молитви разом із дружиною, яка цілковито поділяла його погляди, Галь вирішив не залишати в Зоровце справи Божої, на превелику радість членів громади. У руках цієї подружньої пари була освіта не лише дітей та молоді, але й дорослих членів громади. Отже, двоє друзів надалі продовжували працювати разом.

Лише півроку минуло відтоді як Іштван Вуличний оселився в Зоровце по сусідству з нашими друзями, але його присутність принесла громаді велику користь. На прикрасу села вирости рядком п'ять будинків: дім Рашових, новий і красивий, оновлені будинки Ужерових та Янковського, будиночок Сеніна, хоча й невеличкий, але чистий та охайний, наче іграшковий, і поряд із ним — будинок Вуличного, схожий на невеличку фортецю. Від будинку Рашових до будинку Іштвана були розбиті невеличкі садочки, огорожені зеленою сіткою, вздовж них проліг цементований тротуар. Цього зразка дотримувалися й Милови, і Боротови, хоча тротуари в

них ще не були зацементовані, а лише викладені камінням. Громада займалася благоустроєм своєї вулиці, обсаджуючи її молодими липами.

Діти опікувалися калюжею перед церквою. Щоб на ній не паслися гуси, братство склалося й поставило навколо школи, будинку пастора та церкви огорожу — сітчастий паркан з гарною чавунною брамою. Під великими липами поставили зручні лави. Жінки доглядали за барвистими квітами на клумбах. Тепер церков у Зоровце зовні й всередині була така красива, що радісно було заходити в неї.

У правому крилі свого будинку Іштван виділив велике приміщення, в якому влітку та взимку могло збиратися братство, особливо — молодь. Увесь будинок було побудовано красиво й практично, але найкращим було те, що хазяїн жив у ньому вже не один. Під час будівництва Іштван і Катя Фабіан так прив'язалися одне до одного, що питання про повернення Каті до Америки відпало саме по собі — розлука видавалася їм тепер зовсім неможливою. Вуличний зрозумів, що він іще надто молодий, щоб жити самотньо. І от одного разу він пішов до Сеніних, докладно та сердечно поговорив із Катею, і вона погодилася залишитися з ним на батьківщині, щоб допомогти будувати тут Царство Боже. Тепер і в домі Вуличного з'явилася вродлива молода господиня, наче створена для нього. Іштван так довго не міг забути Марійку Скале, і Бог за його вірність з'єднав

його з жінкою, призначеною саме для нього; з Катею щастя завітало й у дім Вуличного.

Бабуся Сеніна після весілля племінниці повернулася до своїх дітей. Сам Бог влаштував усе так, що вона змогла залишити пастора. Вона була дуже потрібна своїм дітям, оскільки Бог подарував Цилі синочка. Замість їхнього нещасливого первістка, слабенького, народженого в перші роки шлюбу від чоловіка-п'яниці й невдовзі померлого, Бог дав їм здорове, життєрадісне немовля — справжній скарб для щасливих батьків.

Матінка Сеніна залишила пастора ще й через те, що до нього переїхала молодша сестра Адель, яка раніше була одружена з інженером. Через безладний спосіб життя молодого інженера цей шлюб був дуже нещасливий. Коли смерть їх розлучила, дружина з чотирирічною дочкою опинилася в дуже важкому становищі. Їй ледве вдалося врятувати найнеобхідніші меблі та одяг, усе інше було продане за борги. Вона ні в кого не знайшла співчуття. Її сестра лише дорікала їй за те, що вона свого часу не змогла утримати чоловіка біля себе. Мати звинувачувала її в легковажному марнотратстві. А зять заявив, що він узяв до себе тещу й через те не може опікуватися ще й удовою з дитиною. Родина чоловіка в Далмації хоча й запрошувала її, проте не спитала, чи є в неї гроші на дорогу. У листі вони писали, що вона може в них пожити, поки не знайдеться щось підходяще

для неї. Проте не було на що сподіватися. Її освіта не давала їй можливості розпочати якусь самостійну діяльність, оскільки вона не набула жодної професії. Зі своєї майстерності швачки прогодуватися вона не могла. На крайній випадок вона могла бути куховаркою, але куди подіти дитину? Ніде не було притулку ні для неї, ні для її сирітки. Про брата Августа і мати й сестра останнім часом писали, що він зовсім озвичаївся в селі й перетворився на релігійного фанатика, але саме цей фанатик і прийняв її, і дав їй те, в чому вона мала таку потребу, — захист, дах і дім.

Брат спокійно й з любов'ю сказав їй при зустрічі: «Поїдемо зі мною. Поки в мене є дім, він буде й вашим домом. Хіба ти мені не сестра?» І вона разом із дочкою залишила дім, який чоловік своїм бурхливим життям перетворив на пекло. Усвідомлення, що в неї є брат, який не нехтує нею й хоче подбати про неї, повернуло їй сили.

Після чотирьох років страждань в домі чоловіка життя в домі пастора видалося молодій жінці раєм. Любов брата, особливо до маленької Сонечки, його обтяжене турботами життя, любов пастора до членів церкви — все це здавалося хворій, зраненій душі таким чудовим! Їй важко було повірити, що в цьому брудному світі ще є щось добре й чисте!

Невдовзі вона настільки заспокоїлася, що змогла думати й порівнювати. Вона остаточно зрозуміла,

яким страшним було її минуле життя. У юності вона була стрункою, привабливою дівчиною, на яку заглядалися чоловіки; недивно, що нею захопився й її майбутній чоловік. Але побравшись із ним, вона повною мірою випила гірку чашу страждання. Її чоловік виявився аморальною людиною: йому були абсолютно не потрібні діти, адже про них потрібно було дбати, а він був неспроможний любити нікого крім себе. Та й вона не прагнула мати дітей, хоча за це двічі ледве не наклала життям.

Якою грішницею, нечистою та приниженою почувалася Адель у домі брата, а він жодним словом не дорікнув їй! Але ж він і не знав її по-справжньому! Але зловживати його довірою вона не хотіла, ні! Першого ж вечора після того як добра старенька, яка вела господарство брата залишила їхній дім, вона розповіла йому все про своє минуле й без будь-яких прикрас. Допомогли їй сутінки, які сховали обличчя брата. Коли вона, гірко плачучи, закінчила сповідь, він спочатку надав їй можливість виплакати. Відтак на основі Слова Божого так суворо засудив її гріхи, що нею опанував жах; лише після цього він вказав їй на можливість виправдання перед священним судом Божим через рани та кров Його Агнця. Його покликали у справах, і він залишив її наодинці з Богом. Настали жахливі години страху та розкаяння, але вона ніколи потім не шкодувала про це. Коли її брат повернувся, бідо-

лашна жінка гірко вигукнула: «Що мені робити?» Яку радість знайшла вона в братстві! З якою любов'ю її зустріли й як дбайливо прийняли її, особливо вчитель Галь із дружиною Ольгою та Катя Вулична!

— Залиш мене в себе до кінця мого життя, Августе, — попросила вона за кілька тижнів, — я не хочу повертатися в той світ, де так жахливо грішила. Якщо ти одружишся, то обереш жінку, яка разом із тобою буде працювати для Христа, і моя допомога вам може стати в пригоді. Я жодної роботи не боюся, з радістю буду вам служити, тільки залиш мене з Сонечкою біля себе!

— Не кажи так, Адель, — схвильовано відповів пастор, — я не одружуся. Та, яку я кохав, щаслива з іншим. Залишимося з тобою вдвох і допоможемо одне одному!

Зовсім інше життя почалося в тихому будиночку пастора, коли, наче промінчик сонця, з'явилася в ньому дитина, стало чути дитячий сміх, співи та веселі розмови! Адель привітно зустрічала всіх прихожан. Кімнати й кухня набули зовсім іншого вигляду, особливо коли на вікнах та в передпокої зацвіли квіти, які прикрашали тепер і садок, і площу перед церквою. Було помітно, що молода жінка вміла привносити в оточуючий світ добро та красу. Вона сама, щаслива в своєму першому коханні до Христа, розквітла, наче квітка, яка постраждала від

бурі, морозу та спеки, і тепер ожила під весняним дощем і сонцем.

Коли зять довідався, що Моргач узяв до себе свою овдовілу сестру та її дитину, він, не бажаючи залишатися в боргу, викупив закладений нею рояль, який у нещасливі дні її життя був її єдиною втіхою, і відправив цю дорогу для неї річ у Зоровце. Чудові години проводила тепер громада в домі пастора зимовими вечорами. Тут збиралися друзі й співробітники пастора: подружжя Галь, Ужерови, Рашови, Вуличні. Особливо раділи всі, коли приходила Ганнуся. Її сині очі привітно оглядали все навколо, її сріблястий голос так сердечно всіх вітав! Було помітно, як дорожать нею її рідні і як щасливо вони живуть утрюх. Янковський помолодшав за цей рік, коли переконався, що його діти щасливі. Хоча він і часом нездужав, безпосередньої небезпеки для його життя не було. Для змученого серця Матіяса справжніми ліками було те, що він бачив, як Господь дарував його зятю не лише життєву, але й духовну мудрість. Молодий землероб поступово став керівником у громаді. Навіть противники братства поважали Степана Ужерова за мудрість та твердість переконань.

Якщо родина Ужерових у Зоровце завжди вважалася першою, то в союзі з Янковським і поготів.

Мартина Ужерова знали як поважну людину, Іллю любили за веселу вдачу та готовність допомог-

ти; всіх трьох жінок поважали в громаді. Але гордістю родини були Степан Ужеров та його молода дружина Ганнуся.

Збираючись у домі пастора, наші друзі від душі співали. Адель сідала за рояль, Рашов брав скрипку, Вуличний — віолончель, на якій навчився грати в Америці, Степан грав на флейті. Виконували пісні на славу Господа або чудові народні мелодії. Іноді Ганнуся з Дорою співали, а акомпанував їм учитель. Останнім часом Дора все частіше співала вдома, своєму маленькому Іллюші, і Ілля-батько також залишався з ним, бо не хотів розлучатися зі своїм маленьким скарбом. Натомість дружина вчителя Ольга приносила з собою свою маленьку Дарійку, якій, мабуть, снилися ангели, коли в кімнаті лунали музика та співи. Потім всі сідали навколо свого любимого пастора й слухали новий розділ з його книги, яку він писав. Нерідко, сидячи між Янковським і бабусею Симоновою, пастор Моргач відчував, як його серце несподівано заливає гаряча хвиля любові до цих людей. Як вони змінилися, відроджені Духом Святим й очищені кров'ю Христа! От якби Дух Святий всюди розбудив сплячу душу народу, як Він зробив це тут, у Зоровце! Як би це було?!

А бабуся Симонова згадувала своїх давно вже поринулих у вічність батьків, отця-пастора. От якби вони дожили до цього часу! Але вони не да-

ремно працювали й страждали, дбаючи про спасіння свого народу, якому Господь тепер дарував свободу! Якби цей народ прийняв Христа як свого Господа, якби Бог звільнив його від згубних гріхів, тоді цей народ став би такий, яким Господь хотів його бачити. Багато зіпсутості та гріха було на світі, і її народ теж погруз у цьому болоті зневіри. Але це не змінило намірів Божих. Якби в кожному селі сталося пробудження, якби всі визнали Христа своїм Господом і сприйняли б заповіді Його як закон для повсякденного життя, як деякі зробили це в Зоровце, тоді б її народові стало набагато краще! Тоді б кожний чинив лише добро, і добробут кожного б виріс. Якби люди залишилися вірними своєму народові, як Ганнуса, як Степан та Іштван Вуличний, які повернулися до нього, тоді зникли б образливі слова «дурний селюк»! І пани в установах зрозуміли б, що не народ їм, а вони повинні служити народові, який годує їх своєю працею. Земля б не залишалася необробленою, а отримувала б необхідне й винагороджувала б тих, хто працює на ній, як це сталося з мешканцями Зоровце.

Якось увечері, коли пастор з бабусею Симоновою сиділи разом і так от міркували, раптом залунала пісня, якої вони ще ніколи не чули. Її співали дужі молоді голоси в супроводі урочистої та піднесеної музики:

*Великий Бог! Коли на світ погляну
І бачу все, що створив в красі,
Як кожний квіт склада Тобі пошану,
І як обняв любов'ю Ти усіх.*

Приспів:

*Тоді, Господь, мій дух співа Тобі:
Як славен Ти, як славен Ти!*

*Коли дивлюсь на мерехтючі зорі —
Там, де горять світи, незнані нам,
Де сонце й місяць в вічному просторі
Пливуть в тиші, подібно кораблям;*

*Як навесні природа розцвітає,
І чую я в діброві солов'я,
І запах піль квітучих вдихаю,
Любов'ю сповнена душа моя;*

*Коли із хмар навислих грім лунає,
І в пільмі ночі блискавка мигтить,
Як під дощем природа оживає,
Веселка в небі барвно заяснить;*

*Коли читаю Книгу Заповітів,
І про Твої читаю я діла:
Як полюбив Ти нас, людей, на світі
І для спасіння Сина нам послав;*

*Як зрю Христа смиренного між людом,
І думаю я про Його любов,
Як Він прийняв за неї яд отрути,
І на хресті пролив невинну кров;*

*Як серце в мене поблазнь огортає,
І дух мій ниє у журбі важкій,
І Він пречисті руки простягає,
І я кріплюсь в Його любові святій;*

*Коли Господь мене Сам закликає,
І світить промінь сяєва Його, —
Тоді мій дух в смиренні замовкає,
Признавши велич Господа мого.*

Запала тиша, і слухачі від усього серця промовили на ознаку згоди: «Амінь».

Зміст

<i>Розділ 1</i>	3
<i>Розділ 2</i>	11
<i>Розділ 3</i>	25
<i>Розділ 4</i>	40
<i>Розділ 5</i>	45
<i>Розділ 6</i>	53
<i>Розділ 7</i>	60
<i>Розділ 8</i>	71
<i>Розділ 9</i>	116
<i>Розділ 10</i>	128
<i>Розділ 11</i>	135
<i>Розділ 12</i>	156
<i>Розділ 13</i>	164
<i>Розділ 14</i>	177
<i>Розділ 15</i>	189
<i>Розділ 16</i>	218
<i>Розділ 17</i>	234
<i>Розділ 18</i>	246
<i>Розділ 19</i>	298
<i>Розділ 20</i>	317

Христина Рой
Пробудження

Видавництво «Світло на Сході»,
Київ, вул. Хорольська, 30.

Тел. (044)296-86-35,
e-mail: publishing@sns.org.ua

Підписано до друку .
Замовлення №
Формат 107x165
Наклад 5000 примірників, другий завод.
Надруковано

ISBN 966-8501-06-3